

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 3, березень 2011

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук

М. С. Вашуленко, д-р пед. наук

С. А. Гальченко, канд. філол. наук

А. В. Градовський, д-р пед. наук

А. Б. Гуляк, д-р філол. наук

С. О. Жила, д-р пед. наук

В. О. Зайчук, канд. пед. наук

А. Й. Капська, д-р пед. наук

Л. І. Мацько, д-р філол. наук

В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук

В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук

П. І. Розвозчик, заслужений учитель України

Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук

А. Л. Ситченко, д-р пед. наук

О. В. Слоньовська, канд. філол. наук

В. І. Шуляр, канд. пед. наук,

заслужений учитель України

Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України

від 14.04.2010 р. №1-05/3

науково-методичний часопис

«Українська література

в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено Вченою радою

Інституту педагогіки АПН України

Протокол № 2 від 24 лютого 2011 р.

За підтримки видавництва

«Антросвіт»

481—37—70

04053, Київ-53,

вул. Артема, 52-Д

Редакція журналу

«Українська література

в загальноосвітній школі»

ЗМІСТ

Літературознавство і школа

До 140-річчя від дня народження Лесі Українки

Погребенник В. Лірика Лесі Українки та фольклор. 2

Фахові проблеми

Фасоля А. Особистісно зорієнтований урок:
що "залишається за кадром"? 5
Мхитарян О. Ефективність експериментального навчання
учнів 5—6 класів з низьким рівнем успішності. 8

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Коваленко Л. "Візьму собі твою співочу душу..."
Утвердження духовно-естетичної сутності людини
у драмі-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня". 10 клас. 12
Ревчук С. "Природа — це казка, яку треба читати серцем"
Особистісно зорієнтований урок за твором Лесі Українки
"Тиша морська". 6 клас. 16
Бурко О. Славетний слобожанський образок "щирої любові".
9 клас. 18
Ситченко А. Виховуємо романтиків. Матеріали до уроків
з вивчення повісті В. Нестайка "Тореадори з Васюківки". 6 клас. . . 21
Степаненко В. Вивчаємо повість В. Нестайка
"Тореадори з Васюківки". 6 клас. 27

Профільне навчання

Паламар С. Поетика сонетарію Дмитра Павличка. 30

Факультатив

Дига Н., Юхименко І. Вивчення творів Т. Шевченка
фантастичного спрямування на факультативних заняттях
у 10—11 класах: діалогічний аспект. 32

Позакласна робота

Грабовська С. "Хотіла б я піснею стати..." Читацька конференція,
присвячена 140-річчю від дня народження Лесі Українки. 36
Бабійчук Т. Студентський лекторій як активна форма позакласної
роботи з української літератури у педагогічному коледжі. 40

Рецензія

Корпанюк М. Літературознавчий проект
у дзеркалі "філософії свідомості". 44

Українська мова в школі: пошуки, знахідки

Пилипенко О. Поняття про стійкі сполуки і вирази,
фразеологізми. Прислів'я, приказки, афоризми. 46

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 7.5. Зам.

Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»

м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2011

Лірика Лесі Українки та фольклор

Володимир Погребенник,
доктор філологічних наук,
професор
Київ

Леся Українка, як відомо, зростала під впливами фольклоропороджуючого середовища волинського Полісся, у родинному кліматі зацікавленні народною творчістю (її записували батьки, першорядними українськими фольклористами були дядько письменниці Михайло Драгоманов й мати Олена Пчілка, згодом член-кореспондент Усеукраїнської академії наук). Тож не дивно, що вже ранні спроби поетки прикметні зорієнтованістю на естетично шліфовані структури фольклору — жанрові, тематичні, композиційні й ритмічні. Скажімо, романсів у "Конвалії"; пісень: баладних у "В'язні", ліричних — "Пісні" та "RE", колискових — у "MI" ("Сім струн"); історичних пісень і кобзарських дум — у VI і VII віршах циклу "Подорож до моря"; веснянок — "Веснянці", дитячого фольклору — "В дитячому крузі" та "Вишеньках"; співанок-хронік — "Любці", народних голосінь — у "Жалібному марші". Ці фольклорні розсипи визначили художню форму поезій, надали мотиви (у "Пісні" — піднесення молодих літ, мотив очікування долі); композиційні структури (новелістичної нарації — у "Любці"), стильові вирішення (емфатично-експресивну манеру голосінь — "Жалібному маршу" на річницю смерті Шевченка до музики М. Лисенка). Навіть строгий критик Франко визнав майстерність літературно-фольклорної взаємодії циклу "Сім струн".

Щира любов до Батьківщини — лейтмотив циклу. Три струни ще негучної кобзи зродили різні, але рівнонапрявлені співи — врочистий гімн "DO", веселу пісню "RE" і ніжно-мужню колискову "MI". Вислів національно-патріотичного вболівання у першій пісні, адресованій бездольній матері-Україні, перебуває у колі народного мелосу, а мотив шукання "схованої долі незнаної" належить до загальних місць фольклору. Індивідуально інтерпретований мотив розвинуто в четвертій строфі поза межами фольклорного дискурсу, хоча характер тропів ("синее море", "чисте поле") відсилає до його епіки.

"RE" притаманне драматичне розгортання конфлікту між прагненнями ліричного героя — а це по-стать мужня, вольова — та суспільними обставинами й особистими настроями. Наснажений емоціями героя монолог-долання несприятливих умов ("Грізних, чорних хмар" "негодоньки" доби реакції, "пригодоньки"-хвороби) позначений цілком природним для авторки злиттям народнопоетичної образності з її власною. У рядках 3-4, 9-10, 13-14 маємо не механічне перенесення фольклорної стилістики, а мислення органічно властивими Лесі Українці образами. У тому, що поетка звикає відтворювати внутрішній стан ліричного героя за зразком народної пісні ("Я ж пущу свою пригоду Геть на тую бистру воду" й ін.), переконують аналогії з карпатських поезій 1901 р. Фольклорність "RE", написаної шумкою (у ліриці Лесі Українки — народ-

нопісенна поліметрія: силабо-тоніка, як семистопний хорей, асоціювалася в неї з пісенним 13-складником), означив ще Франко: "Мов чудовий заспів під музику народної пісні озивається й пісня нашої авторки..." [4, 264].

У колисковій "MI", руйнуючи канон камерного жанру, поруч із присиплянням звучить мотив долеборства. Таких громадських "виходів" немає в записаних К. Квіткою з голосу Лесі Українки колискових, це набуток авторки. "MI" — вияв поглиблення її світогляду, вміння творити витончену мелодійність вірша, ввібрати й мистецьки відтворити поетичність народних релігійних уявлень про Ангела-охоронця. В чотирьох же заключних поезіях, прикметних переходом від літературно-фольклорного спілкування до культивування вишуканих форм вірша, нечисленні народнопісенні тропи виконують функцію тла внутрішньої дії ("гай, зелен розмай", "SOL"), стилістичних аплікацій ("LA").

Становлення неповторного естетичного феномену лірики Лесі Українки відбувалося на основі синтезу життєвих вражень і роздумів над історичним буттям українського народу, традицій світової культури і національно-народної творчості ("Подорож до моря", "Кримські спогади"). Поетика фольклорних персоналізацій включила, як у "Далі, далі від душеного міста!", приховану ремінісценцію з народного епосу — "Думи про Олексія Поповича", згодом записаної Лесею Українкою від кобзаря Гната Гончаренка: "А у тую неділеньку рано Синє море чудово так грає". З нею гармонійно сполучено міфопоетичну метафору в античному дусі: "срібнокудрії хвилі" в русі — легкі танці nereйд.

Серед оспіваних Міцкевичем акерманських степів увагу поетки привернула турецька фортеця ("Ой високо сонце..."): її "темні темниці" дали імпульс розгортанню журливої ретроспективи мук бранців у неволі. Багата уява ліричного суб'єкта протиставила їй козацькі визвольні походи. Характер викладу зумовив стилізацію в дусі кобзарських дум — за словами Лесі Українки, предивних, єдиних на цілий світ пам'ятників творчості нашого народу. Наближуючи твір до зразків героїчного епосу, авторка розпочала строфи зачинним ритмічним "Ой", чергувала рівноскладові катрени з коломийковими дистихами, культивувала типово "думні" фразеологію, поетику, ритміку. Вищість "Ой високо сонце..." над багатьма варіаціями теми вбачаємо в історіософських поглибленнях (дуалізм афоризму "Славо, наша згубо! Славо, наша мати!" чи "кулішівське" бачення давнини, в яку "кров'ю затопила долю Україна"), щирій поезії відзначених Франком строф (13-14), що оформилися під впливом Олени Пчілки (див.: Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. -Т. 10.— С. 22). За посередництвом видатних романтиків Леся Українка спілкувалася з місцевими кримськими пере-

казами і легендами. "Зустріч" із легендою про чортові сходи ("Мердвен") позначилася самобутньою її ідейною й емоційною трансформацією. Набутий підтекст прочитується як остерога: лихі сили в "сій нещасній країні" існують не лише у легендах.

Вибірковий характер неофольклоризму Лесі Українки, яка могла пожертвувати ефектним сюжетом любові й смерті задля суспільно вагомої думки, показують її сонети "Бахчисарайський дворець" і "Бахчисарайська гробниця". Лише принагідною згадкою в них є переказ про кохання хана Керіма-Гірея, тобто те, чому присвячені "Бахчисарайський фонтан" і "Фонтану Бахчисарайського палацу" Пушкіна чи сонет "Гробниця Потоцької" Міцкевича. Не тьні бранки, любові співцям, вийшла на перший план у Лесі Українки, а царська неволя, що все затінила.

У другій та третій збірках Лесі Українки спостерігається психологічне поглиблення і драматизація співдії з фольклором, підпорядкованість національно-визвольній ідеї. Вже не зовнішня орнаментика, а глибинне "перестворення" фольклорної стихії в згоді з оригінальною художньою концепцією визначили домінують неофольклоризму поетки. Лесина "винозора" муза циклів "Мелодії", "Відгуки", "Хвилини" спілкувалася з уснопоетичним світом не тільки і не стільки у позверніх лексико-стилістичних виявах. Більш вагомими і характерними бачаться її входження у контекст фольклорного мислення, інтерпретаційні підходи до народної словесності. Так, маємо накладання моментальної фотографії внутрішнього стану ліричного героя на з дитинства знайому фольклорну матрицю ("Не вражайте серденька мого!"). Новаторський вірш "Калина", зіставний із "Казкою про дивну сопілку" (опублікована Кулішем, Манжурою, а в 1903 р. і Лесею Українкою разом із мелодією), показує: універсалізація ситуацій відбувалась через виокремлення характерного, що властиве й образотворенню фольклору.

Яскраві приклади мислення у дусі народного мелосу — гроно карпатських віршів 1901 р. К.Квітка пояснив їхню появу впливом суджень знайомих про потребу писати у доступній народній формі. Та справа, певне, у тому, що авторка виявила в гуцульських співанках, зібраних нею у Довгополі й Буркуті, образи, адекватні власним переживанням. Так, у записаній від І. Франка пісні "Чому, сину, не п'еш..." і особливо в "Ой де б я із досадоньки пішла..." внутрішньо спорідненою з віршами 1901 р. є емоційна атмосфера, образність. Глибоко відчувши специфіку і літературні можливості асиміляції співанок-коломийок, Леся Українка не стилізувала, а співтворила з ними. У цьому переконує зіставлення поезії "Ой, здається — не журюся..." та пісні "Ой де б я із досадоньки пішла...". Попри розбіжності, тексти єднає лейтмотив, характер ліризму. Рядки Лесі Українки ви-словлюють персональне світосприймання, сусідне з імперсональним фольклорним.

У драматичному вірші "Калина" самобутньо витлумачено світовий міфопоетичний мотив "одеревіння" людини від закляття. Зафіксований ще Головацьким, Метлинським, Костомаровим, Чубинським та ін., у тому числі з голосу Лесі Українки К. Квіткою (пісня "Ой у полю, полю береза стояла"), він генетично й асоціативно закорінений у "Казці про дивну сопілку". Її простими, знаними письменницею "зроду" словами вражаюче передано драму серця. Підхід до фольклорних моделей тут — гранична драматизація. У поетки "козак умирає", а з ним готова піти у небуття дівчина; в запису ж З. Доленга-Ходаковського чи й Лесі Українки ("Під гай, коню, під гай, коню...") пісний мотив інший: "козак від'їжджає". Естетично довершений фінал "Калини" гідний гармонізації трагічного в кращих піснях: подив людей із "пригодоньки", що дівчина-калина цвіте на мо-

розі, а між "цвітом-білесеньким ягідки криваві".

Так би мовити відфольклорні літературні акції поетки стимулювалися її безпосередньою збирацькою діяльністю, впливом лектури та студюванням збірників народної творчості, перекладацькою працею і перебуванням у країнах побутування інонаціональних фольклорних сюжетів і образів. Так, побут у Болгарії й інтерес до південнослов'янського героїчного епосу був одним із імпульсів до створення поеми "Віла-посестра". Перебування в Єгипті — "Таємного дару" і перекладів давньоєгипетських ліричних пісень. В Італії народилися переспів італійської народної пісні "Тебе не бачу, хоч вікно низенько..." та почати "Бранця". Втілюючи в цьому творі середньовічний мотив вимушеного інтермеццо лицаря ді Кастельнеро, поетка бачить італійське узгір'я очима героя, але відтворює його слов'янською антитезою пісні про Романа і продану сестру (записана І. Франком, Н. Кобринською, М. Яцковим). Це говорить про те, якою була сила влади відшліфованих пісенних структур, засвідчує органічність дифузії — в єдину ідейно-естетичну цілісність — власних та народнопоетичних художніх ресурсів.

Еолова арфа лірики Лесі Українки відгукнулася новими акордами на події 1905 р. У легенді "Граф фон Айнзідель" за оболонкою середньовічної саксонської родинної історії добре відчутна напруга суспільних стосунків нової доби (в чому переконує сюжетна аналогія "суд предками нащадка" з повісті-казки "Під тихий вечір" Б.Лепкого). На цьому тлі виділяється драма шляхетної душі, для якої панство стало "ганебними путами". Вірячи в автентичність історизму поетки, вдалося встановити: Айнзіделі — відомий із XII ст. саксонський дворянський рід. Серед його представників прообразом героя твору міг бути Генріх Гільдебрандт II фон Айнзідель (1497 — 1557). Прихильник Реформації, він за порадою Лютера значно зменшив податки з підданців. Магнатство стало для нього, як і для героя твору чи Л. Толстого, прикрим тягарем, а дружина — ворогом.

У гармонії музи з громадським настроєм Леся Українка створила під безпосередніми враженнями цикл "Пісні про волю" (1905). У трьох його віршах авторка негативно оцінила перспективи масових гімнів минулого. Зокрема, "пісні-отрути", яка "Про неволю плаче, й голосить, і тужить до болю", наче каже: "не діждеш до зорі!" (таким було образно-емоційне сприйняття народозвольчого гімну М. Михайлова "Смело, друзя!"). Не час, на думку поетки, співати "Марсельезу", адже "славний день" ще не настав, пута не розірвано. А хвацький танцювальний ритм "Нагаєчки" взагалі недоречний у час, коли по "громадоньці" гуляє царсько-козацька нагайка. Художньо відбиті в циклі спостереження поетки-фольклористки над втратою масовими піснями революційного значення у пізнішу добу, сам висновок про потребу нових дійових пісень є цінним набуток фольклористики.

У добу реакції Леся Українка наснажує гострим політичним підтекстом сатиричні вірші "Казка про Оха-чародія" і "Казочка про край царя Гороха" (обидва 1906). Зумисне наївна казковість із вказівкою на джерело (текст оформлено як звертання розповідача до слухачів: "Ви чули казочку про край царя Гороха?..") відтворює події 1905 р. у побутово-алегоричних картинах. Ущипливості сатиричного письма сприяє народний гумор оповідань про дурнів (війт "радив притлумить соломомою пожежу"). В "Казці про Оха-чародія" авторка по-своєму витлумачила мотиви чарівної казки, вміщеної в збірниках Чубинського і Драгоманова. Прозорою езопівською мовою розкрила вона російські "свободи" в альтернативі: Охові служить чи "головою наложить". Відкинувши з варіантів казки все, що не стосувалося підземного царства, Леся Українка до-

кладніше змалювала світ Оха. Від фольклорної фабули залишилися хіба що спосіб викликання Оха й основні його портретні риси. Цілоком самостійними рисами літературної казки є фантазійні описи палат правителя, де під пазуристими ведмедами у рукавичках угадуються жандарми, де господар незгодного йому служути — "зараз цок... в лобок" (ця формула запозичена з записаної Лесею Українкою в Миропіллі "Казки про Котика та Півника"). Основним творчим принципом було поєднання (контамінація) казкових мотивів: Жар-птиці; бранки підземного двору, яка жде юнака-молодця; царя тридев'ятого славного царства Гороха. Відкритий у життя фінал показав повне оволодіння традиційною манерою казкара. Поетка, яка любила казки і могла їх "видумувати мільйони", уміло застосувала традиційну манеру для викриття антинародних сил, політичного і соціального зла.

Широке коло трансформованих Лесею Українкою фольклорних жанрів, високий естетичний рівень їхнього переведення у літературний ряд гідно представляє колядка "Ой в раю, раю, близько Дунаю...". Високорозвинута художня свідомість авторки виявилася вже в незрівнянній пластиці оречевлень. В окресленому топосі виростає "зело, всім на весело. В нього стебельце — з коп'я деревце, На ньому гілки — золоті стрілки. А на вершечку квіточка сяє, Квіточка сяє, рай звеселяє". Оригінальна архайзована колядкова поетика Лесі Українки суголосна творам календарно-обрядової лірики слов'ян, що ґрунтуються на міфопоетичній концепції світового дерева. Бо ж це зело райське зі стебельцем, гілками і квіткою на вершечку належить до тяглої культурної традиції наших пращурів. Згідно з нею "триярусна вертикальна структура світового дерева відповідає триєдиній просторовій моделі світу, за допомогою якої здійснюється поєднання Всесвіту (макрокосму) і людини (мікрокосму) і яка є місцем їхнього перетину" [2, 11]. В цьому запевнюють паралелі з колядками в записках З. Доленги-Ходаковського, І. Вагилевича, Є. Ярошинської й ін. Хоча б, скажімо, така з "Колядок і щедрівок" В. Гнатюка, як "райське дерево з трьома вершенки".

Наступний розвиток мотиву — самобутній. Єдине його кліше з обрядового фольклору (розігнання райських птахів непаханими гістьми), подане в оригінальному контексті, співвідноситься вже не з ідеєю космогонічного творення світу, як на початку, а зі світовим деревом як міфознаком бінарної опозиції життя — смерть, веселість — скорбота. "Білий молодець, всім переборець" підстрелює люту змію (фольклорний мотив зміеборства) — і життя та веселість знову перемагають. Іменні димінутиви, внутрішні рими (зело-весело тощо), прийом зіткнення ("...квіточка сяє, Квіточка сяє, рай звеселяє"), ритмомелодика колядкового вірша надають віршеві рис іще дохристиянської пісенності. Щоб так довершено і любовно його виписати, треба було мати неабиякий талант, чуття жанру та його поетики, володіти народнопісенною скарбницею (з голосу Лесі Українки колядки записував К. Квітка), а, може, й народитися донькою знавця і дослідниці українських колядок.

Лірична й епічна поезія письменниці — широкий густозаселений світ, нерідко вперше нею відкритий для рідної літератури. Так, була вона піонеркою в художньому освоєнні давнього і нового Єгипту. Цикл із шести віршів "Весна в Єгипті" (1910) — перший, що постав із живих вражень. За допомогою персоніфікації фольклорного типу Леся Українка зобразила природу ("Вітряна ніч", "Вість з півночі"). В легенді "Таємний дар", студії єгипетського характеру, передала життєрадісність "великого загадкового народу". В цьому придалася давньоєгипетська легенда про дарунки богинь долі Гатор новонародженому Нілові. Серед

дарів були вічна ласка сонця—Ра, "пальмовий щит проти Сета" — пустелі тощо. Ще — дар таємний від сьомої Гатори: радість народної душі, що її не здолають гніт фараонів і кормиґа чужинців. Цю "ясність і радість духа" Леся Українка відчула в перекладених нею ліричних піснях Єгипту. В передмові до них, поемізуючи з німецьким єгиптологом А. Відеманом, зауважила: "власне, н а р о д н а [розрядка авторки — В.П.] душа могла зродити сі співи, прості, нештучні і щирі, хоч не позбавлені майстерності в вислові" [3, 288].

Багатство лірики Лесі Українки 10-х рр., утім її циклу "З подорожньої книжки", зумовлюється, зокрема, особливою виразністю фольклорної деталі. Психологічно є її функція у вірші "На стоянці", що виявляє дар поетки перевілюватися. Тут ліричне "я" розповідачки спершу розщеплюється на колективно-єдине "ми" (строфи 4-5), а потім "переселяється" у корабельного служку, розкриваючи його мрії здивувати товаришів на суходолі переказами бувалого морського вовка. Деталізування сюжеттики моряцьких оповідань "про зміїв попідводних, І про турків-людожерців, Про Великого Могола" характеризує традиційну від Марко Поло італійську народну розповідну прозу й відбиває водночас замріяність хлопчини. Поетичний щоденник містить і тяжкі марення. Одне з них навіяне драматичним мотивом дум — погоні ординців за втікачем (його опосередковував і сучасник Лесі Українки поет М. Чернявський у "Соколиних гонах"). Ця "сильна погоня", що загрожує полоном або розрубанням втікача, набуває більшої, ніж у думі "Про трьох братів Азовських", експресії. Лаконізм, динаміка вражень, посилена увага до звуків — усе це говорить про новітній характер фольклоризму.

Лебедина пісня поетки — "Триптих". Три його частини єдиноспрямовані, хоча створені у різних жанрах. Джерелом усеперемагаючої сили виступає моральний обов'язок (апокриф "Що дасть нам силу?"), містецтво (легенда "Орфееве чудо" творчо сполучила фрагмент давньогрецького міфу про захисників Фів Зета й Амфіона з мотивом сили свирілі фракійського співця). Заключна ж частина "Триптиха" є ідейно-естетичною трансформацією відомої авторці з дитинства волинської народної казки про приспаного і зв'язаного залізними дратами велетня. Розповідь про нього, вже зарослого травою і деревами, обсілого ворогами, своєрідно паспортизовано в автобіографічній вказівці, що відтворює колишнє дружнє спілкування героїні з сільськими дітьми: "Мені її розповідав Малий сільський хлопчина Без тенденційної мети..." (Лаврін). Нескладну алегорію "пригодоньки негожої" велета розкрила авторка, вказавши: мова йде про її далеку (казку написано в Гелуані) вітчизну. Вислів переконаності в її скорому пробудженні та визволенні, у нездоланності сил рідного народу гідно увінчав спів поетки, що лунав уже в ніч шовінізму і мілітаризму.

У Лесі Українки, натхненної народною словесністю, спостерігається створення на традиційній основі нового образу в новому контексті. Їй властива справжня співтворчість із народом, звернення до фольклорної поетики як до природної палітри для відтворення багатими гами світовідчуття. Врешті, увага до "народної фразеології й синтакси, ці не зовсім звичайні для наших поетів лексичні скарби, це стремління обходитися ресурсами народного словника, тільки полегшуючи, окриляючи його конкретність" [1, 361—362].

Література

1. Зеров М. Твори: В 2 т. — К., 1991. — Т.2.
2. Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу // Золотослов. — К., 1988.
3. Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. — К., 1975. — Т.2.

Особистісно зорієнтований урок: що "залишається за кадром"?

Анатолій Фасоля,
кандидат педагогічних наук
Київ

У статті з'ясовано сутність та ознаки особистісно зорієнтованого навчання, на прикладі методичної розробки* розкрито особливості особистісно зорієнтованого уроку української літератури.

Ключові слова: особистісно зорієнтоване навчання; особистісно зорієнтований урок; методика; технологія; суб'єктний досвід; розвиток особистості; читання; діалогічність; ситуація успіху; психологічна і фахова готовність словесника.

Відомо, що важливі складові певної проблеми інколи "ховаються в дрібницях". Сказане сповна стосується особистісно зорієнтованого уроку і, зокрема, представленої читачеві розробки. Оскільки ці нюанси насправді є надзвичайно важливими для осягнення сутності ОЗОН, вважаємо за потрібне прокоментувати їх.

Спочатку кілька вихідних положень.

Дефініція "особистісно зорієнтоване навчання" може вживатися на означення методології навчання, методики або технології. У першому випадку синонімічним буде поняття "особистісно зорієнтована освіта". Спектр методик і технологій, що її складають, досить широкий: вальдорфська педагогіка, методика Марії Монтессорі, розвивальне навчання, технологія рівневої диференціації М. Гузика, семестрово-блочно-залікова система С. Подмазіна, особистісно зорієнтоване розвивальне навчання І. Якиманської та інші. В їх основі — ідеї гуманізації, визнання самоцінності особистості, забезпечення її суб'єктності й успішності в різних видах діяльності. Цим ідеям сотні років. Однак лише сьогодні вони набули конкретного наповнення. Новизна ж, за В. Краєвським, визначається "новим структуруванням уже наявних елементів згідно з новими завданнями освіти": розвиток особистісних структур, становлення суб'єктності учня.

У випадку, коли йдеться про особистісно зорієнтоване навчання як методику, наголос робиться на структурі навчального процесу, якщо зосереджуємося на послідовності застосування певних методів, прийомів, форм роботи, що гарантують досягнення кінцевого результату, — маємо на увазі технологію.

Особистісно зорієнтоване навчання спрямоване на розвиток особистості, тобто (пристаємо до думки В. Серикова) становлення її особистісних функцій. *Мотиваційної* (прийняття й обґрунтування власної діяльності); *критичної* (стосовно пропонованих зовні цінностей і норм); *рефлексивної* (осмислення сутності власного "Я", побудова Я-концепції); *смысловторчої* (визначення смислів і утворення їх ієрархії); *самореалізації* (прагнення до самоствердження і визнання свого образу "Я" оточуючими) та ін.

Особистісно зорієнтоване навчання української літератури трактуємо як процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учня і вчителя, метою якого є засвоєння предметних знань, вироблення відповідних умінь і навичок як засобу саморозвитку особистості, її становлення як суб'єкта на-вчальної (читацької) діяльності.

Уважне прочитання визначення дає змогу виокремити методологічно значущі відмінності ОЗОН від традиційного навчання:

1. Кінцевою метою вивчення літератури є (і не лише проголошується, а й забезпечується технологічно) розвиток особистості.

2. Зміст предмета (у даному випадку української літератури) слугує засобом досягнення мети.

Сказане не означає ігнорувати чи применшення ролі відповідних знань і вмінь. Ідеться про зміщення акцентів, яке забезпечує заміну предметно зорієнтованої моделі навчання особистісно зорієнтованою.

Відтак головне завдання вчителя — створити умови (здіяяти такі методи, прийоми, форми, засоби навчання), аби засобами предмета сприяти розвитку особистості, реалізації її внутрішнього потенціалу, становленню учня як суб'єкта навчальної, у т. ч. читацької, діяльності.

Реалізація цього "надзавдання" передбачає:

1. Опертя на суб'єктний (життєвий) досвід школяра.
2. Налагодження суб'єкт-суб'єктних відносин між учнем і вчителем.
3. Забезпечення діяльній основи навчання.
4. Оволодіння юним читачем не лише предметними, а й загальнонавчальними, зокрема оргдіяльними, уміннями.
5. Створення атмосфери діалогічності як ціннісно-смыслового поля, у якому відбувається спільне (наставника та його вихованців) проникнення в художню тканину твору, пошук відповідей на особистісно значущі для них питання.
6. Модифікацію структури уроку, у якій виокремлюємо мотиваційний етап (з підетапами з'ясування (забезпечення) емоційної готовності, актуалізації суб'єктного досвіду й опорних знань); етап цілевизначення і планування; етап опрацювання навчального матеріалу; рефлексивно-оцінювальний етап.

7. Обов'язковість ситуації успіху.

8. Посилення ролі психологічного супроводу (систематичне відстеження особистісних змін учнів: ціннісних орієнтацій, мотивації у ставленні до вивчення літератури, формування Я-концепції, рівня тривожності та ін.).

9. Внесення змін до календарного та поурочного планування, системи оцінювання (відстежуються не лише рівень навченості, а й науковості та особистісного розвитку, застосовуються, окрім традиційного бала, інші форми, різноманітні засоби заохочення).

Механізмом реалізації змісту літературної освіти на

* Методична розробка надрукована на с. 16—18

уроці є особистісно зорієнтована ситуація. Її сутнісна ознака — спільний пошук учнем і вчителем ціннісних смислів у виучуваному матеріалі. При цьому відбувається зміщення акценту з когнітивного на психологічний аналіз художнього твору, його оцінка з точки зору особистісних смислів, забезпечується діалогічність процесу пізнання.

Важливим фактором ефективності особистісно зорієнтованого навчання є психологічна і фахова готовність словесника.

Психологічна готовність передбачає: позитивне сприйняття головної мети навчання — розвиток особистості засобами свого предмета; зміну орієнтирів (усвідомлення того, що учень стає повноправним суб'єктом навчального процесу, орієнтації на його індивідуальність); розвиток толерантності, сприйняття учня як цінності, емпатії (здатності відчувати учня, його почуття, переживання, подивитися на світ, на себе, свій навчальний предмет, текст його очима); ставлення до художнього твору як засобу розвитку особистості; формування позитивної Я-концепції, високої мотивації до праці, прагнення до самоактуалізації, спрямованості на самореалізацію, самоствердження, рефлексію, вироблення індивідуального стилю діяльності.

Фахова готовність учителя до роботи в системі ОЗОН — це насамперед володіння теорією особистісно зорієнтованого навчання, а також спеціальними знаннями, уміннями й навичками. Серед двох складових педагогічної діяльності — зовнішньо-процесуальної (робота з предметним матеріалом, визначення мети діяльності, її планування, організація, проведення й оцінювання тощо) та ірраціонально-комунікативної (спілкування, співробітництво, спільне переживання життєвих ситуацій і пошук смислів) — в умовах особистісно зорієнтованого навчання все більшої ваги набуває остання.

Кінцевим результатом впровадження особистісно зорієнтованого навчання української літератури в основній школі є:

— в особистісному розвитку учня — позитивна динаміка ціннісних орієнтацій, низький рівень тривожності, сформованість позитивної Я-концепції;

— у становленні його суб'єктності як читача — наявність внутрішньої мотивації до вивчення літератури, сформованість суб'єктної позиції (учень сприймає читання як цінність, розуміє і приймає мету читацької діяльності, знає шляхи і прагне вдосконалення, володіє управлінським циклом (щодо читання), проявляє ініціативу, усвідомлює себе як читача і робить практичні кроки по самовдосконаленню);

— сформованість читацьких умінь і якостей — розвиток уяви (репродуктивної і творчої), емпатії, образного мислення і мовлення, уміння розуміти текст і проникати в підтекст, бачити автора і відзначати його позицію, помічати художню деталь, розуміти роль художніх засобів, налагоджувати діалог з текстом та ін.

Зрозуміло, що це тривала і напружена праця, результати якої "проявляються" інколи зримо, інколи — у формі згадуваних "дрібниць".

Ось, скажімо, у плані зазначено цілі уроку. Навіщо вони, якщо є мета? Поміркуймо.

Які дієслова найчастіше живимо для формулювання мети? *Вчити... формувати... розвивати... розкрити...* Увага фіксується на процесі. Активною дійовою особою виступає учитель (учень, як правило, відсторонений від цілевизначення). Можливість контролю за досягненням не передбачається. Отже, мета загальна і широка.

А цілі? Вона конкретна й діагностична, вказує на очікуваний результат ("суб'єктивний образ бажаного" [1,

266]), її досягнення/не досягнення легко перевірити. Крім того, правильно визначити цілі — значить відповідно "запрограмувати" свою діяльність. Порівняймо: *"Вчити... учнів аналізувати поезію"* (мета) і *"Учень вмітиме... знайти в тексті поетичного твору художні засоби і визначити їх роль"* (цілі). У другому випадку вчитель просто "зобов'язаний" забезпечити перевагу практичної діяльності, інакше цілі не буде досягнута. І він не зможе сказати на своє "виправдання": "Але ж ми працювали... я вчив... формував... розвивав..." тощо, оскільки питання ставиться дуже конкретно: навчив чи ні? Сформував чи ні? Учень не вміє? Значить, допущена помилка.

Проблема цілевизначення не нова в дидактиці і методичці (як і багато інших питань у системі особистісно зорієнтованого навчання). Але відкріймо будь-який методичний часопис: учитель традиційно формулює мету. Може, і тому, що так безпечніше? У пропонованій читачам методичній розробці, зрозуміло, визначено цілі. Знаннями, і ті, що стосуються умінь. Слова *"Після цього уроку учні знатимуть... умітимуть..."* є "чарівною формулою", яка допомагає правильно сформулювати цілі.

Особистісно зорієнтований урок має свою структуру, що можна прослідкувати на прикладі аналізованої розробки. Мотиваційний етап займає у ній особливе місце. По-перше, учень із перших хвилин уроку має відчувати, що він цікавий учителеві не як носій знань (про дати, імена, дефініції тощо), а як особистість, що прийшла на урок зі своїми проблемами, настроєм, бажаннями, прагненнями (які, до речі, дуже часто не збігаються з учительськими і бувають далекі від предмета планованої розмови). Як часто цікавиться вчитель в умовах традиційного навчання цими речами? Часто? Справді? Аналіз публікацій у методичних часописах засвідчив: рідко! Це просто не відображається в поурочному плані? Відвідуючи уроки, переконалися, що недооцінюється вчителем така "дрібниця", як зацікавленість настроєм свого виванця, прагнення заспокоїти його, якщо це потрібно, підтримати, налаштувати емоційно на працю. Все це часто-густо ще й сьогодні зводиться до організаційного моменту: хто відсутній, чи є навчальне приладдя тощо.

Наступний підетап — актуалізація суб'єктного (життєвого) досвіду. Його мета: забезпечити входження учня в ціннісно-смыслову поле виучуваної теми через звернення до його асоціацій, емоцій, ставлень, пов'язаних із проблемою, що розглядатиметься. Це перший крок до осягнення твору на етапі передчитання. Добре, якщо вчитель робить його до ознайомлення учнів із темою уроку. І ще один важливий момент. Часто вчителі запитують: як можна дійти до кожного учня, якщо їх у класі 30-35? Справді, це важко, а часто — неможливо. Запитання довгий час залишалося без відповіді. Технологія особистісно зорієнтованого навчання пропонує спонукати учня йти до себе. Кожен сам записує власні асоціації (очікування, ставлення тощо), визначає особистісно значущі цілі, згодом відрефлексує їх досягнення і, таким чином, наповнюваність класу перестає відігравати визначальну роль.

До опорних знань ми звертаємося завжди, в т. ч. і на особистісно зорієнтованому уроці. Тут хотілося б звернути увагу на іншу "дрібничку": учитель не дистанціює себе від учнів, навпаки — навіть вербально наголошує на єдності (Якою постала поетеса у *нашій* уяві?.. *Ми з вами* відчуємо...). У ході уроку він ще не раз звертатиметься до цього прийому, що принципово важливо. Наставник виступає в ролі читача, співрозмовника. І якщо справді вдається бути щирим, а не розігрувати відвертість, учень повірить і потягнеться до вчителя і... до книги. Налаго-

джується особистісний контакт, який відіграє мотиваційну роль у ставленні до вивчаного: учитель знайшов у тексті відповіді на якісь свої питання, може, це справді цікаво, може, і мені варто щось пошукати...

На етапі цілевизначення і планування продовжується становлення учня як суб'єкта читацької діяльності (перші кроки робилися на мотиваційному етапі). З педагогічних позицій суб'єктом діяльності є людина, яка здатна: здійснювати усвідомлене цілевизначення; діяти творчо, самостійно визначати способи й умови вирішення поставлених перед нею завдань; за потреби вносити зміни у власну діяльність, відрефлексовувати й оцінювати її; креативно вибудовувати відносини і взаємодію з іншими людьми [2, 137]. На жаль, за свідченням С. Подмазіна, такими уміннями володіють лише 7% опитаних старшокласників. Більшість певнено почуває себе лише на етапі виконання.

Визначальною характеристикою суб'єкта є спрямованість на самого себе. "Суб'єктом можна назвати того, хто здатний "вступати в особливі стосунки" з самим собою, звернутися до самого себе. Його характеризує горде "само...": самосвідомість, розвинута до рівня рефлексії, самостійність, самодіяльність, самонаучуваність, за якою стоїть більш загальна якість — відкритість до самовдосконалення і саморозвитку і т. д." [3, 17].

Суб'єктність може існувати в усвідомленому і не усвідомленому вигляді. Для її виявлення потрібне свідоме задіяння рефлексії. **Важливо, щоб учень усвідомив свою суб'єктність.** Саме ступенем усвідомлення власної суб'єктності визначається рівень розвитку особистості.

Із цих позицій становлення суб'єктності учня-читача буде формуванням його здатності до саморегуляції читацької діяльності. Учень повинен не лише засвоїти предметний зміст, оволодіти певними читацькими уміннями, щось дізнатися про самого себе, прожити, пережити й усвідомити пов'язані з навчанням внутрішні зміни, а й виробити здатність осмислювати себе як читача: навчитися визначати смисл власного читання, планувати його, організовувати (обирати, залежно від мети, ті чи інші читацькі стратегії), рефлексувати й оцінювати. Відповідно учитель повинен передбачати, окрім предметних, спеціальні вправи, завдання і запитання на фіксацію, аналіз і вербалізацію емоційних станів суб'єктів діяльності, становлення відповідних умінь. Саме це відбувається: учні працюють із запропонованими цілями, вчать визначати власні, що передбачає аналіз одержаної інформації, її оцінку, зіставлення з власними цінностями і прагненнями, визначення рівня домагань і т. д. І це робить кожен (!) учень!

Потім учитель знову створює єдине ціннісно-сміислове поле: "Ми з вами... *послухаємо... поміркуємо.. послухаємо...*". При цьому знову і знову лунає: чи є якісь зміни, доповнення? Погодьмося: такий підхід принципово відрізняється від звичного "Я пропоную план роботи...".

Ім'я — ще одна прикметна ознака особистісно зорієнтованого уроку. Як правило, ми оперуємо поняттям тема, якою найчастіше слугує теза з анотації програми. Ім'я уроку — це лаконічний (бажано афористичний) вислів, пов'язаний із проблемою, що розглядатиметься. Він апелює не лише до розуму, а й до емоцій, а також життєвого досвіду особистості. Думається, учень із більшим зацікавленням поміркує над темою "Багатство — це добро чи зло?" (за п'єсою І. Карпенка-Карого "Сто тисяч") аніж "Проблема бездуховності людини, засліпленої прагненням до наживи" (теза з анотації програми). Наголосимо, йдеться не про спрощення проблеми чи її підміну, а лише

про формулювання, яке б "заціпало" юного читача. Отже, тему записуємо у журнал, на уроці оперуємо поняттям "ім'я". І не лише називаємо його, а й аналізуємо, пропонуємо учням передбачити, про що йтиметься на занятті (знову звучить: "Ми... *будемо говорити...*").

Цей прийом у психології називається антиципація, тобто передбачення. Що відбувається з людиною (вік не грає ролі!) у цій ситуації? Виявляється, їй цікаво: вгадана відповідь чи ні? Прагнення стає потужним мотиваційним стимулом і до розмови, і до ознайомлення з твором: "Я хочу його прочитати не тому, що мені наказав учитель, а щоб дізнатися: вгадав чи ні?"

Звернемо увагу на відповіді учнів. Згадуються слова Л. Костенко: "Ще слів нема. Поезія вже є". Ще не звучить текст, що вивчається, але розмова про нього вже йде: на рівні світосприйняття учня, його осмислення себе, навколишнього. За такої умови подальша розмова про твір відлучуватиме в душі юного читача, враження від прочитаного зіставлятимуться з власними переживаннями, "включається" не лише механізм емпатії, а й отождолення себе з поетесою, поезія не просто читається, — проживається.

Наступні "дрібниці". Уже на етапі читання. Після декламування поезії передбачена емоційна пауза. Її роль — дати учням змогу побути "наодинці" зі своїми враженнями, емоціями, ще раз пережити й осмислити їх. Важливість цього етапу наголошувалася методистами неодноразово, однак у повсякденній практиці учитель поспішає "виконати програму" й одразу ж приступає до аналізу твору. С. Ревчук чинить по-іншому. Після прослуховування вірша вона пропонує відтворити враження від почутого в одній (чи одразу в кількох) із систем: для аудіалів це буде почуте, візуалів — побачене внутрішнім зором, кінестетиків відчуте. Таким чином, учитель свідомо "блокує" можливість одразу ж "втрутитися в процес" і, окрім того, забезпечує учням можливість реалізувати себе через вибір завдання залежно від переважаючого каналу сприйняття. Продуктивність такого підходу засвідчено наведеними відповідями.

Звернемо увагу також на те, як майстерно пов'язує автор уроку різноманітні прийоми. Після відтворення вражень іде усне малювання, за яке учень одержує подяку (ще одна особливість особистісно зорієнтованого уроку — створення ситуації успіху!). Після цього перегляд ілюстрації в підручнику сприймається як зіставлення двох ви-творів, тим більше, що до цього заохочує і вчитель. А також розповідає про своє враження від прочитаного, свої запитання, сприйняття твору, — тобто про себе як читача. І це вже розмова про текст, його трактування. Знову і знову "включаються" відтворююча і творча уява, образне мислення, емпатія, учні самі виступають співтворцями. Таку ж роль виконує і аналіз музичного супроводу.

Після цього виразне читання — це засіб передачі власних емоцій і почуттів від прочитаного. Учитель організовує його у парах. Краще прочитання озвучується. Так досягаються одразу кілька цілей: вчать виразно читати усі, учитель активно включається в процес на різних його етапах, учні формують вміння адекватно оцінювати виразне читання власне й однокласників.

Нарешті рефлексивно-оцінювальний етап, етап післячитання. Учитель організовує його, виходячи з установки: на особистісно зорієнтованому уроці учень має щось зрозуміти про світ, про себе, про себе у світі. Літературний матеріал — засіб. Але так само в кінці уроку має збагатитися розуміння учнем автора, ідейного спрямування твору. І, що вкрай важливо, учень повинен усвідомити ці

зміни. А для цього — обов'язково (!) вербалізувати свої думки і відчуття. Що і бачимо в аналізованому конспекті. Важливо, що спочатку йде рефлексія думок і почуттів, а вже потім оцінка і самооцінка результативності заняття.

Домашнє завдання традиційно передбачає кілька форм, що створює ситуацію вибору і дає змогу кожному знайти своє: загальне обов'язкове (виконують усі учні), загальне на вибір (учень обирає одне з кількох, але це також обов'язково) і за бажанням (відповідно до настрою, уподобань, запитів, можливостей тощо).

... Ось такі "дрібнички". Сподіваємося, запропонований

матеріал допоможе прочитати конспект уроку по-іншому. Побачити текст, підтекст і деталі, у яких, як відомо, часто "ховається" суть.

Література

1. Хуторской А.В. Современная дидактика: Учебник для вузов. — СПб: Питер, 2001. — 544 с.
2. Нелюбов С.А. Проблема субъекта управления: сущность и особенности // Философия образования. — 2007. — № 2. — С. 134—141.
3. Кудрявцев В.Т., Уразалиева Г.К. Субъект деятельности в

Анатолий Фасоля. Личностно ориентированный урок: что "остаётся за кадром"?

В статье выяснены сущность и признаки личностно ориентированного обучения, на примере методической разработки раскрыты особенности личностно ориентированного урока украинской литературы.

Ключевые слова: личностно ориентированное обучение; личностно ориентированный урок; методика; технология; субъектный опыт; развитие личности; чтение; диалогичность; ситуация успеха; психологическая и профессиональная готовность словесника.

Anatoliy Fasoliya. Person-oriented lesson: what remains behind the scene?

The article clarified the nature and characteristics of personality-oriented education. It features peculiarities of personality-oriented lesson of Ukrainian literature by the example of methodical development.

Key words: personality-oriented education, personality-oriented lesson, technique, technology, subjective experience, personal development, reading, dialogue, situation of success, physiological and professional preparedness of philologist.

УДК 371.315.6+821.161.2

Ефективність експериментального навчання учнів 5—6 класів з низьким рівнем успішності

Ольга Мхитарян,
аспірантка
Миколаїв

У статті висвітлено результати апробації та впровадження в навчальний процес методичної моделі формування літературних знань і вмінь в учнів 5—6 класів з низьким рівнем успішності.

Ключові слова: експериментальне навчання; методична модель формування літературних знань і вмінь в учнів з низьким рівнем успішності; експериментальні (ЕК) і контрольні (КК) класи; завдання для підсумкового зрізу навчальних досягнень учнів; показники рівнів літературного розвитку учнів; критерії якості літературних знань і вмінь учнів; порівняльний кількісний та якісний аналіз; методи математичної статистики.

Загальносвітова тенденція підвищення вимог до якості шкільної освіти, відображена в державних документах про вивчення літератури [1; 3; 11], актуалізує проблему низького рівня навчальних досягнень учнів. Масовий характер їхньої неуспішності фахівцями пояснюється передусім невірністю проблем розв'язаної ситуації: домінування на уроках невмотивованої побудови навчальних ситуацій та інтуїтивно дібраних засобів їх реалізації; ігнорування процесу осягнення змісту твору; засвоєння учнями суми знань без достатнього зв'язку з уміннями їх здобувати [14, 9]. Тому подолання пізнавальних труднощів учнів в осягненні глибинного сенсу художніх творів значною мірою залежить від цілеспрямованого, спеціально організованого формування в школярів літературних знань і вмінь, яке здатне забезпечити технологізоване навчання [13; 14; 15]. Однак у методичній науці системний і структурований підхід щодо специфіки корегованого навчання літератури досі теоретично не обґрунтований.

Розв'язання читацьких проблем учнів спеціалістами здійснюється в різних наукових напрямках: саморозвитку (Б. Степанишин) або формування мотивів навчально-пізнавальної діяльності учнів-читачів (Є. Пасічник); на засадах компаративного (А. Градовський), контекстного (В. Гладишев) та у взаємозв'язках із різними видами мистецтв (С. Жила) вивчення художніх творів; на екзистенціально-діалогічній основі (Г. Токмань); у впорядкованому процесуальному напрямі (Н. Волошина, О. Ісаєва, Ж. Клименко, Л. Мірошниченко, А. Ситченко та ін.). Методологічне значення для літературного розвитку учнів з низьким рівнем знань і вмінь має обґрунтований фахівцями науковий підхід до вивчення літератури як мистецтва слова, що передбачає взаємодію емоційно-логічних факторів художнього сприймання та посилення дидактичного аспекту в навчанні. Проте розрізнений характер методичних рекомендацій негативно позначається на шкільній практиці навчання літератури, нівелюючи її багатий розвивальний і виховний потенціал. Це засвідчив проведений нами констатувальний зріз, який виявив, що більше 70 % учнів

відчувають значні труднощі під час сприймання явищ літератури; засвоєння теоретико-літературних понять; аналітичної роботи над текстом художнього твору; зв'язного висловлювання, виявлення особистої позиції в самостійних судженнях; оволодіння засобами літературного мовлення [6, 16].

Для вдосконалення навчального процесу на уроках української літератури в основній школі нами було розроблено й обґрунтовано методичну модель розвитку літературних знань і вмінь в учнів з низьким рівнем успішності, яка реалізується в єдності основних принципів, форм, прийомів і засобів організації цілеспрямованого етапного навчання [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Мета статті — ознайомити читачів із результатами цілеспрямованого впровадження в навчання учнів 5—6 класів з низьким рівнем літературного розвитку моделі формування їхніх знань і вмінь.

Зважаючи на специфіку художньої літератури і конкретного твору, враховуючи вікові психо-розумові й індивідуальні особливості учнів молодшого підліткового віку та програмові вимоги до їхніх знань і вмінь, під час формувального експерименту вирішувалися такі ключові питання:

1. Чи сприяє розроблена методика прищепленню інтересу учням з низьким рівнем навчальних досягнень до предмета та розвитку їх пізнавальних процесів?

2. Який організаційно-педагогічний вплив виявився найбільш ефективним для подолання учнівського відставання в осягненні змісту художнього твору?

3. Як експериментальне навчання позначається на особистісному зростанні учнів з низьким рівнем успішності?

Із цією метою розроблено контрольні роботи для підсумкового різку навчальних досягнень учнів, подібні до тих, що використовувалися в ході констатувального експерименту [6], та однакові за змістом і рівнем складності для учнів експериментальних та контрольних класів:

5 клас

I рівень (рецептивний / початковий)

1. Укажіть назву літературної казки, основною думкою якої є дарунок Долі й уміння ним скористатися:

- а) "Хуха-Моховинка";
- б) "Потерчата";
- в) "Близнята".

2. Чому Івась (герой оповідання О. Пчілки "Сосонка") покинув панський дім і пішов додому?

- а) пани змушували виконувати важку роботу;
- б) сумував за своєю сосонкою;
- в) не хотів бути попихачем і терпіти приниження.

3. Назвіть прізвище відомого українського поета і байкаря, автора віршованих загадок, дитячого улюбленця дідуся Кенира:

- а) Л. Глібов; б) І. Франко; в) І. Липа.

II рівень (репродуктивний / середній)

4. Прочитуйте вивчений напам'ять вірш П. Тичини.

5. Продовжіть визначення поняття:

"Ліричний герой — це ...".

6. Розкажіть цікавий епізод із життя В. Симоненка.

III рівень (конструктивний / достатній)

7. Стисло перекажіть (письмово) міф "Про вітер".

8. Складіть план до початку оповідання Є. Гуцала "Лось".

9. Поясніть особливості поетичних загадок Л. Глібова

(роль у них казкових елементів, гумору, пестливих слів).

10. Визначте основні риси характеру Олеся — головного героя оповідання Г. Тютюнника "Дивак", пояснивши прийоми їх творення.

IV рівень (творчий / високий)

11. Напишіть невелику творчу роботу про кмітливість і мудрість нашого народу (за вивченими загадками, прислів'ями і приказками).

6 клас

I рівень (рецептивний / початковий)

1. Назвіть поезію Тараса Шевченка, де славиться героїзм українських козаків та ватажків, які боролися за визволення українського народу від польського гніту:

- а) "Думка";
- б) "Євшан-зілля";
- в) "Тарасова ніч".

2. Чому Павлик висмикнув палицю біля гнізда жайворонка (за оповіданням С. Черкасенка "Маленький горбань")?

а) він позаздрив Захаркові, що саме той знайшов гніздечко;

б) йому стало жаль пташенят;

в) зробив назло хлопчикам.

3. Укажіть прізвище автора поеми про необхідність повернення людині історичної пам'яті, усвідомлення своєї національної приналежності — "Євшан-зілля":

- а) В. Винниченко; б) П. Чубинський; в) М. Вороний.

II рівень (репродуктивний / середній)

4. Прочитуйте фрагмент (1-2 строфи) із вивченої напам'ять поезії О. Кониського "Молитва".

5. Продовжіть визначення поняття:

"Співомовка — це ..." ?

6. Розкажіть основні відомості про життя Т. Шевченка в Санкт-Петербурзі.

III рівень (конструктивний / достатній)

7. Стисло перекажіть (письмово) зміст будь-якого уривка з оповідання В. Винниченка "Федько-халамидник", висловлюючи своє ставлення до зображеного.

8. Поділіть поезію Лесі Українки "Як дитиною, було ..." на умовні емоційно-сміслові частини, пояснивши свої дії.

9. Виділіть і поясніть художні засоби у поезії І. Жиленко "Жар-Птиця".

10. Складіть план характеристики образу Павлика (за твором С. Черкасенка "Маленький горбань").

IV рівень (творчий / високий)

11. Напишіть твір-мініатюру, в якому висловіть власне розуміння почуття патріотизму (за поемою М. Вороного "Євшан-зілля").

Порівняльний аналіз робіт дозволив виявити істотні розходження в якості навчальної підготовки учнів експериментальних (ЕК) і контрольних (КК) 5—6 класів, зумовленої застосуванням відповідних моделей вивчення української літератури в загальноосвітній школі (див. табл. 1). За підсумками дослідного навчання, кількість школярів з низьким рівнем літературного розвитку в експериментальній групі складає 40,5 % (5 клас) і 25,3 % (6 клас), а в контрольній — 69,9 % (5 клас) і 66,3 % (6 клас), що наочно переконує в ефективності цілеспрямованого формування навчальних

досягнень в учнів, які мають пізнавальні проблеми, та її залежності від тривалості корекційно-розвивальної роботи, оскільки підвищення рівня успішності в шестикласників більш значне, ніж у п'ятикласників.

Таблиця 1

Результати навчальних досягнень учнів експериментальних і контрольних класів

Класи / Показники	5 клас (ЕК — 185 учнів; КК — 176 учнів)		6 клас (ЕК — 170 учнів; КК — 169 учнів)	
	Достатні ¹	Низькі ²	Достатні	Низькі
Експериментальні класи (ЕК)	110 (59,5 %)	75 (40,5 %)	127 (74,7 %)	43 (25,3 %)
Контрольні класи (КК)	53 (30,1 %)	123 (69,9 %)	57 (33,7 %)	112 (66,3 %)

Достатні¹ — показник, що об'єднує високий і достатній рівні навчальних досягнень.

Низькі² — показник, що об'єднує початковий і середній рівні навчальних досягнень.

Аналіз виконуваних завдань (див. табл. 2) здійснювався за критеріями якості знань (повноти, точності, конкретності, міцності, дієвості, системності); відповідності осягнення змісту твору його ідейному значенню; усвідомлення учнями способів розв'язання навчальних завдань певного типу; вияву особистісного ставлення учнів до явищ мистецтва слова. Увага зверталася передусім на роботи учнів, яким від початку дослідного навчання вдалося досягти позитивних зрушень у своєму літературному розвитку й здобути певні навчальні успіхи.

Таблиця 2

Показники рівнів літературного розвитку учнів (у %)

Типи завдань за рівнями складності		5 клас				6 клас			
		Рівні літературного розвитку							
		НР	СР	ВР	НР	СР	ВР		
I рівень (рецептивний / початковий)	ЕК	5	34	47	14	2	19	57	22
	КК	9	44	38	9	4	41	38	17
II рівень (репродуктивний / середній)	ЕК	5	35	43	17	2	23	55	20
	КК	17	56	22	5	10	59	25	6
III рівень (конструктивний / достатній)	ЕК	5	35	43	17	3	22	57	18
	КК	19	58	19	4	12	64	20	4
IV рівень (творчий / високий)	ЕК	6	37	42	15	4	26	57	13
	КК	20	56	21	3	15	60	21	4

Результати тестових завдань початкового (рецептивного) рівня складності, спрямованих на перевірку текстуальних знань учнів та їх здатності розрізняти авторів і назви вивчених творів, виявилися досить високими.

Зафіксована різниця між експериментальними і контрольними класами (між 5-ми — 5 % та між 6-ми — 22 %) констатує, що в міру збільшення обсягу знань і складності навчального матеріалу ігнорування читачьких проблем школярів веде до їх невпинного зростання і посилення.

Виконуючи завдання середнього (репродуктивного) рівня складності, більшість учнів контрольних класів неточно відтворювали напам'ять уривки з поезії П. Тичини (5 клас) і О. Кониського "Молитва" (6 клас); неправильно визначали теоретичні поняття "ліричний герой" (5 клас) і "співомовка" (6 клас); непослідовно й незв'язно викладали факти з життя В. Симоненка (5 клас) і Т. Шевченка (6 клас). Учні експериментальних класів, які подолали власні труднощі у вивченні літера-

тури, демонстрували плідність модельованого розвитку їхніх читачьких інтересів і пізнавальних процесів. Цитування напам'ять уривків з поезії та визначення теоретико-літературознавчих понять відзначалося точністю і повнотою, що доводить оволодіння ними прийомами запам'ятовування та правилами розвитку пам'яті, збільшення її об'єму й міцності, рекомендованими вчителем (у співпраці з психологом). Розповіді таких учнів про письменників переконують у підвищенні рівня їх пізнавальної мотивації до вивчення художньої творчості (читанні додаткової літератури) й окремих загальнонавчальних умінь (виділяти головне, планувати свою відповідь).

Найбільші розходження в показниках навчальних досягнень учнів експериментальних і контрольних класів (до 42 %), показали результати виконання завдань конструктивного (достатнього) рівня складності. Значна кількість школярів контрольної групи продемонструвала невміння уважно і вдумливо читати, виділяти в творі головне і послідовно будувати висловлювання; планувати (5 клас) або поділяти твір на логічно завершені емоційно-сміслові частини (6 клас); визначати мовно-виражальні засоби і пояснювати їх значення; цілісно характеризувати образи-персонажі, визначаючи авторські прийоми творення. І навпаки, у проблемних учнів експериментальних класів, які систематично самостійно читали рекомендовані вчителем книги, відвідували додаткові заняття й корекційно-розвивальний факультатив із літератури та залучалися до участі в гуртковій роботі, простежувався літературно-особистісний розвиток.

Системно застосовувані вчителями-експериментаторами правила-орієнтири для планування прочитаного та завдання з підказками сприяли закріпленню в свідомості учнів відповідних розумових дій щодо порядку його проведення та грамотного запису. Вчасно внесені педагогами корективи у процес засвоєння учнями зі слабкими навчальними здобутками знань з теорії літератури допомогли їм подолати механічне заучування понять і виробити усвідомлене й дієве ставлення до вивчених художніх засобів. Неодноразове виконання учнями експериментальних класів часткових завдань за відповідними алгоритмами розумових дій привели до формування в них читачьких умінь виявляти особливості характеру персонажів через розкриття прийомів зображення, що є головним засобом розуміння прочитаного.

Значними виявилися розходження (до 36 %) в показниках навчальних здобутків школярів експериментальних і контрольних класів та під час виконання завдань творчого (високого) рівня складності. Якщо переважна кількість учнів, які навчалися за традиційною технологією, невміло будували текст, вживаючи абсурдні висловлювання, непослідовно викладаючи думки, не висвітлюючи свого ставлення до повідомлюваного та допускаючи багато мовних помилок, то у відповідях школярів експериментальних класів спостерігалися певні творчі успіхи.

Кількісний аналіз зрізових робіт учнів здійснювався на основі комп'ютерної програми Excel [2], а також методів математичної статистики, зокрема критерія ?? — кутового перетворення Фішера [12, 158—199], що використовується у психолого-педагогічних дослідженнях для порівняння формалізованих даних двох вибірок шляхом оцінювання достовірності відмінностей між їхніми відсотковими показниками. Зіставлення даних констатувального і контрольного зрізів літера-

турних знань і читацьких умінь учнів дало змогу дійти висновку, що в експериментальних класах рівень літературного розвитку учнів мав стійку тенденцію до зростання: 39,1 % у 5-х ЕК і 48,7 % у 6-х ЕК. У контрольних класах динаміка формування навчальних досягнень учнів порушувалася, навіть спостерігалось її зниження: у 5-х КК — до 9,7 % і в 6-х КК — до 7,7 %. Результати порівняльного аналізу рівнів літературного розвитку учнів 5—6 класів відображено в діаграмі (див. рис. 1).

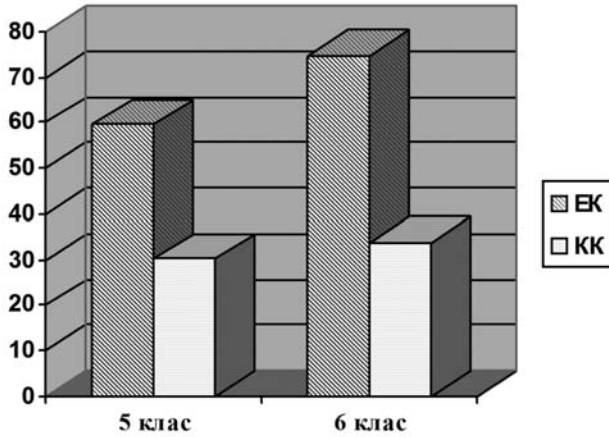

Рис. 1. Діаграма показників сформованості рівнів літературного розвитку учнів експериментальних (ЕК) і контрольних класів (КК)

Проведений експеримент з учнями 5—6 класів загальноосвітньої школи, які мають низький рівень навчальних досягнень, дає підстави стверджувати, що цілеспрямований розвиток в них літературних знань і читацьких умінь на основі врахування їх вікових психо-розумових особливостей і діагностування індивідуальних властивостей завдяки своєчасній обґрунтованій корекції мотиваційної сфери і пізнавальних процесів є ефективним. Доведена розвивальна спрямованість і результативність розробленої методичної моделі обумовлюють подальше її застосування з метою вдосконалення шкільної практики вивчення української літератури в контексті особистісної орієнтації і гуманізації літературної освіти в Україні.

Ольга Мхитарян. Эффективность экспериментального обучения учащихся 5—6 классов с низким уровнем успеваемости

В статье освещены результаты апробации и внедрения в учебный процесс методической модели формирования литературных знаний и умений в учащихся с низким уровнем учебных достижений.

Ключевые слова: экспериментальное обучение; методическая модель формирования литературных знаний и умений в учащихся с низким уровнем успеваемости; экспериментальные (ЭК) и контрольные (КК) классы; задания для итогового среза учебных достижений учащихся; показатели уровней литературного развития учащихся; критерии качества литературных знаний и умений учащихся; сравнительный количественный и качественный анализ; методы математической статистики.

Olga Mkhitarian. Efficiency of the experimental teaching student 5—6 classes with the low level of success

In the article the results of approbation and introduction in the educational process of methodical model of forming of literary knowledges and abilities are lighted up in student with a low level educational achievements.

Keywords: experimental teaching; methodical model of forming of literary knowledges and abilities in a student with the low level of success; experimental (EK) and control (KK) classes; indexes of levels of literary development of student; criteria of quality of educational achievements of student; comparative quantitative and high-quality analysis; methods of mathematical statistics.

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. — К.: КНТ, 2004. — 88 с.

2. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособ. / В.И. Загвязинский, Р. Атахов. — М.: Академия, 2001. — 208 с.

3. Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі (Проект) Основна і старша школа / Підг. Волошина Н.Й., Симакова Л.А., Фасоля А.М., Шевченко З.О. // Дивослово. — 2002. — № 4. — С. 59—65.

4. Мхитарян О. Деякі причини слабкої успішності учнів на уроках літератури // Українська література в загальноосвітній школі. — 2005. — №5. — С. 28—33.

5. Мхитарян О. Деякі психологічні передумови розвитку літературних знань і вмінь слабовстигаючих учнів 5—7 класів // Українська література в загальноосвітній школі. — 2006. — №12. — С. 14—17.

6. Мхитарян О. Діагностика літературного розвитку учнів з низьким рівнем навчальних досягнень // Українська література в загальноосвітній школі. — 2008. — № 1. — С. 14—17.

7. Мхитарян О. Подолання слабкої успішності учнів під час вивчення літератури // Науковий вісник Миколаївського державного університету. — Випуск 12. Педагогічні науки: Збірник наукових праць. — Т. 2. — Миколаїв: МДУ, 2006. — С. 140—150.

8. Мхитарян О. Проблема розвитку навчальних досягнень учнів у методиці літератури // Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць. — Випуск 19: Педагогічні науки. — Миколаїв: МДУ, 2007. — С. 197—209.

9. Мхитарян О. Проблеми літературного розвитку учнів зі слабкими навчальними досягненнями // Українська література в загальноосвітній школі. — 2008. — № 12. — С. 30—33.

10. Мхитарян О. Провідні принципи формування літературних знань і вмінь в учнів з низьким рівнем навчальних досягнень // Українська література в загальноосвітній школі. — 2009. — № 4. — С. 11—15.

11. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5-12 класи. — К.: Перун, 2005. — 201 с.

12. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В.Сидоренко. — Спб.: Речь, 2002. — 350 с.

13. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: Монографія. — Київ: Ленвіт, 2004. — 304 с.

14. Ситченко А.Л. Проблеми розвивального навчання літератури // Українська література в загальноосвітній школі. — 2008. — № 1. — С. 9—13.

15. "Якість навчання здебільшого залежить не від його тривалості, а від технології навчання" (Ексклюзивне інтерв'ю доктора педагогічних наук Анатолія Ситченка (Миколаїв)) // Українська література в загальноосвітній школі. — 2007. — № 8. — С. 5—7.

"Візьму собі твою співочу душу..."

Утвердження духовно-естетичної сутності людини
у драмі-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня"

10 клас

Людмила Коваленко,

вчитель української мови і літератури

Макіївської ЗОШ I—III ступенів

Смілянського району

Черкаська обл.

Мета: вчити учнів визначати проблеми, порушені у творі, характеризувати та порівнювати образи; розвивати вміння аналізувати драматичний твір, проводити текстуальні дослідження, дискутувати, аргументувати власні думки; формувати творче мислення, навички виразного читання; виховувати високі почуття та активну життєву позицію.

Обладнання: портрет Лесі Українки, тексти твору, ілюстрації до драми-феєрії, елементи костюма Мавки для інсценізації, музичне оформлення.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Вид уроку: урок-дослідження.

Педагогічна технологія: технологія проблемного навчання.

Епіграф: *Грай же, коханий, благаю!*

Леся Українка

Хід уроку

I. Підготовка до сприйняття твору

Учитель. Центральне місце у творчому доробку Лесі Українки займає "Лісова пісня". Цей твір поетеса написала влітку 1911 року за дванадцять днів. Вона назвала його драмою-феєрією, тобто драмою, в якій відбуваються незвичайні, неймовірні перетворення, в якій поряд з людьми діють постаті, створені їхньою уявою.

У листі до матері 2 січня 1912 року Леся Українка зазначала, що "Лісова пісня" з'явилася в результаті спогадів про дитинство, проведене на Волині, коли її навіки зачарував образ лісової русалки — мавки. Цікаво, що всіх неказкових персонажів узято безпосередньо із життя, змальовано з тих людей, яких Леся добре знала. Прототипами героїв драми стали волинські селяни, зокрема Лев Скулинський, чиї розповіді так любила слухати Леся в дитинстві.

У драму-феєрію поетеса вклала "цвіт душі" і вилила зі свого серця "те, що не вмирає". "Лісова пісня" — це гімн природі і красі людських почуттів — коханню і вірності.

Своєрідною є і композиція твору. Драма складається з прологу і трьох частин.

II. Актуалізація опорних знань

Учитель. У пролозі окреслюється місце дії драми: густий предковичний ліс на Волині. Посеред лісу простора галявина з плакучою березою і з великим кристалним дубом. Тиховодне лісове озеро оточене густим очеретом та рогозом, вкрите ряскою, лататтям.

Евристична бесіда. Запитання до учнів:

— Події у творі розпочинаються навесні. З чим у вас асоціюється весна? (*Пробудження, розквіт, початок нового, кохання, радість, сонце, зелень тощо.*)

— Як ви гадаєте, чому автор розпочинає свою оповідь у пролозі з побачення Русалки і Того, що греблю рве? (*Можливо, для того, щоб відразу ввести читачів у світ природи, показати стосунки та взаємозв'язки між міфологічними героями. Можливо, це авторська підказка, що головним предметом зображення у творі буде почуття кохання. Можливо, для порівняння почуттів кохання Русалки і Мавки.*)

— Як би ви схарактеризували кохання Русалки: це кохання "навіки" чи кохання-забава? Аргументуйте свою відповідь. (*Кохання-забава. Русалка грайливо поводить себе зі своїм коханим, сміється, жартує, пустує. Їй невідомі почуття страждання. Вона не ревнує свого коханого, хоча є привід: "Де ти барився? Ти водяну царівну зміняв на мельниківну!.." Її кохання легке, веселе, приємне. Русалці так хороше кружляти у танку із своїм коханим. Вона готова полинути з ним "ген на розтоки, під бистрії лотоки". Русалка не чувається нещасною від того, що Водяник розлучає її з Тим, що греблі рве.*)

— Якою відчуває себе Русалка в житті? Як вона про це говорить у розмові з батьком Водяником? ("Я — вільна! Я вільна, як вода!")

— Чого єдиного боїться Русалка? Що викликає у неї жах? ("Той, що в скалі сидить."). Як ви розумієте, хто це? (*Міфологічний герой, який уособлює смерть.*)

— Як ставиться Русалка до людей?

(*"Ой ті люди*

з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу!

я не терплю солом'яного духу!

Я їх топлю, щоб вимити водою

той дух ненавидний. Залоскочу

тих натрутнів, як прийдуть!")

Учитель. Рання весна, природа ще спить, але у всьому відчувається чекання якогось поштовху, щоб відбулося чудесне пробудження. І ось звучить голос Лукашевої сопілки — "ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі". Прокидається лісова красуня Мавка, і їй здається, що "весна ще так ніколи не співала, як тепер".

Читання в особах (на тлі сопілкової мелодії) від слів Мавки: "Ох, як я довго спала!" до "Се так колись і вітер пропаде".

II. Мотивація навчальної діяльності Створення проблемної ситуації

Учні читають уривок від слів: "А хто мене збудив?"
до слів: "Та нащо він тобі?".

Учитель. Мавка вважала Лісовика своїм дідусем. Вона завжди дослухалася до його порад. Проте цього разу не послухалася. Вона не вчинила так, як Русалка, яка виконала волю свого батька Водяника і приборкала свої почуття до Того, що греблі рве.

Формулювання проблеми

Проблема. Чому Мавка не послухалася свого дідуся Лісовика і ступила на "людську стежку", обрала людську долю?

Висунення гіпотези

Учитель. Будь ласка, висловіть свої припущення щодо такого вибору Мавки. (Використання методу "мозковий штурм".)

Гіпотеза. Мавка обрала людську долю, тому що чарівна мелодія сопілки Лукаша зародила в ній людську піднесу душу, відкрити для справжнього глибокого почуття — кохання "навіки".

Саме про це Мавка говорить Лукашеві: "Візьму собі твою співочу душу..."

III. Оголошення теми, завдань уроку

Формулювання проблемних завдань:

— З'ясувати, як народжується душа Мавки, як приходить кохання "навіки".

— Як змінило кохання життя Мавки? Чим воно стало для лісової красуні: щастям чи горем?

IV. Вивчення нового матеріалу

Ідейно-художній аналіз твору

Робота з текстом I дії

Учитель. Лукаш вподобав Мавку, а вона полюбила його назавжди. Навесні зародилося кохання молодих сердець, і забуяла від радості природа. Про це перша дія драми-феєрії. Пропоную ретельно попрацювати з текстом, щоб стати свідками зародження душі, а в ній — великого почуття.

Робота в групах

Завдання для першої групи:

"Лукаш"

А хто ж твій рід?

чи ти його зовсім не маєш?"

— Зобразити схематично лісовий "рід" Мавки. Чому, на ваш погляд, Мавка почувалася самотньою серед своєї "рідні"? Як характеризує Мавку її зізнання?

*Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.*

*Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро.*

Завдання для другої групи:

"Лукаш."

У лісі ж не самії дерева, —
таж тут багато різної є сили.

(Трохи ущипливо).

Вже не прибіднюйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!

Мавка.

То все таке, як той раптовий вихор, —
от налетить, закрутить та й покине..."

— Проведіть текстуальне дослідження "Любовні стосунки Мавки й Перелесника, як той раптовий вихор". (У розповіді порівняйте любовні історії Мавки — Перелесника та Русалки — Того, що греблі рве. Чим вони схожі? Чому Мавка просить Перелесника:

"За-будь мене"? Якого кохання жадає Мавка?)

Завдання для третьої групи:

— Скласти невеличку розповідь "Співоча душа Лукаша".

— Закінчити складання таблиці "За що Мавка покохала Лукаша?".

Таблиця 1

За що Мавка покохала Лукаша?

Риси та особистісні якості	Цитата із твору
Творчість, музична обдарованість	
Поетична душа (потяг до всього прекрасного, незвичайного, таємничого)	
Зовнішня привабливість	
Лагідність, щирість	

Завдання для четвертої групи:

— Закінчити складання таблиці "Що приваблює Лукаша у Мавці?"

Таблиця 2

Що приваблює Лукаша у Мавці?

Риси та особистісні якості	Цитата із твору
Врода	
Поетична мова	
Щирість	
Ніжність, чуттєвість	
Уміння цінувати творчість	
Добре серце	

Презентація роботи груп I група

Схема

"Ні, я таки зовсім, зовсім самотня..."

"А я не знаю нічого ніжного, окрім берези, за те ж її сестрицею визнаю; але вона занадто вже смутна, така бліда, похила та журлива, я часто плачу, дивлячись на неї".	"Є Лісовик, я зву його "дідусю", а він мене — "дитинко" або "доню".	"Дика рожка задирилива, так само й глід, і терен".
"...верба, ота стара, сухенька, то — матуся Верба?.. Та що ж... в її добре зимувати, а літом... бач, вона така суха, і все рипить, все згадує про зиму..."	"Ні, я таки зовсім, зовсім самотня..."	"Калина так хизується красою, що байдуже їй до всього на світі".
"От вільхи не люблю — вона шорстка. а все мене чогось лякає; вона й сама боїться — все тремтить".	"Дуби поважні надто".	"А ясен, клен і явір — гордовиті".

Мавка відчуває самотньою серед своєї лісової рідні, бо відчуває байдуже ставлення до себе: нікому немає діла до неї, ніхто не цікавиться її почуттями. Світ природи бездушний. Розуміння цього приходить до Мавки разом із коханням, під впливом якого у героїні народжується душа, розкриваються очі на навколишній світ:

*Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.*

*Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...*

Тепер Мавка починає усвідомлювати, що не може

залишатися часточкою бездушної природи і жити лише для себе. Вона хоче жити для коханої людини.

II група Текстуальне дослідження Любовні стосунки Мавки й Перелесника, як "той раптовий вихор"

Перелесник — один із міфологічних героїв драми-феєрії "Лісова пісня". У ремарках автор змальовує портрет героя. Це "гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима".

Із розмови Перелесника з Мавкою читачі дізнаються, що герої були закоханими минулого року і їхні почуття схожі з коханням-забавою Русалки і Того, що греблі рве. Перелесник запрошує Мавку поплинути з ним у гори:

*Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці,
там гірські русалки, вільні літавиці,
будуть танцювати коло по травиці,
наче блискавиці!*

Схоже запрошував Той, що греблі рве Русалку:

*Поплинемо з тобою
ген на розтоки,
під бистрої лотоки...*

І навіть забави, які пропонують герої своїм коханим, схожі:

Перелесник

*Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-царицю скинемо із трону.*

Той, що греблі рве

*...зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!*

Перелесник просить Мавку бути його коханою і обіцяє:

*...і віночок плести,
і в таночок вести,
і на крилах нести
на моря багряні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибіню...*

Перелесник здивований відмовою Мавки, адже він пам'ятає, як у минулому році дівчина бажала його кохання: "Ти хіба забула про торішнє літо?"

На це Мавка відповідає:

*"Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те в зимі заснуло.
Я вже й не згадаю!"*

Читачі розуміють, що відмова Мавки зумовлена її душевним станом: Мавка відмовляється від кохання-забави, "раптового вихору", тому що в її серці зародилося зовсім інше почуття — кохання "навек".

III група Розповідь "Співоча душа Лукаша"

Лукаш з'являється біля лісового озера одного святкового дня напровесні в супроводі свого дядька. Вся істота Лукаша, як і природа навкруги, переживала ту прекрасну пору цвітіння, коли серце переповнене мріями про щастя, а весь світ здається невимовно прекрасним. Хочеться жити і славити життя. І Лукаш славить його ніжним співом сопілки, яку він щойно вирізав і змайстрував у приозерних очеретяних зарослях.

Із самого початку поетеса підкреслює неабияку музичну обдарованість юнака: "своїм співом він пробуджує в природі буянню життя. На спів його сопілки "спочатку на вербі та вільхах замаюріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілії білі і зазолотили квітки на лататті. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки".

За що Мавка покохала Лукаша?

Риси та особистісні якості	Цитата із твору
Творчість, музична обдарованість	"На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глід соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти".
Поетична душа (потяг до всього прекрасного, незвичайного, таємничого)	" Лукаш Якби ви, дядьку, якої байки нагадали..." " Лукаш Тут світляки в траві, я назбираю, вони світитимуть у тебе в косах, то буде наче зоряний вінок".
Зовнішня привабливість	"Лукаш, — дуже молодий хлопець, гарний, чорнобровий і стрункий, в очах ще є щось дитяче..."
Легідність, щирість	" Лукаш Притулись до мене. Я дужий — здержу, ще й обороню". " Лукаш Я чую... Се вони вже не щебечуть, не тьохкають, як завжди, а співають: "Цілуй! цілуй! цілуй!" (Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком). Я зацілую тебе на смерть!"

IV група

Що привабилу Лукаша у Мавці?

Мавка пробудила в Лукашеві найкращі порухи ніжної душі: вона зронила в його серце палку надію на спільне щастя, викликала у відповідь любов, розвила притаманну його характерові поетичність, співучість.

Риси та особистісні якості	Цитата із твору
Врода	Лукаш. Що ж, ти зовсім така, як дівчина... ба ні, хутчій як панна, бо й руки білі, і сама тоненька, і якоесь так убрана не по-наськи... Лукаш. Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!
Поетична мова	Чудна у тебе мова, але якоесь так добре слухати...
Щирість	Мавка. ...ти сам для мене світ, миліший, кращий, ніж той, що досі знала я... Мавка. Чи гарна ж я тобі?.. Лукаш (зовсім засоромлений). Ет, таке питаєш!.. Мавка (щиро дивуючись). Чому ж сього не можна запитати?
Ніжність, чуттєвість	Я цілуватиму вустонька гожі, щоб загорілись, щоб зашарілись, наче ті квітоньки з дикої рожі! Я буду вабити очі блакитні, хай вони грають, хай вони сяють, хай розсипають вогні самоцвітні!
Уміння цінувати творчість	Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає!

Добре серце	Мавка. Не руш! не руш! не риж! не убивай! Лукаш. Та що ти, дівчино? Чи я розбійник? Я тільки хотів собі вточити соку з берези. Мавка. Не точи! Се кров її. Не пий же крові з сестрички моєї!
-------------	---

Узагальнення роботи учнів у групах

Учитель. Дядько Лев, який знає усі тонкощі життя лісових істот, дякуючи Мавці за те, що порятувала племінника Лукаша, говорить: "Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш, та серце добре в тебе". Про душу він сказав не випадково: і справді, вважалося, що у лісових жителів немає душі. Але ось ранньою весною разом з народженням нового життя в природі під звуки чарівної мелодії сопілки Лукаша народжується і душа Мавки. І це змінює весь її світ: немає більше Мавки, яка, як Калина, хизується своєю красою і якій байдуже до всього на світі, а є Мавка — безмежно закохана, ладна життя віддати за коханого! Немає і тієї Мавки, яка весело кружляла у раптовому любовному вихорі з Перелесником, а є Мавка, яка "навіки" покохала "людського хлопця". Немає самотньої і журливої Мавки. Є Мавка щаслива.

Монолог Мавки читає напам'ять учениця на тлі ніжної мелодії

("Коли б ти, нічко, швидше минала!...

Що ж мені суджено — щастя чи мука?")

Робота над текстом II дії

Учитель. Події другої дії відбуваються пізнього літа. "На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння прозолоть. На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній нивці пшениця, на другій — жито..." Такі зміни відбулися в природі. Але за цей час сталися зміни й у житті головних героїв. Давайте послухаємо їхню розмову та поміркуємо, як змінилися стосунки героїв.

Інсценізація уривка "Розмова Мавки й Лукаша" (II дія)

Запитання та завдання:

— Як у цьому діалозі виявляється волелюбний характер Мавки?

— Скористайтеся таблицею "За що Мавка покохала Лукаша?" і назвіть зміни, які відбулися з Лукашем. (*Більше не грає на сопілці, не слухає казкових розповідей дядька Лева, віддалився від нього, втратив ширість, привітність, ніжність у стосунках з коханою.*)

— Поясніть причини таких змін. (*Буденщина руйнує поезію душі Лукаша.*)

Учитель. Якщо перед наступом матері Лукаш весь час відступав, втрачаючи одну за одною кращі свої риси, то перед наступом Килина він капітулює. Так, Лукаш зрадив Мавку. Та, як могла, боролася за своє кохання, але "людський хлопець" зробив вибір на користь земного, меркантильного. Він зневажив "душі своєї цвіту" і багатства душі Мавки. Відступництво коханого коштує Мавці життя — Той, що в скалі сидить ув'язнює її в твердині "тьми і спокою".

Та кохання виявляється сильнішим смерті. Про це свідчать події, які розгортаються у III дії драми-феєрії.

Робота над текстом III дії

Бесіда:

— Мавка "вчинила диво" і вирвалася на світ із царства мертвих. За яких обставин це відбулося? (*Лісовик помстився Лукашеві, перетворивши його на вовка:*

...вовкулака дикий!

*Хай скавучить, нехай голосить, виє,
хай прагне крові людської, — не вгасить
своєї муки злої!*

Навіть у глибокому підземеллі, у вічному царстві мертвих чутлива душа Мавки відчула біль коханої людини, і Мавка вирвалася на волю, щоб допомогти коханому.)

— Що означає Лукашевий "такий болючий погляд, повний туги і каяття палкого, без надії"? (*Лукаш усвідомив, що погубив своє життя, зневаживши "душі своєї цвіт".*)

— Та ось у руках Лукаша знову сопілка. Чим вона незвичайна? (*Сопілка вирізана з верби, у яку перетворилася Мавка.*)

— Що символізує сопілка в руках героя? (*Відродження душі Лукаша під впливом кохання Мавки.*)

Учитель. Пізно, занадто пізно. Ось уже і "загублена Доля" дорікає йому, що "стоптав дивоцвіти без ваги попід ноги", не відшукати їй тепер дороги. Трагічно закінчується драма-феєрія: верба, на яку перетворюється Мавка, горить у вогні, Лукаш помирає. Та все ж фінал твору звучить оптимістично.

Читання в особах фінального діалогу Мавки і Лукаша (на тлі ніжної мелодії).

Учитель. І ось знову лунає переможний спів кохання, який пробуджує від зимового сну природу: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в завітлім гаю, тьмяний зимовий день заступає ясна, місячна весняна ніч.

— Як ви гадаєте, що могло створити таке диво? (*Сила кохання, творчості. Дві душі, які ожили в прекрасній мелодії великого почуття.*)

V. Підсумок уроку (ніжна мелодія звучить до кінця уроку)

Учитель. Наш урок ми розпочинали проблемним питанням "Чому Мавка обрала людську долю?". Ми висловили гіпотезу, що під впливом незвичайної мелодії сопілки Лукаша у неї пробудилася людська душа, яка здатна покохати "навіки". "Що ж мені суджено — щастя чи мука?" — думала лісова красуня, розпочинаючи нове життя.

Дискусія

— Поміркуйте, чим стало для Мавки її "людське" життя: "щастям чи мукою"? Свою думку аргументуйте.

Учитель. Дозвольте висловити свою думку. Я переконана, що народження душі — це велике щастя для Мавки. Адже завдяки цьому вона пізнала кохання "навіки" — піднесене почуття, яке ніколи не звідати іншій героїні твору — Русалці. Закохана душа зробила її дивовижно сильною, адже Мавка перемогла смерть і зуміла повернутися із підземного царства Того, що в скелі сидить. Та найголовніше, на мою думку, те, що Мавка відчула потребу жити для інших (спочатку для коханого Лукаша, а потім — для всіх людей). Її історія — це вічний приклад шляхетного життя, у якому поєдналися кохання, творчість, мрія, прагнення служити людям.

*Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.*

Запитання до учнів: Про що промовляє душа Мавки? Що ви "почули" важливого для себе в цій всеперемагаючій пісні, зверненій до кожного з нас? (Використання методу "Мікрофон".)

VI. Домашнє завдання. Провести текстуальне дослідження "Мати Лукаша й Килина — антиподи головній героїні Мавці" (письмово).

"Природа — це казка, яку треба читати серцем"

Особистісно зорієнтований урок за твором Лесі Українки "Тиша морська"

6 клас

Софія Ревчук,

учитель української мови і літератури

Гоцанської ЗОШ

Рівненська обл.

Шлях до цього уроку розпочався у 2007 році, коли на курсах підвищення кваліфікації при Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти я дізналася про технологію ОЗОН. У 2009 році мені пощастило стати членом науково-дослідної лабораторії особистісно зорієнтованого навчання української літератури інституту (науковий керівник — А.М. Фасоля, керівник-координатор — М.А. Піддубний). Те, що я почула, захопило. Почала впроваджувати елементи ОЗОН на уроках у 5 класі. Переконалася, що технологія діє, учням цікаво. Ми працюємо з "папками успіху", вчимося читати: замислюватися над кожним словом, формулювати запитання до тексту, однокурсників, учителя, уявляти прочитане, висловлювати власну думку. Спершу діти говорили несміливо, але коли зрозуміли, що я підтримую їх, поважаю і приймаю кожну відповідь, розкрилися, стали впевненішими, почали відстоювати свої твердження.

У 6 класі працюємо над цілевизначенням та плануванням власної діяльності. Вчимося рефлексувати, оцінювати власну роботу на уроці та працю своїх однокурсників.

Готуючись до уроку, я ретельно продумала кожен етап, хоча у процесі діяльності, звичайно ж, доводилося дещо змінювати. Хвилювалася. З нетерпінням чекала, що скажуть діти під час рефлексії. Ось деякі міркування моїх шестикласників (частину учнівських висловлювань подано в тексті конспекту):

— Найбільше сподобалося, що всі учні говорили. Особливо вразило виразне читання вірша Денисом та Іриною (Катя Л.).

— Мене здивувало, що музика може так точно передати те відчуття, яке переживала і я (Оксана В.).

— Мені сподобалося, як ми добирали власні епітети до слів. Виявляється, що зміна слова створює інший настрій (Павло Л.).

— А мені захотілося намалювати картину, на якій буде море. І хоч я ніколи не бачив моря, та мрію про нього. Вірю, що мрії збуваються. Хочу відчутти його, як відчула Леся Українка (Микола П.).

А ще мої шестикласники сказали, що хочуть, щоб усі наші уроки літератури були такими. Це, звичайно, найвища оцінка.

Мета: продовжити знайомство учнів з поетичною творчістю і біографією Лесі Українки, з'ясувати ідейно-тематичне спрямування поезії "Тиша морська"; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, вміння учнів виразно читати поетичні твори; виховувати почуття пошани до творчості Лесі Українки, здатність бачити красу природи і захоплюватися нею.

Цілі

Після цього уроку учні знатимуть: окремі факти з життя Лесі Українки; тему, основну думку, риси харак-

теру героїні поезії "Тиша морська"; особливості читання пейзажної лірики;

умітимуть: виразно читати пейзажну поезію, уявляти прочитане; визначати художні засоби і пояснювати їх роль у творі; висловлювати власне ставлення до прочитаного.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Лесі Українки, бібліотечка творів письменниці, ілюстрації до творів Лесі Українки, картини із зображенням моря, фонозаписи.

Методи, прийоми, форми роботи: словесний настрій, виразне читання, робота в парах, усне малювання, асоціювання, мікрофон.

Оформлення дошки: портрет Лесі Українки, ілюстрації до творів, ім'я уроку: "Природа — це казка, яку треба читати серцем".

Хід уроку

I. Мотиваційний етап

1. З'ясування емоційної готовності учнів до уроку ("Словесний настрій").

2. Актуалізація суб'єктивного досвіду (Асоціювання: ключове слово — море).

Учнівські асоціації: *широчінь, вода, хвилі, небезпека, безмежжя, воля, штиль, радість, відпочинок, чайки, кораблі, сонце, тепло.*

3. Актуалізація опорних знань.

Учитель. На попередньому уроці ми говорили про життя Лесі Українки, читали її поезії. Якою постала поетеса у нашій уяві? Чому вона змушена була так часто і надовго покидати рідну домівку? (Відповіді учнів.)

— Так. Теплий клімат, морське повітря були ліками для Лесі. Те, що поетеса переживала, перебуваючи на морі, ми з вами відчуємо, прочитавши вірш "Тиша морська".

II. Цілевизначення та планування

(Цілі надруковані для кожного учня. Учитель пропонує прочитати їх.)

Учитель. Чи ознайомилися ви з цілями уроку? Чи є якісь доповнення, пропозиції, чи дописав хтось власні цілі? Прочитайте їх (учні зачитують власні цілі).

— Пропоную такий план сьогоднішнього уроку:

1. Прослухаємо поезію "Тиша морська" (вчитель і учні).

2. Поміркуємо над тим, як змальована героїня у творі і чому саме так.

3. Спробуємо розкрити поетичні "секрети" автора (художні засоби поезії).

4. З'ясуємо, з чим ми виходимо з уроку.

5. Познайомимося з домашнім завданням.

— Чи є доповнення, зміни до плану? Ні? Тоді розпочинаємо роботу.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Аналіз імені уроку.

Учитель. Уважно прочитайте, про що ми будемо говорити на уроці. Як ви розумієте ім'я уроку? (Учні відповідають і записують ім'я уроку в зошити.)

— На мою думку, природа — це жива істота, казкова, незвичайна, красива. І лише людина з ніжною душею може побачити справжню красу і зрозуміти її (Ірина М.).

— Кожна пора року красива по-своєму. Літо дарує нам море, сонце, зелень. Хтось бачить красу в засніженій ялинці, хтось у золотистій берізці під вікном чи перших проталинах на пагорбах. Але тільки той може побачити все це, хто має добре серце, тобто є хорошою людиною (Павло Л.).

— Все, що нас оточує, створене природою. Я іноді дивуюся, які незвичайні кольори мають квіти, які ніжні аромати дарують нам вони. А люди кудись поспішають і не бачать всього цього. Я думаю, що тільки ті, хто в душі залишаються дітьми чи мають щирю душу, можуть побачити і відчувати цю красу (Євгенія Г.).

2. Виразне читання вірша учителем.

Учні попередньо одержують завдання: слухаючи поезію, зафіксувати свої враження і передати їх в одній із систем: *я чув... я бачив... я відчував...*

3. Емоційна пауза.

4. Озвучення учнівських вражень.

— Я чув тихий плескіт хвиль, які підкочувалися до берега, легенько відштовхувалися від нього і знову поспішали в обійми моря (Микола П.).

— Я побачила широчінь моря, спокійного, тихого. Вгорі легенько махали крилами чайки і щось тихенько покрикували. А посередині — маленький човен, у якому сидить якась людина (Олександра Ч.).

— Я відчула, ніби сонце освітіло наш клас. І хоч за вікном похмуро, на душі стало світло, тепло, спокійно (Юлія І.).

— Я уявила картину, яку спостерігала, відпочиваючи з мамою на морі. Це було під вечір. Починало темніти, море було спокійне, тихе, а сонце розкидало своє проміння на потемнілу поверхню води. Здавалося, що золоті краплинки спадають на море і переливаються яскравими самоцвітами (Ірина М.).

5. Усне малювання.

Учитель. А яку картину ви намалювали б за змістом цього вірша? Який колір там переважав би?

— Я намалював би море, по якому пливе невеличкий кораблик. Оскільки це відбувається вдень, то яскраве сонце залило його своїми золотавими барвами. І тому кольори на моїй картині жовті, сонячні. Навіть вода виграє вогняним сяйвом. Але щоб все це не злилося в одну пляму, я поєднаю різні відтінки (Денис В.).

Учитель. Дякую. Я впевнена — це буде гарна картина. А тепер подивимося, який малюнок зображено у нашому підручнику (О.М. Авраменко, Л. П. Шабельникова. Українська література. Підручник для 6 класу. — К., 2006. — С. 67). Вам подобається? А чи подібний він до того, що намалював Денис? (Відповіді учнів.)

6. Бесіда :

— Які рядки у творі вам найбільше сподобалися? Зачитайте.

— Особисто мене захопили такі слова: "країна світла та злотистої блакиті". Як ви розумієте цей вираз? А як би сказали ви? Запишіть.

— Це така прекрасна країна, у якій ніколи не буває темряви, зла, жорстокості. Там завжди світить яскраве сонце, і від його жовтизни небо здається теж золотаво-блакитним. Я теж хотіла б потрапити у таку країну. Можливо, вона змінила б у дечому й мене (Катерина Л.).

Учитель. Перекажіть, як у поезії описано рух чов-

ника з білими вітрилами по морю, осяяному сонцем?

— Поясніть вираз: "І здається, що з весельця щире золото спадає". Опишіть цю картину своїми словами.

— Про що свідчить бажання поетеси вирушати в морську подорож? Як це її характеризує? Чи любите ви подорожувати? Чому?

— Діти, хочу вам сказати, що я дуже люблю море. Але впевнено почуваюся лише тоді, коли відчуваю ґрунт під ногами. Відкрите море мене страшить. Я б хотіла від вас дізнатися, чому ж героїня не боїться труднощів під час мандрівки? Як це її характеризує?

— За допомогою яких слів змальовується краса природи, її чарівність і казковість?

— А як би ви сказали? (Відповіді учнів і вчителя.)

— Як називаються ці художні засоби?

— Які ще художні засоби є у цьому вірші?

— Прочитайте останню строфу. Як ви її розумієте?

— Про що цей вірш?

— Яка ідея твору?

— Доведіть, що поезія "Тиша морська" Лесі Українки — зразок пейзажної лірики.

— Як ви вважаєте, пейзаж у поезії відіграє головну чи другорядну роль? (Запитання 7 із підручника Р. Мовчан, с.59).

— Що відчуває поетеса? А що відчуваєте ви? Спробуйте відтворити ці почуття за допомогою виразного читання.

7. Виразне читання вірша учнями (Робота в парах. Учитель прослуховує учнів у кількох парах, коригує, виправляє, підказує. Кращі читці з пари озвучують поезію).

8. Прослуховування мелодій, визначення, яка з них найточніше передає настрій прочитаного.

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

1. Бесіда.

Учитель. Урок закінчується. Спробуйте відрефлексувати його хід і результати. Що нового ви дізналися про Лесю Українку, проаналізувавши цей твір?

Відповіді учнів:

— Я дізнався, що Леся Українка була чуйною людиною, бо могла побачити красу моря і так гарно її описати (Микола К.).

— Я дізналася, що поетеса була сміливою, сильною жінкою, яку не лякали труднощі (Тетяна Л.).

— Я дізнався, що Леся Українка, незважаючи на хворобу, любила подорожувати, мріяти і сміливо долати перешкоди (Юрій Р.).

— Я дізналася, що Леся Українка була дуже талановитою. Словами вона змогла передати те, що відчувала серцем (Катерина Л.).

Учитель. Що ви зрозуміли на уроці про себе? Чим збагатилися, у чому змінилися?

Відповіді учнів:

— Після цього уроку я зрозуміла, що природа — найталановитіший митець, що не завжди бачила красу природи, яка мене оточує скрізь. Відтепер, де б я не була, буду уважною, щоб нічого не пропустити (Оксана В.).

— Мені ця поезія допомогла зрозуміти, що красу природи можна побачити лише тоді, коли в тебе добре серце (Олександр Я.).

— Цей твір змінив мене. Я думала, що лише хлопці нічого не бояться. Я ж дуже боюся темряви. Але тепер я зможу перебороти свій страх, бо знаю, що Лесі було неймовірно тяжко, але вона долала всі перешкоди на шляху до омріяної мети (Ілона Г.).

— А якщо звернутися до визначених цілей — ми досягли їх? Кожен з вас? А що робити, якщо цілі не досягнуті?

Відповіді учнів:

— Цілей досягли. І тепер я знаю, що коли захочу

більше дізнатися про Лесю Українку або прочитати інші її твори, то звернуся до збірок поезії Лесі Українки, що є у шкільній бібліотеці (Олександра Ч.).

Учитель. А що вам найбільше сподобалося сьогодні? Що здивувало? ("Мікрофон".)

2. Самооцінювання і взаємооцінювання роботи на уроці і виразного читання. (Письмово. Критерії оцінювання надруковано для кожного учня.)

Домашнє завдання.

Обов'язкове загальне:

1. Навчитися виразно читати вірш "Тиша морська".
2. Прочитати оповідання В.Винниченка "Федько-халамидник".

Обов'язкове на вибір:

1. Намалювати ілюстрації до вірша "Тиша морська".
2. Написати твір-мініатюру "Тиша на морі".

Клас. Прізвище та ім'я.	Оцінка (собі)	Оцінка однокласнику (ім'я)
Критерії оцінювання.		
Я вмію пояснювати назву твору.		
Я вмію уважно працювати з текстом, уявляти прочитане і усно переказувати зміст твору.		
Я можу коментувати окремі рядки вірша, перефразувати їх.		
Я вмію знаходити художні засоби у поезії і добирати власні.		
Я можу сформулювати тему та основну думку твору.		
Я можу визначити жанрову особливість тексту.		
Я вмію визначити основні риси характеру героїні вірша.		
Я вмію виразно читати поезію, передаючи думки і почуття автора і власні.		
Я вмію висловлювати особисте ставлення до прочитаного.		

Славетний слобожанський образок "щирої любові"

9 клас

Ольга Бурко,

викладач кафедри українознавства

Гуманітарного інституту

Національного авіаційного університету

Тема уроку: С. Климівський "Їхав козак за Дунай".

Зразок давньої любовної лірики. Світова слава пісні.

Мета уроку: ознайомити учнів із відомостями про автора твору "Їхав козак за Дунай", визначенням жанру вірша-пісні, навчати дев'ятикласників виокремлювати ознаки бароко з досліджуваного тексту; формувати вміння коментувати зміст і версифікаційні особливості вірша-пісні, уміння звертатися до уявного автора із запитанням, пам'ятаючи про толерантність епохи бароко; формулювати питання, враховуючи, що це "прохання про повідомлення" (Н.Колотилова); виховувати прагнення заглибитися у світ митців українського бароко, щоб самим ставати яскравими індивідуальностями; розвивати навичку виразно і вдумливо читати вірш-пісню.

Тип уроку: урок-діалог з елементами дослідження.

Теорія літератури: вірш-пісня.

Обладнання: словник літературознавчих термінів, ноти та ілюстрація невідомого автора до пісні С.Климівського "Їхав козак за Дунай", мультимедійна система для проектування слайдів або книжечки-метелики із цитатами вчених-методистів, літературознавців.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель запропонує дев'ятикласникам "Музичну загадку", нагадавши, що поети епохи бароко (наприклад, М.Довгалевський) склали музичні курйозні вірші, серед них — музичні загадки. Він з'ясує, що у ній замість окремих складів виступали ноти, назви яких збігалися зі звучанням цих складів; що музичну загадку слід читати так, щоб назва кожної ноти була одночасно складовою частиною слова. Педагог запропонує відгадати подібну музичну загадку.

У той час, коли учні працюватимуть над розшифруванням рядків, звучатиме мелодія пісні, що стала народною (ноти додаються).

II. Актуалізація опорних знань учнів

— Чи сподобався вам твір мистецтва бароко?

Після обміну думок учитель може прочитувати Г.Нудьгу, який зробив спробу зібрати давню любовну поезію і оцінив прослухану пісню дуже високо. Його захопив "...дух молодечтва і безтурботної відваги, які

Не швидко

Ї - хав ко - зак за Ду - най, ска - зав: "Дів - чи - но, про - щай! Ти, ко - ни - ку
во - ро - нень - кий, не - си та гу - льяй!"

створювали простота мелодії і легкий "кавалерійський" ритм української пісні" [6, 98].

— Хто з митців цієї епохи справив на вас найбільше враження? Чим саме?

III. Робота над темою уроку

Учитель повідомить, що традиція приписує створення пісні "Іхав козак за Дунай" українському мислителю XVIII ст., народному співакові Семену Климовському (між 1690—1700, Харківщина — кінець XVIII ст., с.Припутні, тепер у складі с.Мошорине Знамянського району Кіровоградської обл.). Відомостей про його життя майже не збереглося. Уперше були вміщені дані про Климовського Семена, малоросійського козака, у виданні М.Новикова "Опыт историческаго словаря о русских писателяхъ" (1772 р.). Повторну згадку про барокового митця можна знайти в "Дѣянїяхъ Петра Великаго" Голикова (1789 р.), де він названий Семеном Климовим. У "Пантеонѣ россійскихъ авторовъ" (1801 р.) М.Карамзін подає таку інформацію: "Климовський (Семен), малоросійський козак, жив близько 1724 року, козак і віршотворець. В імператорській бібліотеці зберігається його рукописний твір про великодушність і правду, у якому багато гарних почуттів і навіть гарних віршів (без визначеної течії стоп). Оповідать, що Климовський не менше семи грецьких мудреців був славний і шанований між його братами-козаками, що він, натхненна Піфія, користувався в бесідах пишномовними віршами, давав приятелям розважливі поради, часто твердив прислів'я: "Нам добро і нікому не зло, то законне життя", і допитливі приходили здалека послухати його" [6, 96]. Як встановив В.Срезневський, "...въ литературный обиходъ съ легкой руки Карамзина вошли и не точное заглавїе сочиненїя, и невѣрная фамилія автора: извѣстный въ литературѣ Климовскій — харьковскій казакъ Семень Климовъ..." [10, 3]. Автори видання "Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст." підтверджують той факт, що "1724 р. С.Климовський надіслав Петру I два публіцистично-поетичні твори, опубліковані вперше В.Срезневським 1905 р. — "Про правосуддя начальників" і "Про смирення найвищих". Твори мали соціально загострену спрямованість, й, очевидно, лише смерть Петра I врятувала їх автора від розправи. С.Климовський проголосив у них, що основним джерелом державної активності має бути правда, без якої держава "підгниває і падає". Існують згадки про ще два твори С.Климовського — "Про дивні всеросійського монарха (Петра I) діла, про премудрість його і труди" і "Про пришествя короля шведського Карла XII на Україну і про зраду Мазепи" (цей твір теж було написано віршами), але на сьогодні вони не знайдені" [12, 148—149]. Не оминув їх увагою й В.Срезневський, зауважуючи, що вказівка на запис про них у "Словарі русских свѣтскихъ писателей" митр. Євгенія (1845р.) не зовсім достовірна. Як і те, що "...на ономъ подписался самъ авторъ Климовымъ, а не Климовскимъ" [10, 2].

"Малоросійська пісня "Не хочу я нічого, тільки тебе одного", яку співають наші люб'язні дами, є також, як запевняють, твір Климовського, учня природи, і, на жаль, не доученого мистецтвом" [6, 96]. В.Срезневський встановив, що повністю пісня була надрукована в 1896 р. в "Пісеннику" І.Прача: "...пѣсня эта полномъ видѣ, но безъ имени Климовскаго, была запечатана въ 1806 году въ Пѣсенникѣ Прача..." [10, 2].

Отже, завдяки зусиллям вчених встановлено авторство пісні "Іхав козак за Дунай". Він і буде гостем уроку.

Рольова гра "Діалог із поетом-піснярем".

Учень 1. Шановний авторе, скажіть, будь ласка, Семен Климовський — це ваше справжнє ім'я, чи, може, псевдонім?

Поет. Це вирішувати вам. Відомо ж, що в бароковій поезії автори розміщували свої імена в тексті. Наприклад, Іван Величковський. Дослідниця українського бароко О.Гнатюк припускає, "напевне, не на останньому місці знаходитиметься прагнення автора зберегти своє ім'я ... щоб тим записати свою заслугу перед Богом" [1, 69]. Але вас вразить той факт, що моє прізвище обрав сценічним псевдонімом співак Іваницький. Ще на початку XIX ст. він вдало дебютував у ролі головного героя Климовського опери-водевілю К.Кавосе-А.Шаховського "Козак-віршотворець".

Учень 2. Як ви думаєте, він розумів, що ви не вигаданий персонаж "Козака-віршотворця"?

Поет. Певне, що так. Адже в основу увертюри опери-водевілю покладений мотив моєї пісні "Іхав козак за Дунай".

Учень 2. Чи відомо Вам, щироповажаний пане Семене, що перша відома нам публікація нотного тексту пісні "Іхав козак за Дунай" міститься у "Журналі італійських, французьких і російських арій у супроводі гітари" (1796 р.). Як позначено на титулі, пісня під назвою "Air Ukrainien" була опублікована в Петербурзі у друкарні І.Герстенберга та Ф.Дітмара автором її обробки Т.Траеттою (відомим свого часу талановитим італійським композитором. Із 1768 по 1775 роки жив у Петербурзі і був придворним композитором). Саме на цьому етапі текст отримував різні, іноді численні варіанти. "Численні варіації на тему пісні "Іхав козак за Дунай" для клавіру, скрипки і струнних ансамблів, які появилися друком у ці роки, свідчать, що пісня міцно увійшла в репертуар освічених любителів музики міста.

Як підтвердив зроблений М.М.Сперанським огляд пісенників, період найбільшого розповсюдження пісні припадає на 1812—1820 роки" [6, 97]. Пісня привернула увагу багатьох композиторів, стала темою численних варіацій і обробок. Вона була опублікована німецькою (завдяки перекладові Х.Тідге, 1808 р.), англійською, італійською, польською мовами. Популярність твору харківського "козака-віршувальника" в Європі була вможливлена ще й тим, що українська еротична пісня під добу бароко часто-густо мала щільний зв'язок із поезією вагантів та трубадурів, а ще — з італійськими канцонами й мадригалами" [15, 29].

Поет. Мій любий шанувальнику, твоє наукове дослідження мене надзвичайно зворушило, та незрозуміли мені видаються слова *вагант, канцона, мадригал, трубадур*. Допоможи з'ясувати їхнє значення.

Словникова робота. Незрозумілі слова спробують пояснити самі учні, використовуючи опорні знання, здобуті на уроках зарубіжної літератури. Якщо їм буде важко це зробити, звернемо їхню увагу на контекст, у якому слова використано, тобто використаємо прийом повторного читання. Доречним буде залучення "довідкового бюро". До його складу входять допитливі дев'ятикласники, які одержать випереджальне завдання підготувати виписки з "Літературознавчого словника-довідника".

Вагант (лат. *vagantes* — мандрівники) — мандрівні ченці, школярі, студенти Західної Європи XII — XIII ст. — автори вільнолюбної, почасти баламутної, далекої від аскетичних ідеалів ортодоксальної церкви, подеколи гостро сатиричної лірики... В Україні в добу бароко подібну роль виконували мандрівні дяки [5, 98].

Канцона (італ. *cantilena* — пісня) — форма середньовічної лірики трубадурів Провансу: пісня про лицарську любов, пов'язана з культурою дами. Вишукана будова канцони була строго строфічною, позначалася незрідка наскрізним римунням, але схема римуння була у кожній канцони своя, оригінальна. Остання строфа — торнадо — виглядала коротшою, присвячу-

валася дамі серця... В Україні канцона відома за перекладами І.Франка, М.Бажана та ін. [5, 329].

Мадригал (італ. madrigale — пісня рідною, материнською мовою) — в епоху раннього Відродження — лірична пісня італійською мовою. На відміну від тих, які склалися латиною... В літературі XVII—XVIII ст. ви-значався як короткий ліричний вірш на тему кохання, в якому, зокрема, виражався комплімент жінці. В українській літературі з'явився в XVII—XVIII ст. Авторами мадригала були переважно студенти Київської академії [5, 428].

Трубадур (франц. troubadour від прованс. trober — винаходити, віршувати) — середньовічний поет (XII — XIII ст.), який виконував свої твори (балади, альби, канцони, сирвенти, серенади, пасторели тощо) під акомпанемент скрипки чи будь-якого ін. інструмента; нова пісня супроводжувалася новою мелодією. Трубадур оспівував радощі земного життя, шляхетні пориви до прекрасного, лицарське служіння дамі серця, якою часто була заміжня жінка [5, 680].

Поет подякує за цікаву довідку, вибере юнака та дівчину, у виконанні яких прозвучить вірш-пісня, що належить його перу.

Читання твору в особах: козак і дівчина.

*Їхав козак за Дунай,
Сказав: — Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси да гуляй.
Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче,
З ким ти мене покидаєш —
Тільки подумай!
— Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай.
— Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!
Свиснув козак на коня.
— Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.
Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні —
Поплач обо мні.*

Поет звернеться до учнів із запитаннями:

- Яке враження справив на вас мій твір?
- Як ви помітили, закохана дівчина першою освідчується в ніжних почуттях до парубка. Чи розділяєте ви такий спосіб вияву відвертості?
- З якими думками ви не погоджуєтесь?
- Чи можна стверджувати, що в моїй пісні наявні певні ознаки бароко?

На останнє запитання учні зможуть відповісти, скриставшись цитатами літературознавців, учителів-методистів, які запропонує вчитель. Цитати можуть проєктуватися через мультимедійну систему у вигляді слайдів чи можуть бути роздруковані у вигляді книжечок-метеліків (тоненьких книжечок формату А5). О.Свириденко акцентує на оцінці А.Метлинським творчого спадку С.Климовського. Вона пише: "...вчений високо ставив зачинателів новочасної словесності, в тому числі й С.Климовського, передовсім як етнографів, а тому вписував їхні імена в історію національної самосвідомості поряд з іменами М.Цертелева, М.Макси-

мовича, І.Срезневського, чия діяльність була підпорядкована науковій ідентифікації нації" [Свириденко, 73].

Б. Степанишин узагальнює висновки багатьох науковців: "Любовна поезія в українській давній літературі була змушена зборювати аскетичний релігійний погляд на кохання як на диявольську спокусу і схоластичні правила шкільних поетик.

...Так поступово література входила в храм літератури Кохання. Цьому сприяв стиль бароко своєю вишуканістю форм та образів" [9, 415].

Учитель скаже, що, за визначенням укладачів антології "Пісні Купідона", твір С.Климовського "Їхав козак за Дунай" є віршем-піснею. Трактують жанру дає Б.Степанишин: "Це такий поетичний витвір літератури, якому властиве гармонійне поєднання голосних і приголосних звуків, добре виражений ритм, стислість, мелодійність і крилатість фрази, система милозвучних тропів, поетичність образу" [9, 423]. Учні зможуть зробити відповідний запис у рукописні "Літературознавчі словнички".

В.Перетц зазначав, що пісня написана 7-складовим силабічним віршем з правильною строфою. "Хвилююча сцена прощання козака і козачки, створена яскравою і образною мовою української пісні" [6, 98], імітує живе спілкування. За ним, на наш погляд, сховане вмовляння козаком дівчини не страждати з приводу розлуки. Кінцевим результатом його є переконання коханої в тому, що козак мусить іти на війну. Ліричний герой звертається до коханої ласкаво, називаючи милою. Однотипно говориться і про парубка: мій миленький. Пестливість його почуттів передано здрібнілими формами "Білих ручок не ламай, Ясних очок не стирай...". Мотив розлуки закоханих позначений впливом народної пісні з використанням відомого прийому епітетної характеристики з часткою "не".

Проте літературознавці не були однотайними в оцінці вірша-пісні, що належить перу С.Климовського. Укладачі антології "Пісні Купідона" (О.Мишанич, В.Шевчук) зазначають: "Любовну поезію XVII ст. — XVIII ст. якоюсь мірою характеризує егоцентризм; більша увага приділяється не об'єкту, а суб'єкту кохання. Спостерігається також абстрактність образу, який окреслюється тільки в загальних рисах. Образи "дівчини", "милої", "милого" ще далекі від індивідуалізації, життєвої конкретності. Таке явище пояснюється насамперед впливом народної поезії, у якій замість індивідуалізованого образу виступає художній тип" [8, 14].

Поет. Це дійсно цікава інформація. Дякую вам за неї.

Учень. Шановний гостю, Вам вдалося почути своїх героїв, але у нас є можливість і показати їх. Пропонуємо Вашій увазі ілюстрацію до твору С.Климовського "Їхав козак за Дунай".

Учитель звернеться із запитаннями до учнів:

- Чи відповідає зображення на ілюстрації вашому уявленню про героїв моєї вірша-пісні: козака і дівчини?
- Доберіть із тексту твору слова, які могли б стати назвою ілюстрації.
- А яку ілюстрацію створили б ви? Поясніть свою думку.

Поет. Як ви вважаєте, чи позначився стиль бароко на знайденій вами ілюстрації?

Учень. Переконаний, що так, адже відомо, що він передбачав активний вплив на аудиторію (один із головних шляхів досягнення цієї мети — вразити, викликати здивування, щоб потім через емоції впливати на розум). Насамперед мене вражає колористична вишуканість. Персонажі (козак і дівчина) подані в природних позах. Вони зображені в домотканому і добротному

одязі. Аксесуари (і гвинтівка, і зброя коня) виписані з вражаючою точністю. Змальовуючи останню хвилину прощання двох закоханих, маляр зробив своїм пензлем пророчі мазки, зобразивши світлу й темну хмари, що тануть в імлі. Хмари й імла — це образи того явища природи, яке перебуває у вічному русі. Відомо ж, що мінливість долі, примхлива гра випадку — одна з провідних рис бароко. Щоб втілити її, майстер пензля і використав художній засіб контрасту.

Підсумок уроку запропонуємо провести у формі гри "Запитуй — відповідаємо" (учні першого варіанту складають питання тим, хто належить до другого, ті — школярам третього і т. д.): 1) Під впливом якого мистецького напрямку розвивалася українська культура XVII ст.? 2) Які ви знаєте твори мистецтва бароко, що й нині є в Україні? 3) Назвіть літературні твори XVI ст. — XVII ст., що видаються вам найдовершенішими. Обґрунтуйте свій вибір. 4) Які барокові погляди на людину втілилися в пісні "Іхав козак за Дунай" С.Климовського? Чи довго козак зберігатиме образ дівчини у своєму серці? 5) Чи довго дівчина буде зберігати, як дорогоцінну пам'ятку, синю квітку, що він дав їй на прощання? 6) Як ви ставитеся до слів дівчини: "Не хочу нічого, тільки тебе одного, Ти будь здоров, мій милий, А все пропадай!"? Чи є вони актуальними в наш час? 7) Як у надрах барокової поезії відбувся процес нагромадження елементів нової літератури?

Наприкінці уроку учні подякують поетові за те, що погодився поспілкуватися з ними на уроці й запросять обмінюватися думками в неформальній обстановці.

Домашнє завдання діалогічного характеру: скласти 4 — 12 запитань авторові вірша-пісні.

Література

1. Гнатюк О. Українська барокова духовна пісня. — Варшава, 1994. — 167с.
2. Клименко Ж. Не нівелювати специфіку курсу "За-рубіжна література", а на всіх рівнях підкреслювати її (про діалогічний підхід до викладання цього курсу)// Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2007. — №3. — С. 11—13.

3. Котовська О. П. Діалог як метод пошуку істини в українській філософській традиції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 / О.П.Котовська. — Л., 2008. — 20с.

4. Колотілова Н.А. Діалог: логико-філософський аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.06/ Н.А.Колотілова. — К., 1999. — 16с.

5. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І.Теремка. — К.: ВЦ "Академія". 2007. — 752 с. (Nota bene).

6. Нудьга Г.А. Іхав козак за Дунай...(до історії побутування пісні)// Жовтень. — 1984. — №2. — С.96—100.

7. Макаров А.М. Світло українського бароко. — К.: Мистецтво, 1994. — 288с.

8. Пісні Купідона (любовна поезія на Україні XVI—XIXст.). — К.: Молодь, 1984. — 338с.

9. Степанишин Б.І. Давня українська література в школі. — К.: Либідь, 2000. — 504с.

10. Срезневский В.И. Климовский — Климовь. "Казакъ-стихотворецъ" и два его сочинения. — Х.: Печатное Дѣло им. К.Н.Гагарина, 1905. — 36с.

11. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. — К.: Міленіум, 2002. — 320 с.

12. Українська література у портретах і довідках: Давня література — література XIX ст.: Довідник / Редкол.: С.П. Денисюк, В.Г.Дончик, П.П.Кононенко та ін. — К.: Либідь, 2000. — 360с.

13. Українська література: 5 — 12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Автори Р.В.Мовчан, Н.В.Левчик, О.А.Камінчук, М.П.Бондар, О.Б.Поліщук, М.М.Сулима, Л.П.Шабельникова, В.М.Садівська; Керівник проекту М.Г.Жулинський; За заг. ред. Р.В.Мовчан — К.; Ірпінь: Перун, 2005. — 201с.

14. Ушкалов Л.В. Українська барокова література у її зв'язках із філософією: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.01. — Українська література/Леонід Володимирович Ушкалов. — Х., 1995. — 479с.

15. Ушкалов Л.В. Есеї про українське бароко. — К.: Факт, 2006. — 284 с.

16. Чижевський Д.І. Історія української літератури. — К.: ВЦ "Академія", 2008. — 568 с. (Альма-матер).

17. Чонка Т.С. Діалог "автор-герой-читач" у творчості Володимира Набокова: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 / Т.С.Чонка. — Тернопіль, 2004. — 20с.

УДК 371.315.6

Виховуємо романтиків

Матеріали до уроків з вивчення повісті В. Нестайка

"Тореадори з Васюківки"

6 клас

Анатолій Ситченко,

доктор педагогічних наук, професор

Миколаївський національний університет

імені В.О. Сухомлинського

У статті подається варіант технологізованого вивчення епічного твору в 6-у класі.

Ключові слова: *біографічні відомості, словникова робота, первинне читання й аналіз твору, характеристика образів-персонажів, авторський підтекст, жанрово-стильові ознаки повісті, орієнтовна основа розумових дій.*

Актуальність пропонованого матеріалу зумовлюється оновленням навчальних програм з української літератури в загальноосвітній школі й недостатнім їх методичним забезпеченням. Водночас різні варіанти вивчення художніх творів розширюють педагогічні ініціативи розвитку читацьких інтересів і пізнавальних можливостей школярів.

Під час опрацювання досить обсяжних фрагментів повісті Всеволода Нестайка "Тореадори з Васюківки" варто передусім раціонально розподілити виучуваний матеріал протягом чотирьох уроків. На першому з них слід викласти довідкові знання про письменника та його твори, подати цікаві й повчальні біографічні відомості й розпочати первинне читання й наступний

аналіз перших трьох фрагментів повісті: "Метро під свинарником. Тореадори з Васюківки. Собакевич", частину з яких доцільно поради учням прочитати вдома, самостійно, спираючись на досвід роботи, проведеної в класі над текстом. Наступну частину повісті — "Стихийне лихо" — шестикласники зможуть прочитати й обговорити на 3-у уроці. Останній урок — узагальнюючий — варто використати як для поглиблення та систематизації читацьких вражень, так і для творчих учнівських вправ за змістом вивчаного твору.

Метою першого уроку має бути підготовка учнів до первинного читання повісті та наступної роботи над її текстом, а також виразне читання й аналіз першої частини твору, засвоєння шестикласниками її змісту і значення. Для досягнення цієї мети важливо спершу зацікавити учнів особою письменника, викликати інтерес до його творів, особливо повісті "Тореадори з Васюківки". Варто, наприклад, розповісти підліткам про те, яким був Всеволод Нестайко у дитинстві. Малий на зріст, він дуже хотів якнайшвидше вирости, щоб бути дорослим. Годинами стояв під дощем, який поливав його, мов рослину, а спати лагодився вже о сьомій вечора, бо десь почув, що діти ростуть уві сні. І тільки тоді, коли виріс аж під два метри, збагнув, що дитинство — найкраща пора, яка вже ніколи не повернеться. Тому й вирішив писати твори для дітей, щоб у такий спосіб поринути у чудовий світ неповторного минулого.

Шестикласникам буде цікаво дізнатися і про те, як з'явився на світ Всеволод Нестайко. Його мати — вчителька російської мови і літератури — й у пологовому будинку не покидала улюблене заняття: читання художньої літератури. Акушер, який звернув увагу на це захоплення, урочисто оголосив молодій матері: "Мадам! У вас, здається, з'явився письменник!". Сталось це 30 січня 1930 року в м. Бердичеві, на Житомирщині. Через три роки молода сім'я, рятуючись від голоду, переїхала до Києва. Відтоді все життя письменника пов'язане з головним містом України. "І хоч би де мені доводилось побувати, хай навіть у найцікавішій подорожі, коли я повертаюсь до Києва, серце у мене б'ється від радісного хвилювання зустрічі з рідним містом", — визнає Всеволод Зіновійович.

Уперше "живого" письменника він побачив і почув підлітком. Було це у щойно визволеному від фашистів Києві: на зустріч до учнів 63-ї школи прийшов тоді Остап Вишня. "Актова зала була нетоплена, холодна-холодна, із його рота йшла пара. Павло Михайлович тільки-но повернувся із таборів, але я тоді, звичайно, про це не знав. Він читав свою знамениту "Зенітку" — ми всі дружно сміялися," — згадує В.Нестайко.

Може, відтоді у хлопця й зародилося жартівливе слово. До цього в майбутнього письменника, як він сам визнав, було дитинство без дитинства: загинув батько, сім'я змушена тікати від голодної смерті й шукати притулку в сестри. Далі — війна, роки німецької окупації... Ще з голодного 1933-го року на все життя запам'ятав слова сумної пісні, почутої від безпритульних дітей-жебраків:

*Позабыт, позаброшен
С молодых, юных лет.
Я остался сиротой,
Счастья-доли мне нет.*

Всеволод Нестайко і сам малим нерідко її співав, дивуючись, чому дорослі плачуть, слухаючи його.

Свій творчий шлях письменник почав, коли йому виповнилося 20 — літературним редактором-коректором у дитячому журналі "Барвінок". Сталось це 1950 р.

"Відтоді й почався мій зв'язок з українською дитячою літературою", — свідчить Всеволод Зіновійович. І вже через 6 років побачила світ його перша книжка: "Шурка і Шурко".

Тепер у творчій скарбниці письменника десятків зо три книжок: оповідань, казок, повістей, п'єс, перекладених двадцятьма мовами! Серед них широкі відомі твори: "В країні сонячних зайчиків", "Пригоди в лісовій школі", "Чарівне дзеркальце", "Одиниця з Половинки", "Космо-Натка", "Супутник ЛІРА-3".

Він — лауреат багатьох літературних премій: імені Лесі Українки, Миколи Трублаїні, Олександра Копиленка, неодноразовий переможець творчих конкурсів. А його трилогія "Тореадори з Васюківки" рішенням Міжнародної ради з дитячої та юнацької літератури внесена 1979 р. до Особливого Почесного списку Г.К.Андерсена як один із найвидатніших творів.

Загалом його твори складають 2 мільйони примірників, за їх змістом знято кінофільми. Телефільм "Тореадори з Васюківки" відзначений Гран-прі на мюнхенському фестивалі 1968 р. і головною премією в Австралії (1969 р.). Цей фільм замовили 72 країни!

Нині письменник охоче спілкується зі своїми читачами, а його твори активно перевидуються. Із одним — повістю "Тореадори з Васюківки" — учні й мають зустрітися на кількох уроках української літератури [1—4].

До підготовчої роботи, яка налаштовує учнів на зацікавлене й поглиблене сприйняття твору, входить і лексичний огляд. У кожному із запропонованих фрагментів зустрічаються слова, значення яких потребує пояснення або уточнення:

знайдибіда — відчайдушна людина, яка не задумується про наслідки своєї поведінки;

авантюрист — людина, яка надто ризикує заради певної мети;

втру маку — тут означає: "відлупцюю";

клуня — сільське приміщення для зберігання продуктів;

льоха — велика свиня;

онуча — байкова матерія, якою обгортають ноги, щоб одягти чоботи;

буцегарня — холодне приміщення для затриманих злочинців;

пугутькало — сова;

контрибуція — форма сплати переможеними грошей переможцям;

реманент — спеціальний інструмент;

нафталін — порошок від молі;

калабана — велика заболочена калюжа;

"баналюки" — тут у значенні: "байки", "казочки";

колодязь із журавлем — криниця, воду з якої дістають за допомогою великого дерев'яного відра — "баді", що тримається на довгій жердині;

припиначка — довга міцна мотузка, за яку припинають дрібну худобу на траві;

костричитись — вихвалитись;

"глеканка" — найжджена ґрунтова дорога;

вшнипившись — зосередившись.

На першому уроці варто прочитати й обговорити уривок від початку тексту до слів: "**І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави**". Для цього учням слід дати таку настанову: "Під час читання зосередьте увагу на тому, що роблять хлопці, з якою метою, як вони себе оцінюють та як до них ставляться дорослі. Що б ви порадили цим непосидам? Які події, описані в уривку, викликають у вас сміх?".

На причитання уривка піде 5—7 хвилин. Краще, коли це зробить учитель: виразне читання сприяє яскравому унаочненню художніх картин і служить зразком того, як треба читати вголос художні твори або уривки з них. Наступна бесіда про зміст і значення прочитаного умовно складається з трьох частин: завдань і запитань емоційно-відтворювального, власне пізнавального та підсумкового характеру (за стадіями художнього сприймання, визначеними психологом О. Никифоровою). Наприклад:

1. Що вас розважило в прочитаному уривку? Насмішило?

2. Хто з учасників подій вам запам'ятався найбільше: хлопчак, дід чи свиня Манюня? Чим саме?

3. Опишіть "метробудівців": вік, зовнішність, особливості вдачі та ін.

4. Як вони самі себе характеризують? Чим пояснюють свою творчу активність?

5. Чи добре до них ставляться інші люди?

6. Що вам сподобалося в діях цих хлопців?

Звичайно, молодші підлітки висміють бажання друзів "провести під свинарником метро". Однак варто очікувати на поблажливий сміх, адже йдеться про "благородну ідею". Додасть гумору й свиня Манюня, чие ім'я виразно контрастує із "п'ятипудовою льохом". В учителя буде нагода уточнити в дітей: скільки це складає кілограмів? Варто завважити й природу смішної ситуації, яка зазвичай виникає з невідповідності обставин.

Шестикласники зможуть самотужки визначити й вік персонажів: у підручнику є фото письменника з повідомленням, що він у 1941 р. мав стільки ж років, скільки Ява і Павлуша. Зіставивши цей факт із датою народження В. Нестайка, учні зможуть упевнено сказати про те, що хлопцям приблизно по 11 років, тобто, вони — майже ровесники читачам, що робить художні події та їх героїв ближчими до школярів і тому зрозумілими їм.

Оскільки в прочитаному уривку немає портретних деталей хлопчаків, то учням доведеться напружити творчу уяву й спробувати передати словами (або олівцем чи фарбою) своє бачення зовнішності героїв твору. Уявивши літературних персонажів як живих людей, читачі зможуть сприйняти їх емоційно й водночас осмислено, розмірковуючи, нехай і за вказівкою вчителя, над рисами їхньої вдачі. Шестикласники в змозі розповісти про вчинки персонажів і дати їм на цій підставі характеристику. Для цього їм треба пояснити, які дії слід виконати, характеризуючи образи літературних героїв: *"Уже під час першого прочитання твору можна відчувати, який настрій викликають художні картини, хто з персонажів найбільше привертає вашу увагу. Слід помітити, чи багато у творі персонажів, визначити, які з них зустрічаються частіше, чим вони вирізняються."*

Аналізуючи прочитане, треба складати описи зовнішності персонажа, розповідати про його вчинки, помічати особливості поведінки. Важливо замислитися, які думки й почуття викликають герої твору, чи є в тексті цікаві описи, влучні слова й вирази, які вони та як допомагають пояснити вдачу персонажа, відчувати і зрозуміти написане загалом.

Потрібно зосередитися на висновках, до яких приводять роздуми про поведінку головних героїв твору. Не менш важливо замислитися, в яких раніше прочитаних творах описуються схожі за вдачею літературні герої та звучать близькі настрої, чи доводилося їх переживати самому."

Стосовно Яви і Павлуші, шестикласники вкажуть на їх благородний намір провести метро в рідному селі, завважать творчу енергію та непосидючість у реалізації фантастичного проекту, однак висміють їхню дитячу наївність. Молодшим підліткам імпонують дружні взаємини дітлахів, спостережливості і фантазії, помітні в поясненні походження імені Яви та видатних прикмет його родини; не викликає осуду й їхнє бажання прославитися, звернути на себе увагу. Проте згадка діда Салимона про буцегарню у зв'язку з Явою та Павлушею має дещо насторожити учнів і готує їх до свідомішого, більш критичного сприйняття подальших ризикованих пригод, що траплятимуться з персонажами.

У наступному фрагменті, який учні мають засвоїти з повісті В. Нестайка "Тореадори з Васюківки", розповідається про бій биків. Зважаючи на динаміку описаних подій і час, майже вичерпаний на першому уроці вивчення цієї повісті, первинне читання тексту можна відвести для домашньої роботи. Для успішного самостійного опрацювання фрагменту учням слід дати ширшу, ніж на першому уроці, настанову — у вигляді пам'ятки, що вказує на дії, які учням треба виконати:

1. Знайдіть у тексті уривок від слів: **"І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки заради нашої слави"** до слів: **"Дякуємо тобі, корово!"**.

2. Уважно прочитайте виділений текст.

3. Як друзі дійшли думки про бій биків?

4. Спробуйте уявити в подробицях, як вони готували й провели цей бій.

5. Як ви ставитесь до хлоп'ячої витівки? Замисліться про їхню поведінку.

Це завдання доцільно пояснити і розпочати виконувати ще в класі.

Зміст роботи учнів на другому уроці складуть відтворення знань про письменника, перечитання й переказ окремих уривків із твору, бесіда про прочитане. Нагадаємо, що в 6-у класі актуальними є такі дії учнів над текстом:

— переказувати (усно і письмово) твір або основні уривки з нього, доказово висловлюючи своє ставлення до прочитаного;

— здійснювати поділ тексту на емоційно-сміслові частини;

— характеризувати окремих героїв твору на основі їхніх думок, вчинків та поведінки;

— проникати у внутрішній стан літературного героя;

— виявляти авторське ставлення до персонажа;

— висловлювати свою оцінку вчинків героя;

— розкривати у творі засвоєні зображувально-виражальні засоби (поетичні звертання, алегорію, уособлення, гіперболу, діалектизми, гумор) і пояснювати їхню роль у контексті;

— розрізняти віршовану та прозову мову, реальне і фантастичне у творі;

— знаходити в тексті засвоєні компоненти твору і пояснювати їхню роль у контексті;

— характеризувати персонажів на основі їхніх взаємин;

— висловлювати своє ставлення до стосунків літературних героїв між собою;

— пояснювати виконавське завдання автора твору, його підтекст;

— складати усний і письмовий твір-роздум за ви-вченим твором [5; 6].

Цілеспрямованого характеру навчальній діяльності читачів-учнів нададуть такі завдання і запитання:

1. Які цікаві відомості про Всеволода Нестайка вам запам'яталися? Розкажіть про них.
2. Чому він пише твори про дітей і для них?
3. Чи цікаво вам було далі читати його повість "Тореадори з Васюківки"?
4. Як змінилося ваше ставлення до Яви та Павлуші? Хто з них викликає більшу симпатію? Поясніть, чому?
5. На які "штуки-викабулки" вони вдатні? Чи подобаються вони вам?
6. Що спонукало дітей піти в тореадори? Як це їх характеризує?
7. Розкажіть про підготовку юних тореадорів до бою. Чи усвідомлювали вони небезпеку цієї справи?
8. Виразно прочитайте уривок від слів: **"Ява поправив на голові капелюшка, підтяг штани..."** до слів: **"Ми стояли й мовчали"**. Поміркуйте, який заголовок йому можна дібрати?
9. Перекажіть (детально) прочитаний уривок. Дайте йому назву.
10. Що комічного ви помітили в діях "тореадорів"? Як автор виразив свою оцінку учасникам бойової пригоди?

Доречним є й творче завдання на кшталт: пофантазуйте (кожен за себе) про таке — ви дружите з Явою та Павлушею і під час кориди були саме на вигоні. Які ваші подальші дії?

Останнє — творче — завдання доцільно продовжити виконувати дома, можна й письмово. Звертаю увагу колег на те, що це основні, вузлові питання роботи, які не виключають ситуативних завдань, які можуть виникнути (і виникають) на уроці. Маючи в своєму розпорядженні це своєрідне "ядро" діяльності, вчитель упевненіше вдаватиметься до педагогічної імпровізації й водночас надійніше утримуватиме на-вчальний процес у потрібному руслі.

Шестикласники, як правило, жваво читають про бій юних тореадорів і висловлюють своє ставлення до зображеного. Звісно, їхня симпатія переважно на боці Яви, бо Павлуша, від особи якого ведеться розповідь, залишається ніби в тіні. Та й на всілякі вигадки Ява був набагато вдатнішим. Однак Павлуша в усьому підтримує свого друга, тому читачі сприймають їх усе ж як одне ціле. Не дивно, що влаштувати бій биків спало на думку саме Яви, який пригадав "закордонне кіно" про тореадора. Сміливі й спритні бійці захопили хлоп'ячу уяву, а бажання вславити себе й Васюківку виявилось вирішальним, тому Ява і Павлуша почали підготовку до непересічного видовища.

Незважаючи на романтичне захоплення, хлопці все ж таки остереглися дратувати бугая Петьку, відомого своєю страшною вдачею й переконливою поведінкою. Цап Жора, навпаки, був несерйозним противником і міг лише знеславити тореадорів. Вибір пав на Контрибуцію — поважну корову з Явиного господарства. Звичайно, хлопці трохи почубилися, поки визначилися з цією кандидатурою, однак дружно завершили підготовчу роботу: дібрали тореадорський реманент, визначилися з місцем змагань, навіть про бойовий марш не забули:

— *Торе-гадор, сміли-ги-ги-во в бій, торе-гадор, торе-гадор...*

Там где тебе-ге-ге-ге любов, там где-ге тебе любов...

Автор з гумором, іноді з елементами сатири змальовує "бій биків": то корова не звертає ніякої уваги на зусилля "тореадора", то повертається до нього хвостом. У хлопців чуби змокли, а Контрибуція — "анічирик!". І тільки тоді, коли Ява зробив тварині боляче, їй

терпець увірвався: кривдник раптом опинився високо в небі й перелякано почав бігти ще в повітрі! Хіба це не смішно? Однак авторові налякати бійця-неборачку здалося замало, й він "заганяє" хлопців до смердючої калабані, ще й занурює їх по пояс у бридку твань, виявляючи у такий художній спосіб своє ставлення до витівників.

Учні по черзі переказують цікаві уривки з прочитаного фрагмента: про випадок із дачником, про суперечку хлопців під час вибору "противника", про атаки на Контрибуцію та безславний і повчальний фінал пригоди.

Значне пожвавлення в класі викличе обговорення назв, які учні доберуть до прочитаного уривка. Можливі такі їх варіанти: "Бій биків", "Тореадори в бою", "Несподівана перемога", "Поразка тореадора", "Високий злет", "Мовчазний фінал", "Слава і сором" тощо. Вчитель може запропонувати шестикласникам зупинитися на якійсь одній назві, що найповніше відповідає зображеним подіям або підтексту уривка. У кожному разі цей вибір має бути переконливо аргументованим.

Завдання творчого характеру, що вимагає умовного введення до числа персонажів третього героя, який має втрутитися в художні події, може бути виконане й на уроці. Тоді додому визначаємо такі варіанти завдань:

1. Самостійно прочитати наступний фрагмент повісті "Тореадори з Васюківки" від слів: **"Ще не скінчили, анциболотники?"** до слів: **"Підводний човен з плоскодонки навічно потону в забутті..."** і виконати такі дії: а) визначити найцікавіший уривок із прочитаного фрагмента, дібрати йому назву й підготуватися до його детального переказу; або: б) скласти план уривка й підготуватися до обговорення його змісту; або: в) розповісти про вчинки Яви і Павлуші, що вам найбільше сподобалися; або: г) розповісти про вчинки Яви і Павлуші, що викликають у вас найбільший осуд тощо.

2. Самостійно прочитати всі фрагменти повісті "Тореадори з Васюківки" і підготуватися до обговорення їх змісту, або до аналізу вчинків персонажів та оцінки їхньої поведінки, або до характеристики улюбленого героя тощо.

3. Підготуватися до виразного читання та коментування уривків, які найбільше зацікавили.

Вибір цих та інших завдань, у тому числі — й із підручника, можна віддати на розсуд не лише вчителя, а й учнів. Партнерські взаємини між ними дають змогу домовитися про варіанти подальших дій над текстом.

Фрагментарний характер тексту, насиченість яскравими подіями й персонажами зумовлюють подієвий шлях аналізу з елементами пообразного. Тому на уроках і в домашній роботі учні послідовно читають уривки й обговорюють їх зміст. Для опрацювання фрагмента, виділеного в першому завданні, пропонуємо такий порядок розумових дій:

1. Вибір і переказ найцікавіших епізодів з тексту.
2. Планування фрагмента.
3. Переказ прочитаного.
4. Пояснення компонентів твору.
5. Характеристика героїв твору на основі їх вчинків і поведінки.
6. Причиново-наслідкові зв'язки між подіями у творі. Підтекст твору і виконавське завдання автора.
7. Ідейно-художні зв'язки з іншими частинами твору.
8. Пояснення загального враження від прочитаного.

Орієнтуючись на цей алгоритм роботи над текстом, учитель запропонує учням завдання і запитання, що конкретно стосуються вивченого твору:

1. Який уривок із прочитаного фрагмента вас зацікавив найбільше? Чим саме?
2. Перекажіть його близько до тексту. Дайте йому назву.
3. З яких частин складається весь фрагмент? Доберіть до них заголовки.
4. Складіть план прочитаного фрагмента, використавши заголовки до його частин.
5. Стисло перекажіть зміст цілого фрагмента, спираючись на його план. Яку назву йому можна дати?
6. Хто з персонажів привернув вашу увагу? Чим саме?
7. На які витівки вдатні ці хлопці? Чи хотіли б ви бути разом із ними?
8. Які події за їх участю викликали найбільший інтерес? Чи схвалюєте ви їхню поведінку?
9. Чи змінилося ваше ставлення до Яви і Павлуші, яких тепер ви вже більше знаєте?

Робота читачів-учнів над цими завданнями й запитаннями складе зміст опрацювання фрагмента, який умовно можна назвати "Собакевич", на третьому уроці. Без сумніву, шестикласники з найбільшим інтересом прочитають про порятунок Собакевича. Й назву цьому уривку легко дібрати — за ім'ям порятованого собачати. Однак учням необхідно засвоїти весь фрагмент, для того й треба відтворити його в уяві. Допоможе їм у цьому планування тексту. Вчитель може запропонувати дітям і власний варіант плану прочитаної частини тексту: 1. Дід Варава. 2. Підводний човен. 3. Щеняче скімлення. 4. Товариш Собакевич. Спираючись на пункти плану, учні спроможні досить успішно переказати зміст цієї частини тексту.

Увагу учнів привертають і активно діючі персонажі: Ява й Павлуша, знайомі ще з попередніх подій. Їхня запальна ідея зробити зі старої дірявої плоскодонки підводного човна з ряду тих, що й викопати метро під свинарником, тому викликає в дітей поблажливу посмішку. Та жалізне скімлення, що долинуло з колодязя, повернуло хлопців до реальності: вони здогадалися, що там цуценя, й одразу вирішили його врятувати. Загартовані в численних пригодах, що з ними траплялися, хлопчачі діяли сміливо, правильно і спритно, тому їхні зусилля увінчалися успіхом: цуценя було врятоване! Вони й до цієї справи поставилися, як до незвичайної, романтичної пригоди й діяли відповідно, що помітно з їхнього діалогу:

— Галльоу! Криниценавт Ява? Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема.

Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича.

Характерно, що після цієї справжньої пригоди вони геть забули про підводний човен. Учні переконуються, що Ява і Павлуша — не бешкетні пустуни, не лише наївні мрійники, а сміливі й благородні люди, здатні на самопожертву заради порятунку скривджених.

Самостійно, під час домашньої роботи шестикласники прочитають і наступний, останній фрагмент повісті В. Нестайка "Тореадори з Васюківки" — "Стихийне лихо. Я приймаю рішення". На цей раз їм доцільно запропонувати самостійно сформулювати настанову до такого читання. Подаємо її можливий варіант: "Прочитайте текст від слів: **"Я прокинувся раптово вночі, хоч ніхто мене не будив..."** до кінця

фрагмента. Зверніть увагу, яке лихо спіткало селян, як вони згуртувалися на боротьбу зі стихією. Що за рішення прийняв Павлуша та як це його характеризує? Замисліться, чим завершиться опір стихійному лиху? Спробуйте домалювати можливе закінчення цієї частини твору".

На четвертому уроці доведеться не лише обговорити зміст і значення прочитаного вдома фрагмента повісті, а й узагальнити враження учнів від прочитаного загалом: провести підсумкову роботу над твором. Зміст настанови, яка ви-значила зміст та умови домашнього прочитання, прогнозує можливий зміст завдань і запитань до роботи над фрагментом, а саме:

1. Яке стихійне лихо спіткало людей? Опишіть його.
2. Хто саме з хлопців пішов із дорослими на боротьбу зі стихією? Чому автор не поспішає називати його імені?
3. Яке рішення прийняв Павлуша? Як це його характеризує?
4. Чи зуміє він виконати задумане? Поясніть чому.

Усне малювання повені, що затопила село, допоможе учням відтворити в уяві художню картину, яка наочно покаже масштаби природного лиха й тим вивищує образ юного сміливця, який прийняв слушне рішення шукати порятунку в десантників. Саме Павлуша, який поряд із Явою менше галасував про подвиг і наміри прославитися, зважився на цей благородний вчинок. Хлопець виступає не лише сміливцем, а й кмітливим і наполегливим, чуйним до людського горя: спогад про "відчайдушний пронизливий крик: "Рятуйте!" дзвенів у вухах і додавав зусиль хлопцеві, який "дуже натиснув на педалі". Звісно, він вчасно покличе на допомогу військових, які за допомогою спеціальної техніки зарадять лихові.

В учителя немає іншого ефективного каналу взаємодії з учнями, як завдання і запитання. Не оминути їх і в підсумковій роботі над прочитаним твором. Узагальнюючи учнівські враження від прочитаного, доцільно поєднати усні запитання й письмові завдання репродуктивного і творчого характеру. Наприклад:

1. Чи виникло у вас бажання прочитати повість В. Нестайка "Тореадори з Васюківки" повністю? Чим привабив цей твір?
2. Які події з прочитаного вам найбільше запам'яталися? Зачитайте (або перекажіть) їх.
3. Хто з персонажів вам більше подобається: Ява чи Павлуша? Чим саме?
4. Охарактеризуйте їх, звертаючи увагу на їхні наміри та вчинки, взаємини між собою, настрої та мову, враховуючи й ставлення автора до них.
5. Визначте особливості змалювання подій у творі: що в них комічного, а також незвичайного, тобто романтичного, і пригодницького?
6. Назвіть ознаки цього епічного твору, які вказують на те, що це повість, а не оповідання.
7. Чому село називається Васюківка? Які ваші варіанти відповідей?

У класі завжди знайдуться учні, в яких виникне бажання прочитати цей твір у повному обсязі, а не лише за підручником-хрестоматією. Цей намір треба всіляко заохочувати. Тим більше, що повість приваблює активним розвитком подій, яскравими персонажами й тими цінностями, які сповідує автор, утверджуючи благородні наміри й енергійну діяльність, сміливість і кмітливість, рішучість і наполегливість, не цураючись гумору й не оминаючи турбот простих людей.

Звичайно, різним учням імпонуватимуть або Ява, або Павлуша, можливо, й обидва хлопці. Важливо, щоб учні пояснили свої симпатії, наблизившись тим самим до засвоєння образного потенціалу певного персонажа. У цьому їм допоможе аналіз намірів та вчинків, взаємин між дійовими особами, настроїв та мови героїв, а також авторське ставлення до них. Варто використати й таблицю характеристики персонажів:

Образна характеристика Яви

Прийоми творення образу	Риси вдачі персонажа
Ідея провести метро	Фантазер і романтик
Явині "штуки-викаблуки"	Пустун
Підготовка і проведення "бою биків"	Прагне пригод і слави
Павлушина оцінка характеру Яви	"Сталь, а не характер!"
Дід Салимон про Яву	Орел. Сокол. Гангстер
Порятунок собачати, поведінка в колодязі	Кмітливий. Благородний і сміливий
Мова персонажа	Енергійний. Романтичний

Образна характеристика Павлуші

Прийоми творення образу	Риси вдачі персонажа
Ідея провести метро	Фантазер і романтик
Пояснення походження імені Ява	Кмітливий, уважний
Розповідь про мисливця Вараву	Спостережливий
Підготовка і проведення "бою биків"	Прагне пригод і слави
Дід Салимон про Павлушу	Орел. Сокол. Гангстер
Порятунок собачати. Порада Яві хапатися за цямрини	Кмітливий. Благородний і сміливий
Прийняте рішення	Кмітливий і рішучий. Сміливий і наполегливий.
Мова персонажа	Енергійний. Романтичний. Розсудливий.

Анатолій Ситченко. Воспитываем романтиков. Материалы к урокам по изучению повести В. Нестайко "Тореадоры из Васюкивки"

В статье излагается вариант технологизированного изучения эпического произведения в 6-м классе.

Ключевые слова: биографические сведения, словарная работа, первичное чтение и анализ произведения, характеристика образов-персонажей, авторский подтекст, жанрово-стилевые признаки повести, ориентированная основа умственных действий.

Anatoliy Sitchenko. We educate romanticisms. Materials to the lessons on a study to lead V. Nestayko "Toreadors from Vasyukivki"

The technological study variant of the epic story in the 6th form is rendered in the article.

Keywords: biographic information, dictionary work, primary reading and analysis of work, description of appearances-characters, author implication, to lead genre-stylish signs, oriented basis of mental actions.

Під час читання й обговорення твору важливо помітити його комічні елементи, як і пригодницький характер подій та їх романтичний струмінь. Допоможуть у визначенні цих жанрово-стильових ознак повісті посилання на поведінку персонажів та їхню мову, гостроту подій і незвичайну фантазію друзів тощо. Шестикласники також мають переконатися, що повість, на відміну від оповідання, має розкривати ряд подій, а не одну. На це вказують і різні фрагменти виучуваного твору В. Нестайка.

Варто поцікавитися в шестикласників і про те, чому село має назву Васюківка, і пояснити її образне значення у зв'язку з широко відомим образом Васюків, які так захоплено малював у своїй уяві Остап Бендер. Учитель може дати й свою інтерпретацію імені Ява, що виражає швидку зміну подій, які рухає цей невгамовний герой повісті, — яви, — що і в драматичному творі.

На завершення роботи над повістю "Тореадори з Васюківки" доречними будуть такі письмові вправи:

1. Уявіть себе учасником пригод, які трапляються з Явою і Павлушею. Як би ви з ними діяли?
2. Перекажіть (письмово) уривок, який найбільше запам'ятався. Поясніть, чим він вас вразив.
3. Опишіть можливий розвиток подій та їх щасливий кінець за фрагментом "Стихийне лихо".
4. Що повчального ви дізналися з твору? З яким наміром його адресує читачеві автор?

Література

1. Авраменко О.М., Шабельникова Л.П. Українська література: підруч. для 6-го кл. — К.: Грамота, 2006. — 296 с.
2. Гуйванюк Н., Бузинська В., Тодорюк С. Українська література: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закладів з на-вчанням російською мовою. — Львів: Світ, 2006. — 228 с.
3. Дудіна Т.К., Панченков А.О. Українська література: 6 кл.: підруч. — К.: А.С.К., 2006. — 288 с.
4. Мовчан Р.В. Українська література: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Генеза, 2006. — 240 с.
5. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: моногр. — К.: Ленвіт, 2004. — 304 с.
6. Ситченко А.Л., Огренич Н.М. Аналіз епічного твору в 5-у класі. — посіб. для вчителів. — К.: Ленвіт, 2007. — 96 с.
7. Ситченко А.Л., Шуляр В.І., Гладишев В.В. Методика викладання літератури: термінологічний словник / За ред. проф. А.Л. Ситченка. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. — 132 с.

Вивчаємо повість В. Нестайка "Тореадори з Васюківки"

6 клас

Віра Степаненко,

вчитель української мови і літератури

ССЗШ № 313

Київ

За новою програмою на вивчення повісті виділено 4 години. Для роботи над змістом твору в повному прочитанні можна взяти ще 1 годину з резервного часу та 1 годину з позакласного читання.

Уроки 1 — 2

Тема. В.Нестайко. Повість "Тореадори з Васюківки". Робота над змістом I частини

Мета: ознайомити учнів із творчістю письменника, зацікавити їх повістю "Тореадори з Васюківки"; розвивати навички виразного читання, переказу прозового твору, вміння аналізувати поведінку героїв, їхні вчинки, визначити тему та ідею художнього твору; виховувати оптимізм, активну життєву позицію, прагнення до знань.

Тип уроку: осмислення сприйнятого через аналіз.

Обладнання: портрет В.Нестайка, бібліотечка його пригодницьких творів, малюнки учнів.

Теорія літератури: тема, ідея художнього твору.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Сьогодні ми розпочинаємо вивчення нового розділу "Пригоди та романтика", який відкриває творчість В.Нестайка. Що вам відомо про цього письменника? Які його твори ви читали?

II. Короткі відомості про письменника

Вчитель. Ім'я Всеволода Нестайка знає і в Україні, і за її межами. Не одне покоління юних читачів виросло на його добрих пригодницьких книжках. Народився письменник, як сам заявляє, між сторінками книг. Бо мама його дуже любила читати. А тільки-но народився, одразу захотів стати письменником. І тільки гумористом. Й живого письменника Нестайко уперше зустрів саме гумориста — Остапа Вишню.

Читання учнями статті в підручнику про В.Нестайка.

Вчитель. Нестайко знайшов ключик до серцець юних читачів. Ненав'язливо автор запрошує їх у мандри до країни витвореної, але гарної, звабливої. І довірившись автору, ви починаєте жити в ній, дружити з його героями.

III. Робота над змістом I частини

Вікторина за малюнками

1. Знайомство з героями повісті. Хто ж вони?

(мал. 1, п'ятикласники: Ява (Іван) Рень — вигадник, Павлуша Завгородній — від його імені ведеться розповідь.)

2. З якої пригоди, що трапилася з героями, починається повість?

(Метро під свинарником, мал.2.)

3. Якими словами з тексту можна підписати малюнок? (— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...)

4. Яка з вигадок Яви дала назву повісті?

(Влаштувати бій биків, мал. 3.)

5. Хто ж такі тореадори?

(На думку Яви, тореадори — найсміливіші герої і ловкачі.)

Словникова робота

Тореадор — головний учасник бою биків в Іспанії та в країнах Латинської Америки, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару.

6. Чим закінчився експеримент з коровою Контрибуцією в ролі бика?

Підписати малюнки словами з тексту:

(мал. 4 "Раптом я побачив Яву десь високо в небі");

(мал. 5 "Контрибуція бігала навколо калабані і мукала на нашу адресу свої коров'ячі прокльони").

7. Прокоментуйте малюнки 6, 7.

8. Які риси характеру друзів розкриваються в цьому епізоді?

(Любили тварин; сміливі, бо ризикували життям.)

9. Яку кличку дали щеняті?

(Собакевич.)

Бесіда

10. Чому Яву та Павлушу не брали на екскурсію до Києва?

11. Чому друзям вкрай необхідно було поїхати до Києва?

12. За яких обставин хлопці самі себе виявили?

13. Що ж купили Книш та Бурмило в магазині?

14. Хто такий Фарадейович і чим він займався?

15. Як хлопці мало не нашкодили йому?

16. Розкажіть про перший в житті друзів екзамен.

17. Про що свідчить поведінка Павлуші?

18. А де ж був Ява?

19. Чому Павлуша відмовився від путівки на море?

20. Сформулювати тему та ідею розділу.

(**Тема:** зображення стосунків між хлопцями, в результаті яких перевіряється цінність справжньої дружби.

Ідея: засудження тих, хто розуміє дружбу тільки на словах; уславлення дружніх стосунків, які перевірені конкретними справами.)

21. Що ж змусило Яву прийняти рішення жити на безлюдному острові? Розповісти від імені Яви.

22. Як сприйняв Павлуша ідею друга? Розповісти від імені Павлуші.

23. Як пройшов перший день Робінзона Кукурудзо на острові імені Переекзаменовки? Прочитати.

24. Які пригоди трапилися із друзями в першу ж ніч перебування Яви на острові?

25. Що ж шукали Книш із Бурмилом на дні озера?

26. Яку добру справу зробили Ява й Павлуша?

27. До яких роздумів спонукала Яву зустріч із піонерами?

28. Який головний висновок випливає з останніх подій I частини?

(Кожний повинен займатися серйозною справою.)

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання: прочитати у підручнику статтю про В. Нестайка і II частину повісті.

Урок 3

Тема. В.Нестайко. Повість "Тореадори з Васюківки". Робота над змістом II частини. Жанр твору, основні засоби творення комічного

Мета: ознайомити учнів із новими пригодами героїв повісті; визначити жанр твору, елементи композиції, ознайомити з основними засобами комічного; розвивати поняття романтичного і пригодницького, навички характеристики героїв; виховувати позитивні риси характеру.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет В.Нестайка, книжка "Тореадори з Васюківки".

Теорія літератури: повість, пригодницький твір, гумор, комічне, елементи композиції художнього твору, трилогія.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Сьогодні ми продовжимо мандрівку сторінками захоплюючої повісті В.Нестайка, познайомимось із новими пригодами друзів.

II. Робота над змістом II частини

1. Пригадайте, що таке композиція твору.
2. Назвати сюжетні вузли композиції у розділі.

(Експозиція: рішення Яви та Павлуші організувати сільський театр у Васюківці.)

Зав'язка: розподіл театральних ролей між учнями: Ява — Бобчинський, Павлуша — Добчинський.

Кульмінація: "провал" інсценізації п'єси через незнання акторських слів Явою і Павлушею.

Розв'язка: страждання хлопців, які втекли зі сцени театру.)

3. Ким мріяли стати хлопці в майбутньому?
4. Які роздуми викликав епізод перебування героїв біля пам'ятника на відзнаку повернення Києву Магдебурзького права?
5. У чому проявилася чесність хлопців на пляжі?
6. Чому Павло і Ява вирішили говорити тільки правду?
7. Хто допоміг Яві й Павлуші у пошуках власника годинника?
8. Розповісти про пригоди друзів через загублений годинник?
9. Хто ж був власником годинника?
10. Про які риси характеру Яви й Павлуші свідчать їхні вчинки?

III. Жанр твору. Основні засоби творення комічного Робота в групах

1 група

1. Пригадайте пригодницькі твори, вивчені на уроках світової літератури.
2. Чи є в твір В.Нестайка "Тореадори з Васюківки" пригодницьким? Свою думку аргументуйте.
3. Звірте свої міркування з підручником.

2 група

1. Пригадайте основні ознаки оповідання.
2. Чи можна назвати "Тореадорів з Васюківки" оповіданням?
3. Звірте свої міркування з підручником.

3 група

1. Чому читач так часто сміється? Чи тільки з цікавих пригод?
2. Прочитати у підручнику статтю "Основні засоби творення комічного" і навести приклади з тексту.

IV. Підсумок уроку

Отже, "Тореадори з Васюківки" — це пригодницько-гумористична повість, яка складається з трьох самостійних частин.

V. Домашнє завдання: прочитати III частину повісті.

Уроки 4—5

Тема. В.Нестайко. Повість "Тореадори з Васюківки". Робота над змістом III частини. Головна думка твору

Мета: перевірити розуміння учнями змісту III частини, допомогти глибше розкрити характери героїв, вчити оцінювати їхню поведінку, проводячи паралелі із власними відчуттями; розвивати навички уважного читання, коментування окремих епізодів, формулювання головної думки твору; виховувати прагнення творити добро і берегти справжню дружбу.

Тип уроку: осмислення сприйнятого через аналіз.

Наочність: портрет В.Нестайка, текст повісті "Тореадори з Васюківки".

Теорія літератури: проблематика твору, характеристика героїв, головна думка.

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Сьогодні ми працюватимемо над змістом останньої частини повісті і готуватимемось до характеристики головних героїв.

II. Робота над змістом III частини

Бесіда

1. Якою була причина сварки між Явою й Павлушею?
 2. Легенда про Горбушину могилу (прочитати або переказати).
 3. Фотографування привида. Про що свідчить цей вчинок Яви?
 4. Чому ж Бардадим не покарав Яву за вкрадений у нього фотоапарат?
- Вчитель.** Уявіть себе учасником передачі "Театр перед мікрофоном".
5. Читання за ролями уривка про розкриття таємниці привида.
 6. Що за таємниця з трьома невідомими?
 7. Як Ява познайомився з лейтенантом Пайчадзе?
 8. Кого Ява звинувачував у сварці з Павлушею? Як помстився?
 9. Чому Гребенючка не видала Яви?
 10. Яке стихійне лихо трапилось у селі?
 11. Коли у Яви виникла ідея звернутись по допомогу до військових?

12. Подвиг старшого лейтенанта Пайчадзе. (Коротко переказати).
13. Чому Ява вирішив пірнати у затоплену хату? Чи ризикував хлопчик своїм життям?
14. Зважте, чи зміг би кожен із вас повторити вчинок Яви?
15. Хто врятував Яву? Якою була дружба між хлопчиками?
16. Згадайте і запишіть у зошиті якомога більше прислів'їв та приказок, про справжні дружні стосунки. Прочитайте.
17. Що ж було в пакуночку? Чи варто було ризикувати життям?
18. Пригадайте з теорії літератури, що таке проблематика твору. (Сукупність проблем, порушених у творі.)
19. Визначити проблематику розділу (Повага до ближнього, вміння розуміти його; тур-

бота про власне здоров'я як одну з людських цінностей; відповідальність за свої обіцянки.)

20. Знову лист з трьома невідомими. Чому Ява відкрив таємницю другові?

21. Коли Ява розгадав одне з трьох невідомих?

22. Розповісти, як друзі рятували Галину Сидорівну від викрадення.

23. Який сюрприз приготували Ява з Павлушею Галині Сидорівні в день її весілля з Пайчадзе?

24. У чому хоче переконати читачів автор у III частині? (Справжня дружба перемагає будь-які випробування.)

25. Визначити головну думку всієї повісті.

(Треба цінувати життя, дружбу, прагнути до добра, справедливості, бути допитливим, кмітливим і веселим.)

26. Які почуття охопили вас, коли ви перегорнули останню сторінку книги?

(Симпатія до головних героїв; жаль, що закінчилась розповідь про їхні пригоди.)

III. Підсумок уроку

IV. Домашнє завдання: підготувати (усно) розповідь про одного з героїв, який найбільше сподобався, за планом:

1. Мій улюблений герой — ...

2. Пригоди — невід'ємна частина його життя (назвати найцікавіші епізоди).

3. Риси характеру героя, які мені імпонують.

4. Яким буде герой у майбутньому? Ким стане?

Урок 6

Тема. Характеристика улюбленого героя із повісті В.Нестайка "Тореадори з Васюківки".

Мета: удосконалювати вміння учнів характеризувати героя, давати власну оцінку його вчинкам, аргументувати свій вибір; розвивати зв'язне мовлення; виховувати толерантне ставлення до оточення.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Наочність: портрет В.Нестайка, книжка "Тореадори з Васюківки"

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Сьогодні кожен із вас має можливість поділитися своїми враженнями, міркуваннями про улюбленого героя із трилогії В.Нестайка "Тореадори з Васюківки".

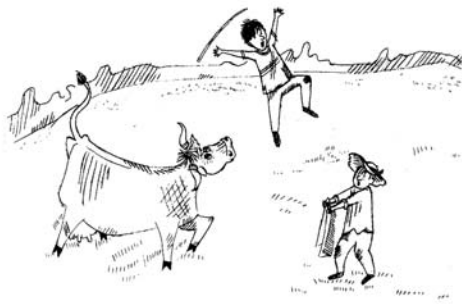
II. Робота в групах

Об'єднайтесь у четвірки, спільно складіть характеристику героя, обмінюючись своїми думками. Скористайтесь планом.

Учні складають характеристику улюбленого героя, добирають необхідні цитати, готують усні розповіді.

III. Домашнє завдання: написати лист Всеволоду Нестайку, висловити свої враження від прочитаної повісті.

Малюнки до вікторини

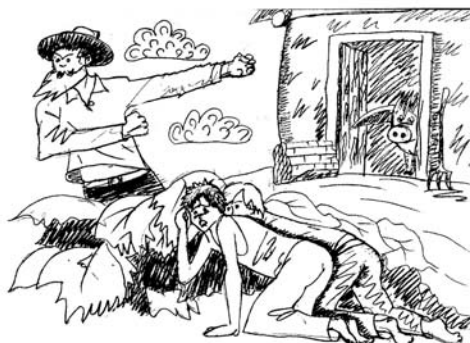
мал. 4

мал. 6

мал. 5

мал. 2

мал. 1

мал. 7

мал. 3

Поетика сонетарію Дмитра Павличка

Світлана Паламар,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

У статті розкрито особливості поетики одного з найвидатніших українських сонетярів. Досліджено ідейно-художній зміст сонетів Д.Павличка.

Ключові слова: сонет, сонетарій, поетика, література.

Більше ніж півстоліття творчість і громадська діяльність Дмитра Павличка, широко знаного поета, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, літературознавця, перекладача і критика, впливають на літературний процес, перебувають у полі зору громадськості. Слово Д.Павличка є популярним, і не лише в Україні це, зокрема, стосується всіх без винятку поетичних форм, якими досконало володіє митець, але особливий інтерес серед них становить сонет. Саме тут Д. Павличко на сьогодні, за одноставним визнанням, здобув найпомітніших успіхів не лише в українській, а й у світовій поезії. "Органічність вияву себе як поета в сонетній формі зробила з Д. Павличка лицаря сонета — адже немає в сучасній українській поезії жодного майстра, який би хоч наближався до нього в цій царині", — зауважує І. Драч [1; 125].

Багато разів заперечуваний як жанр анахронічний, віджилий, сонет, чия історія нараховує вже принаймні сім віків, усе-таки повсякчас вабить поетів. Очевидно, тому, що ця щасливо винайдена, досконало згармонійована в усіх своїх компонентах форма якнайкраще здатна прийняти в себе один із найпоширеніших і найприродніших видів поетичного мислення-роздуму, який увінчується лірико-філософським висновком.

В українській літературі перші сонети, як вважають дослідники, з'явилися під впливом відповідних поетичних форм польського поета А. Міцкевича. Зроблено дискурс історії українського сонета, починаючи від 30—40-х років (А. Метлинський, М. Шашкевич, П. Шпигоцький) другої половини XIX ст. (П. Куліш, М. Старицький) до сонета кінця століття І. Франка, який уперше в українській літературі започаткував об'єднання сонетів у тематичні цикли ("Вільні сонети", "Тюремні сонети" та ін.). Загалом канонічна форма сонета викристалізувалась в українській поезії в другій половині XIX — на початку XX століття у творчості видатних її творців І. Франка, В. Самійленка, Лесі Українки та ін.

Три основних типи сонета — італійський, французький та англійський — дожили до наших днів. В українській поезії сонет відомий із 1830 року (вірш Сапфо і сонети Адама Міцкевича в переспіві Опанаса Шпигоцького) [2]. Жанр сонета трапляється в поезії Л.Боровиковського, А.Метлинського, М.Шашкевича, Ю.Федьковича, Б.Грін-ченка, У.Кравченко, Степана Чарнецького.

Особливого поширення набирає він на кінець XIX — початок XX століття. Важливу роль у розробці сонета відіграв І.Франко: "Сонети" (1882), цикли "Вільні сонети", "Тюремні сонети" тощо. Сонети писали Леся Українка і Микола Чернявський ("Донецькі сонети", 1898).

Найвищого розвитку досягає сонет у творчості неокласиків М.Зерова (його "Sonnetarium", виданий 1948 р.

за кордоном, містить 85 оригінальних і 28 перекладних сонетів), Максима Рильського й інших.

З початку 30-х рр. минулого століття майстерні зразки сонетів з'являються в галицькій поезії (цикл Б.-І.Антонича "Зриви й крила" та ін.), натомість в УРСР під тиском репресій сонет зазнає занепаду і дещо оживає із середини 50-х рр. XX ст.

Значного поширення і в багатьох випадках високої майстерності сонет набув в українській еміграційній поезії. Він зустрічається у творчості Юрія Клена, М.Ореста, Б.Кравцева, С.Гординського, Яра Славутича, Остапа Тарнавського, Ігоря Качуровського, Емми Авдієвської й інших.

Внутрішня гнучкість сонетної форми тягнє до постійного оновлення канону. Так, наприклад, В.Шекспір використовував три чотиривірші і двовірш. Крім цього, можливі також неканонічні форми сонета ("хвостаті сонети", "сонет з кодою", перевернуті сонети, започатковували двома тривіршами; суцільні — побудовані на двох римах; "безголові" — з одним чотиривіршем і двома тривіршами; "кульгаві", в яких останні рядки чотиривіршів усічені; напівсонети — один чотиривірш та один тривірш тощо; сонетоїди (типові зразки у збірці М.Зерова "Catalepton") [3].

Традицію класичного українського сонета успішно продовжив Д. Павличко — один із найталановитіших українських сонетярів. Від І. Франка він запозичив художньо-публіцистичний темперамент, від М. Зерова — "логіки залізу течію", від М. Рильського — елегантність сонетної форми.

М. Жулинський висловив припущення, що сонет приймає Дмитра Павличка, тому, що "ця форма дозволяє чітко і безкомпромісно, багато в чому завдяки музичному принципіві будови, ідейно-естетично вивершувати свій моральний максималізм" [4].

Кожен поет уважно ставить до віршової форми, набутої його попередниками, але поетичну форму він по-своєму застосовує, перетворює, доповнює своїм хистом, творчою винахідливістю; ні один інший поетичний жанр не засвідчує так зримо те, що лірика не просто вираження почуттів і переживань поета, а складне мистецтво, яке спирається на багатовікову традицію, в якому віршова форма, органічно зливаючись із образним змістом, сама стає змістом.

Сонети Д. Павличка відповідають чіткому мисленню. "Писати коротко — значить писати про щось важливе. Лаконізм не є зовнішньою прикметою образної мислі. Він — її досконалий вияв, її аристократизм, її внутрішня потреба" [5; 132]. Ліричні та публіцистичні струмені його поезії прагнули вираження у такій формі, яка б здатна була вмістити зростаючу амплітуду "ушкоджень" душі поета радіщами і тривогами світу. І ось у Дмитра Павличка зустрічаємо, наче

вже обов'язкове для тих, хто віддає натхнення сонетові, пояснення свого розуміння особливостей і завдань цього жанру ("Сонет", 1971):

*Як в намисли фальшиві і лукаві
Напрямувать його нестримний біг...
Він спиниться на схрещенні доріг,
Закаменівши в дешевенькій славі.
Все вичарує правда навпаки —
Він роги золоті, як блискавки
Думок, нестиме крізь віки та бурі* [5, II; 139].

"Мов літак, сонет мобілізує душу небезпекою польоту, спонукає думати про важливі й не буденні речі, залишає в свідомості сліди подивування тим, що за короткий час так багато простору можна подолати" [6; 5]. В сонетах Д.Павличка драматично стикаються у запеклому двобої добро і зло, правда і кривда, життя і смерть. Його почуття вразливі і гострі, він вловлює і відтворює тонкі й характерні нюанси природи і свідомості. Мислить він вільно, розлого, всеосяжно, захоплює своїм внутрішнім зором безмежність світу людських почуттів і тривоги нинішнього часу.

У двадцять сім років поет почав освоювати форму сонета, і з тих пір він послідовно утверджує своєю творчістю невичерпні можливості цього жанру. Він написав понад двісті сонетів — чотири великих цикли: "Львівські сонети", "Сонети подільської осені", "Київські сонети", "Білі сонети". Павличко постійно звертається до сонетної спадщини поетів усіх епох — він переклав сонети 46 авторів більш ніж з 20 мов світу. Сьогодні маємо повне зібрання сонетів В. Шекспіра у перекладі Д. Павличка з коментарями Марії Габлович ("Шекспірові сонети", 1998).

Виникнення інтересу до цього жанру сам поет пояснює сильним враженням, яке справили на нього свого часу сонети Івана Франка. Це враження перейшло в дію, стало спонукою до творчості. Можливо, тому, що сама форма сонета відповідала природі Павличкового таланту, а головне — зміст і пафос Франкових сонетів, пафос боротьби проти соціальної несправедливості був особливо близький поетові. Він у Франка вчився свій біль переливати у сонети, осягав науку самопожертви — стояти, "мов скеля, непорушно", долати сумніви, рівняти "правді путі". У "Львівських сонетах" і в циклі "Задивлений в будучину" поет декілька разів звертається сонетом до Івана Франка:

*Учителю, стою перед тобою,
Малий, вчарований до німоти.
Ти нас бентежив, кликав до мети,
Будив могутнім словом, як трубою.
...Але нема кінця стражданню й болю,
Хоч розвалилось царство темноти.
...Про що ти мріяв лиш — те бачу я,
Та не без виродків нова сім'я!
Я в них слова метаю кам'яні,
Під брилами я падаю... Мені
Потрібна, ніби хліб, твоя порада!* [5, II; 11].

Дмитро Павличко не робить експериментів у жанрі сонета. Як він сам стверджує, форма справді цікавить його лише такою мірою, якою вона здатна висловити зміст. А найкраще, коли її зовсім не видно: "Коли включається мотор літака, пропелер ніби зникає, рухом своїм створюючи велику тягову силу. Так повинна зникати в справжньому сонеті його форма, коли запрацює механізм образів, мо-

тор його змісту, бо лише в такому ніби незримому виді, рухом своїм поєднавшись із рухом ідеї, стає вона силою, здатною підняти читача на висоти поетичного мистецтва" [7; 75]. Павличко, як правило, користується звичною, усталеною формою: два катрени, два терцети, п'ятистопний ямб, кілька поширених варіантів римочергування. Сонети Павличка — це в певному розумінні "золота серцевина його творчості: в них сконцентровані, відлиті майже всі його головні думки та пристрасті, всі улюблені образи, що відгранені тут точним інструментом класичної форми" [8; 160]:

*Людське життя — не книги чорновик,
Не вирвеш слова звідтіля ніяк";
"Біда навчить, кому подати руку,
Від кого в дар прийняти чесний хліб.
Вона за правду ляже сміло в гріб,
З брехні зірвавши маску і перуку";
"Я вірю, що будучина щаслива
Одмінить лож, та не одмінить жнива
І буде литись далі піт з чола,
Не стануть святами ніколи будні,
Хоч як би там не мудрували трутні.
Трудитись має кожен, як бджола!*

Отже, говорити про сонетарій Павличка — це говорити про все те визначальне, чим характеризується його поетична індивідуальність. Поет не обмежується якимось певним колом спеціально для сонета призначених тем і мотивів, емоцій і почувань. Усе, притаманне йому як поетові взагалі, все, що природно виявляється в його деклараціях, посланнях, медитаціях, інвективах, елегіях, так само природно відбивається і в сонетах, тільки знаходить тут, як уже сказано, найбільш сконцентроване в думці й почутті вираження. Відтак Павличко в сонетах — і лірик, і публіцист, і пейзажист, і філософ, і мораліст, і сатирик (що-правда, не в усіх "ролях" він виступає однаково успішно). Його сонетна палітра надзвичайно багатобарвна і щедра. З усіх дотеперішніх українських сонетаріїв Павличків — найбільший за обсягом, має і найширший тематичний діапазон.

Сьогоднішній сонет не має жодних тематичних обмежень і здатний, як свідчать найкращі його зразки, зокрема сонети Павличка, відтворювати все різнобарв'я життя, всі відтінки людських почувань. Йому підвладна вся шкала емоцій, усі градації радості, смутку, сміху, любові. Трансформуючись, видозмінюючись, цей жанр має майбутнє.

Література

1. Драч І. Ф. Диптих про Павличка // Духовний меч: Літ.-крит. статті та есе. — К., 1983. — С. 117—131.
2. Западноевропейская лирика. — Л., 1974. — С. 32—34.
3. Мороз О. Н. Етюди про сонет. — Київ, 1973.
4. Жулинський М. Сонет у гromі серця возвести: Роздуми про сонети Д. Павличка // Радянська Україна. — 1981. — 6 вересня.
5. Павличко Д. В. Твори: В 3-х т. — К., 1989. — Т. 1. — 501 с. — Т. 2. — 542 с.
6. Світовий сонет: Антологія / [упоряд., перекл. та передм. Д.Павличка]. — К., 1983. — 470 с.
7. Павличко Д. В. Магістралями слова: Літ.-крит. статті. — К., 1977. — 311 с.
8. Никанорова О. В мені землі моєї кров // Вітчизна. — 1981. — № 6. — С. 159—170.

Светлана Паламарь. Поэтика сонетария Дмитрия Павлычко.

В статье раскрыты особенности поэтики одного из самых знаменитых украинских сонетистов. Исследовано идейно-художественное содержание сонетов Д. Павлычко.

Ключевые слова: сонет, сонетарий, поэтика, литература.

Svetlana Palamar. Poetics of sonnetaryi Dmytriy Pavlychko.

In the article are exposed the features of the poetics of the one of the most famous Ukrainian people who writes sonnets. The ideological and artistic of the content in the sonnets of D. Pavlychko are investigated.

Keywords: sonnet, sonnetaryi, poetics, literature.

Вивчення творів Т. Шевченка фантастичного спрямування на факультативних заняттях у 10—11 класах: діалогічний аспект

Надія Дига,

кандидат педагогічних наук, доцент

Інна Юхименко,

студентка 4 курсу

Переяслав-Хмельницький

У статті запропоновано факультативне заняття для старшої школи, на якому вивчаються ранні балади Т. Шевченка. Розглядається фантастичне спрямування ранніх балад та методика їх дослідження.

Ключові слова: факультативне заняття, фантастичне спрямування творів, диференційоване навчання, дослідницький метод, діалог як прийом навчання.

Вивчення фантастичної літератури в школі — актуальна тема, що сьогодні активно досліджується методистами-науковцями і вчителями-практиками. Програма факультативного курсу "Українська фантастична проза" [4], розроблена Н.М. Логвіненко, спрямовує діяльність учителів на поглиблене вивчення української фантастичної літератури як окремого літературного явища.

Одним із завдань навчального предмета "українська література" є ознайомлення учнів із найвизначнішими і найпоказовішими взірцями української народної творчості та художньої культури. Таким взірцем однозначно можна назвати творчість українського генія Тараса Шевченка.

Програмою з української літератури (5—12 класи) передбачено вивчення творчості Т. Шевченка тільки в основній школі (5—9 класи), у процесі якого вчитель дає необхідні знання про біографію, мотиви та проблеми творів митця, характеризує особливості його індивідуального стилю, висловлює власні судження, заохочує до глибшого пізнання, зацікавлює, корегує, спрямовує роботу учнів на пізнання творчого доробку Т. Шевченка.

Вважаємо за необхідне й надалі вивчати творчість Кобзаря в 10—12 класах, тому що доросліші діти глибше вивчають та серйозніше осмислюють матеріал, з урахуванням новітніх досліджень у шевченкознавстві. Учителеві варто самостійно визначити інший спосіб знайомства учнів старшої школи з творчістю Т. Шевченка, зокрема літературний гурток або факультативні заняття, на які вчитель запрошує всіх учнів.

Дослідження фантастичного спрямування творчості Т. Шевченка допоможе старшокласникам розкрити багатство українських фольклорних, міфологічних, фантастичних образів та сюжетів.

Надзвичайно важливою є думка про те, щоб у школярів, які вивчають художні твори Т. Шевченка, не склалося враження про поета лише як співця нездолених, покритих, адже його творчість багатогранна. Тому потрібні нові підходи, методичні розробки щодо сучасного прочитання творів письменника.

Учитель може залучати до аналізу літературного твору відомості з інших галузей знань і спонукати учнів також це робити, вивчати літературне явище в історичному, мистецькому, соціальному контекстах тощо. Треба навчити школярів розуміти те суспільство, історичну і політичну картину життя, ту епоху, в яку писав письменник, в даному випадку — це Т. Шевченко і XIX століття.

П. Білоус підкреслює, що необхідно враховувати не лише вікові й індивідуальні особливості кожного учня, а й особливості сприймання ним твору, адже "кожен літературний твір — це відкрита для інтерпретації естетична система. Скільки читачів — стільки і може бути варіантів інтерпретації того самого твору" [1, с. 9].

Отже, твори Т. Шевченка фантастичного спрямування треба вивчати у старшій школі. На заняттях домінуватиме не лише традиційне прочитання та аналіз твору, а й інтерпретація його як виду мистецтва. Хоча творчість Кобзаря традиційно не відносять до фантастичної спадщини української літератури, на факультативному занятті учитель має змогу показати учням фантастичний аспект творів Т. Шевченка, урахувавши при цьому психолого-педагогічні умови, що забезпечують належну мотивацію до їх прочитання.

Творчо організоване факультативне заняття з використанням активних методів навчання, доцільним доббором відповідних засобів та прийомів сприяє організації пошукової роботи учнів, зокрема з дослідження ранніх балад Тараса Шевченка.

Факультативні заняття в школі проводяться з метою поглиблення знань учнів з окремих курсів, розділів чи тем навчального предмета з урахуванням їхніх інтересів та бажань. Це одна з ефективних форм диференційованого навчання, яка розрахована на розвиток пізнавальних інтересів, здібностей та формування професійної орієнтації школярів, оволодіння методами наукових досліджень.

Залежно від дидактичної мети факультативи поділяються на теоретичні, практичні та комбіновані [6].

Тема. Ранні балади Т. Шевченка: грані реального і фантастичного.

Мета: формувати навички та уміння дослідницького характеру на основі поглиблення теоретичних знань про фантастику, фантастичні твори, відмінності між народною та літературною баладою; довести, що ранні балади Т. Шевченка мають фантастичне спрямування; розвивати навички аналізу балад у фантастичного спрямування; виховувати інтерес до українського міфу, фантастики, фольклору, до творчості Кобзаря.

Обладнання: портрет Т. Шевченка, виставка різних видань творів поета, ілюстрації до балад із різних творів мистецтва, таблиця.

Тип заняття: практичний факультатив.

Хід заняття

I. Актуалізація опорних знань

Учитель зачитує цитату, на основі якої ставить запитання до учнів.

"Не можна переоцінити того впливу, який справляють ці твори на розум людей, на їхню орієнтацію в житті, світо-сприймання. Ця суто інтелектуальна література не тільки збуджує уяву, а й заохочує мислити, допомагає кожному, хто звертається до неї, шукати і усвідомлювати своє місце у надскладних системах природи і суспільства". (А.В.Бережний)

— Як ви вважаєте, про які твори йдеться у цитаті? (*Фантастична література*).

— Що таке фантастична література? Якою вона має бути, на вашу думку? (*Спочатку учні спробують самі дати визначення поняття "фантастики як жанру", а потім працюють із словниками*).

II. Мотивація навчальної діяльності школярів

Вступне слово вчителя. Костянтин Ціолковський неодноразово наголошував, що його космічні проекти народилися під впливом ідей та фантазій Жуль Верна: "Він пробудив роботу мозку в цьому напрямку". Справді, без фантазії немає справжньої науки.

Славетні дослідники й мандрівники неодноразово підкреслювали визначальну роль саме творів фантастики у виборі професії, у досягненні життєвого успіху. І це не випадково, адже всі жанри фантастики є одним із способів пізнання.

Якщо розглядати фантастику в її широкому тлумаченні, включаючи до її складу фентезі, містику, альтернативну історію, то під цим кутом зору українська фантастика представляє чималий інтерес. Як відомо, найдавнішим різновидом літератури є міф, де поряд з абсолютно реальними людьми співіснують різноманітні химерні істоти та боги, герої подорожують між реальним світом і потойбіччям тощо.

Помітною пам'яткою жанру стала трагікомедія Феофана Прокоповича "Володимир", створена на початку XVIII століття. З точки зору фантастики цей твір написаний на межі двох жанрів — фентезі й альтернативної історії.

Сюжет "Енеїди" І. Котляревського також містить усі необхідні для фентезі складові: втручання потойбічних сил, чаклунство, мандрівку в пекло, численні битви тощо. Традиція, що була продовжена й закріплена "Енеїдою", набула подальшого розвитку в XIX столітті. І. Котляревському належить і п'єса "Москаль-чарівник", де автор посміявся з надмірного захоплення українців чаклунством та магією.

Елементи фентезі й містики властиві творчості першого сучасного українського прозаїка Г. Квітки-Основ'яненка (повість "Конотопська відьма"), а також творам М.Гоголя, І.Франка, Марка Вовчка, Вал. Шевчука та ін.

Як бачимо, українські письменники використовували у своїх творах фантастичні образи, сюжети, елементи тощо.

III. Цілевизначення заняття

Постановка проблемного питання

— А чи належать балади великого Кобзаря до фантастичних творів української літератури? Спробуємо це з'ясувати в ході заняття.

IV. Опрацювання матеріалу

1. Розв'язання проблемного питання.

2. Завдання для учнів частково-пошукового характеру.

— Визначити, які фантастичні елементи використовує Т. Шевченко у своїх баладах у порівнянні з народними.

— Назвати ознаки народної балади, пригадавши, що таке "балада".

Ознаки народної балади:

гострий, драматично напружений сюжет;

трагічний конфлікт;

романтична піднесеність;

надзвичайні події, вчинки чи фатальні збіги обставин;

елементи фантастики;

метаморфози — перетворення людини на рослину,

птаха (дівчина стає тополею, мати — зозулею, дівочий голос — голосом сопілки);

трагічний фінал;

моралізаторство [9, с. 57].

— З'ясувати значення терміну "літературна балада", за літературознавчими словниками.

Літературна балада — авторський віршований ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту, у якому напруженість сюжету зумовлена внутрішнім конфліктом героя. Ґрунтується на народній баладі. Сталих ознак жанр літературної балади набуває у придворній французькій поезії XIV ст. [9, с. 58].

— Знайти спільні ознаки народної та літературної балад, користуючись таблицею.

Таблиця

Порівняльна характеристика народної та літературної балад

Ознака характеристики	Авторство	Варіанти тексту	Оцінка подій	Проблематика
Народна балада	Автор невідомий	Може бути кілька варіантів тексту	Звучить народна мораль	Опора на історичні події
Літературна балада	Автор відомий	Текст не змінюється	Присутність оповідача, його оцінка подій	Розкривають оповідача, ся загальнолюдські проблеми

3. Самостійна робота учнів дослідницького характеру над розкриттям поставленої проблеми з використанням аналізу та синтезу, усвідомлення головного й істотного у баладах Т. Шевченка фантастичного спрямування.

Передбачувані відповіді старшокласників.

Перший варіант. (Учні роблять повідомлення після діалогу з літературознавцями.)

Жанровими особливостями ранніх балад Шевченка є їх близькість до балад українських романтиків. Однак за ідейним спрямуванням, поетичною майстерністю і образною системою вони є оригінальними, новаторськими. Передусім це виявляється в елементах фантастики, позбавленої, проте, жодної містики. Зокрема, фантастичні сюжети балад "Причинна", "Тополя", "Сова", "Утоплена", "Русалка" — народнопоетичного походження.

У ранніх творах Т.Г. Шевченка змальовано відьом, привидів, утоплених, русалок тощо. У баладах постають картини бурхливої природи й загадкові події, і смерть героя, й різкі контрасти. Окремі частини балад — картини природи й ліричні відступи, мають самостійне значення. Для них властива поетичність, глибока схвильованість, ліризм. Досягається це емоційною розповіддю про життя героїв. Автор співчуває їм, переживає разом з ними:

Така її доля... О боже мій милий!

За що ти караєш її, молоду?

Для балад Т. Шевченка характерним є загострення соціального конфлікту, наприклад, у баладі "Тополя", де говориться, що дівчина кохає козака, чекає його з походу, а мати готується видати її заміж за багатого. Дівчина готова радше вмерти, ніж вийти за нелюба. Зілля, що дала ворожка, перетворює її на тополею. Цей фантастичний епізод у баладі взятий із народної творчості. Все інше — реалістичне. Розповідь ведеться від імені оповідача. Це дає змогу авторові висловлювати поради дівчатам, які його слухають:

...Що нам в світі зустрінеться...

Не знайте, дівчата!

Не питайте свою долю...

Само серце знає,

Кого любить...

Для "Причинної", "Утопленої" та "Русалки" Т.Шевченка спільними є не лише соціальні мотиви й наявність демонологічного образу русалки. Ці твори мають спільний образ-код. Тому русалка тут сприймається і як символ трагічної долі сироти, і як покарання за здійснений злочин,

і як жертва людських відносин. Помітним стає синтез народних уявлень з творчим генієм автора. Таким чином, міфологічний образ наповнюється якісно новим змістом. Для більшої балад Шевченка характерний трагічний кінець.

Другий варіант. (Учні використовують прийом діалогу з міфологією.)

Міфологія зміцнює мораль, закладаючи перші підвалини моральних переконань народу і виражаючи у надприродних істотах, у богах і героях моральні ідеали; утверджує прийняту в суспільстві систему цінностей, підтримує певні норми поведінки, моральні орієнтири. У свою чергу міфи несуть величезні пласти культури, знання, пам'яті народу, передають через покоління практичні навички, необхідні для життя.

Наприклад, художній час у творах Т.Шевченка. "Дія у баладах і поемах завершується здебільшого разом із розв'язкою конфлікту, але час не спиняється, життя триває: буяє природа, гуляють русалоньки ("Причинна"), шумить од вітру високостанна і широколиста дівчина-тополя ("Тополя"), мандрує із кобзарем безталанний син Катрусі, гойдаються без вітру сестри-тополі, співає і голосить самітна, збожеволила вдова ("Сова").

Продовженням дії у сучасність знімається дистанція між часом подій і часом автора (моментом розповіді). Причому міфологічний час, час дії фантастичних персонажів народної міфології, не вирізняється з течії реального подійного часу як певна умовність чи як цілком інша сфера буття. Міфологічний час у Шевченкових творах природно й просто вписується у звичайну, буденну течію подій; його буденність навіть підкреслена" [7, с. 237]. В. Давидюк стверджує, що "Т.Шевченко керується міфологічною світобудовою, характерною для легенди, де відбувається поєднання двох істотно відмінних просторово-часових зрізів — профанного ("цього світу") та сакрального ("того світу")" [2, с. 249].

Фантастичні образи, почерпнуті з народної міфології, пройшли значний шлях авторської трансформації і репрезентовані у творі опоетизовано. Вони домальовані так, як того вимагала художня цілісність твору. Міф відіграє в художній структурі твору значну роль і допомагає розкрити світогляд народу, його переконання. Цьому сприяють міфологічні образи, запозичені з фольклору і змальовані у повній відповідності з уявою народу, використання яких допомагає тісно зв'язати сучасні моральні виміри з віковичними. Широке використання міфологічної символіки Шевченком пояснюється тим, що її застосування створює зручну мову опису довічних моделей особистої та суспільної поведінки.

4. Підсумкова бесіда

— Які ж фантастичні образи в баладах Т.Шевченка?

(У тісному зв'язку з народними уявленнями автор малює, наприклад, у баладі "Лілея" образ Лілеї. Бере реальні риси предметів, явищ, що їх уособлюють і символізують міфологічні істоти, і, комбінуючи ці риси, створює образи русалок, привидів, утоплених, перетворення дівчини на тополя, лілею тощо. Кожен створений народною уявою міфологічний образ сповнений значного змісту, мудрості, моралі.)

— Якими зображує Т.Шевченко русалок?

(В образі русалки Т. Шевченка прихований зміст-код, який означає, що "нехрещена", тобто новонароджена людина, виявилася зайвою (з різних причин) на цьому світі. Можливо, саме ця "зайвість" є основою трагізму образу русалки і так інтуїтивно вловлена Шевченком у фольклорній семантиці образу. Зайвою, нікому не потрібною є й дівчина-сирота в "Причинній". Дівчина, змучена самотністю ("ні батька, ні неньки: одна, як та пташка в далекім краю"), шукає забуття. Зрештою, вона гине, але її "фізична смерть від русалок є засадничо-тожодною тій духовній самовтраті, божевілля, яке уже спіткало її" [3, с. 110].

Образ рибалки в баладі "Утоплена" є уособленням самотності, оскільки він нікому не потрібний на "цьому світі, то шукає порятунку у міфопросторі.)

6. Робота учнів з ілюстраціями

— Які характерні ознаки образу русалки можна назвати, використовуючи подані ілюстрації, прочитану літературу та результати пошуків Інтернет-ресурсів про русалок?

Матеріал для орієнтовної відповіді.

Літературний образ русалки має такі фольклорні ознаки [8, с.158—161]:

- це душі померлих (дівчат-утоплениць; дітей, згублених матір'ю);
- вони мають гарну зовнішність (молоді, у довгих білих сорочках, з розпущеними косами та вінком на голові; або ж голі);
- з'являються на русальному тижні;
- улюблене місце появи — вода (ріка, море) або ліс;
- з'являються переважно вночі;
- легкі, прозорі, не залишають сліду;
- бігають, співають, танцюють, розчісують довге волосся, сидячи біля ріки;
- загадують загадки;
- живуть на дні ріки (моря) в кришталевих палатах;
- керує русалками старша або найкраща;
- добре ставляться до людей;
- живуть у людей;
- русалку може побачити лише щаслива людина;
- оберегом від русалок служать часник, полин, магічне коло.

— Який незвичний образ для української літератури та фольклору зображує Т.Шевченко у баладі "Русалка"?

(Образ русалки чоловічої статі. С. Мишанич слушно зауважує, що створений Шевченком образ рибалки, який став русалкою, невідомий у центральнотрадиційній українській традиції, та й сумнівно, що поет запозичив його з балад карпатського циклу [5, с. 248]. Скоріше за все, це — автотворський художній хід.)

6. Завдання дослідницького характеру з використанням елементів компаративного аналізу. Використовуючи ілюстрації, знайти відмінності між українською та європейською русалками.

7. Колективні вправи для розвитку логічного мислення (завдання творчого характеру для підготовки до написання творчої роботи).

Вправа "мікрофон".

Наприклад, продовжити речення:

"Для мене русалка — це уособлення...";

"Ранні балади Т.Шевченка змусили мене замислитися над...";

"Мені хотілося, щоб..." тощо.

9. Написання твору-мініатюри на тему: "Таємничість образу русалки" або "Тополя — народний символ українців".

Можна прочитати учням зразок творчої роботи студентки 4 курсу Лілії Сушко.

Таємничість образу русалки

Русалки — один із найтаємничіших жіночих образів української демонології. Їх уявляли гарними дівчатами, голими, з довгим руським або розпущеним зеленим волоссям до колін, чи в сорочках та у вінках з осоки й зілля. За народними віруваннями, русалками ставали дівчата, які потонули або померли на Зелені свята. Також ті, що були заручені і померли перед шлюбом, або діти, що народилися мертвими чи помирали нехрещеними — так звані страдчата або потерчата. Вони живуть на дні водойми в кришталевому замку, де одні розчісують свої золоті коси, а інші відпочивають на лежанках із дорогоцінних мушлів.

Поетичні уявлення українського народу про русалок і давня пісенність русального тижня дали багатий матеріал для творчого опрацювання цієї теми письменниками, особливо поетами-романтиками, а також художниками та композиторами.

Найяскравіше вимальовується цей персонаж у поезіях "Причинна", "Утоплена" та "Русалка" видатного українського генія Тараса Шевченка. У "Причинній" автор

ніби збирає в єдине відомі йому народні розповіді: русалки тут — "малії діти"; "голі скрізь; з осоки коси, бо дівчата"; виринають місячної ночі з Дніпра; співають, танцюють та мають старшу між собою; ходять по землі до третій півні; мають холодний "солоний дух"; залоскотує свою жертву; зустріч з ними небезпечна для людини. Проте Т.Шевченко не переобтяжує читача зайвою фантастичністю, а віддзеркалює внутрішній стан героїні.

Двічі у "Причинній" повторюється пісня русалок:

Ух, ух!

Солом'яний дух, дух!

Мене мати породила,

Нехрещену положила.

Мабуть, у цих словах лише зовнішня оболонка образу, а прихований зміст у тому, що "нехрещена", тобто новонароджена людина, з різних причин виявилася зайвою на цьому світі. Можливо, саме ця "зайвість" є основою трагізму образу русалки. Зайвою, нікому не потрібною є й дівчина-сирота в "Причинній".

Своєрідного продовження набуває ця тема у подальшій творчості Т.Шевченка. У поезії "Русалка" знову постає образ дітей-русалок:

Породила мене мати

В високих палатах.

Та й понесла серед ночі

У Дніпрі скупати...

Пливи, пливи, моя доню,

Дніпром за водою.

Та впливи русалкою

Завтра серед ночі.

Дослідники цілком слушно вказують на реальні соціальні мотиви. Та є в цьому творі прихований зміст, який досягається шляхом міфологізації тексту. Недаремно русалки залоскотали матір-дітовбивцю. Звичайно, мати, яка страждає, варта співчуття. Але мати, що "згадала, як купала і як примовляла. Та байдуже. Пішла собі у палати спати", варта зневаги, а може, й смерті. Принаймні народна мораль тут цілком категорична: злочин вимагає покарання. У зв'язку з цим, на мою думку, русалка в однойменній поезії Т.Шевченка не є втіленням злих начал. І, мабуть, не випадково твір закінчується словами: "Одна тільки русалонька не зареготалась".

Сюжет "Утопленої" віддзеркалює в літературі народні уявлення про потойбічне життя. Але Шевченко дещо змінює традиційний погляд. Усі герої балади (дівчина, закоханий у неї рибалка, мати) стають русалками. За фольклором, таке перетворення жіночих персонажів досить умотивоване. Цілком природним у слов'янській міфології є й образ русалки чоловічої статі. Скоріше за все, це — авторський художній хід.

На мою думку, рибалка в баладі "Утоплена" — це уособлення самотності:

Нема в мене роду,

Нема долі на сім світі, —

Ходім жити в воду.

Отже, традиція, започаткована в "Причинній", знайшла своє продовження в "Утопленій": рибалка-сирота, нікому не потрібний на "цьому" світі, шукає порятунку у міфопросторі.

Надежда Дыга, Инна Юхименко. Изучение произведений Т.Шевченко фантастического направления на факультативных занятиях в 10—11 классах (диалогический аспект)

В статье предложено факультативное занятие для старшей школы, на котором изучаются ранние баллады Т.Шевченко. Рассматривается фантастическое направление баллад и методика их исследования.

Ключевые слова: факультативное занятие, фантастическое направление произведений, дифференцированное обучение, исследовательский метод, диалог как прием обучения.

Nadia Dyga, Inna Juhimenko. Studying of compositions of T. Shevchenko of a fantastic direction on facultative employment at 10—11 classes (dialogical aspect)

In article facultative employment for the senior school on which T. Shevchenko's early ballads are studied is offered. Features of ballads that technique of their research in a fantastic direction are considered.

Keywords: facultative employment, a fantastic direction of compositions, differential training, a research method, dialogue as training reception.

III. Підсумок заняття

Заключне слово вчителя. Шевченкова "кобза" — дивовижно багатострунна. Поетова душа немовби чуттєво всеоб'ємна, і різні емоційні стани не просто співіснують і не просто переходять один в одного — вони творять один одного... Такі переливи чуттів, саморозгортання душі в її постійному ставанні собою бачимо в усіх творах Шевченка, зокрема і в ранніх баладах, фантастичне спрямування яких ми дослідили.

Запитання до учнів:

— Що найбільше зацікавило на занятті?

— Який вид роботи сподобався найбільше?

— Чи хотіли б ви дослідити фантастичне спрямування творів інших письменників?

Отже, факультативне заняття буде ефективним за умови врахування особливостей вікового розвитку учнів, мотивів навчальної діяльності юнацтва, специфіки сприйняття старшокласниками фантастичних творів, залучення проблемних, частково-пошукових, дослідницьких, творчих завдань і запитань та інтерактивних вправ ("мікрофон"), використання таблиць та ілюстрацій для порівняння і зіставлення літературних понять та образів.

Про значення факультативного заняття як форми поглибленого вивчення літератури свідчить сформованість у старшокласників умінь самостійно аналізувати ліро-епічні твори, зокрема Т. Шевченка, розкриваючи властиві їм особливості (наявність жанрових змін, увага до міфопоетики, національний вияв архетипів у діях, характерах, вчинках героїв балад); виявляти особистісне ставлення до творів фантастичного спрямування, — порушених автором екзистенційних проблем морального вибору особистості.

Література

1. Білоус П. Особливості сприймання художнього твору // Українська мова та література. — Вересень 2003. — № 34 (338). — С. 9—12.

2. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору / В. Ф. Давидюк. — Вид. 3-тє, доп. й перероб. — Луцьк: Волинська книга, 2007. — 324 с.

3. Кісь О. Дівчина-русалка: зваба безодні (імпліцитний код) // Студії з інтегральної культурології 1. THANATOS. — Львів, 1997. — С. 105—112

4. Логвіненко Н.М. Українська фантастична проза. Програма факультативного курсу для учнів загальноосвітніх навчальних закладів... / Наталія Логвіненко // Українська література в загальноосвітній школі. — 2010. — № 5. — С. 38—46.

5. Мишанич С. В. Міфологія в творчості Т.Шевченка // XXX наук. Шевченківська конф.: тези і матеріали / За ред. В. С. Бордіна і С. В. Мишанича. — Донецьк, 1993. — 248 с.

6. Нестандартні уроки в школі та їх аналіз: Науково-методичний посібник: (Авторський колектив. За редакцією Н.М.Островерхової, к.п.н., доцента). — К.: Видавництво Харитоненка, 2003. — 152 с.

7. Смілянська В.Л. Святим огненным словом... Тарас Шевченко: поетика. — К.: Дніпро, 1990. — 290 с.

8. Таланчук О., Завадська В., Шалак О., Боженко Є., Музиченко Я. / 100 найвідоміших образів української міфології. — К.: ТОВ "Автограф", ТОВ "Книжковий дім "Орфей", 2006. — 460 с.

9. Юсипович І. Концепція уроків засвоєння нових знань (За темою "Героїчні пісні та балади у світовій літературі") // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України.

"Хотіла б я піснею стати..."

Читацька конференція, присвячена 140-річчю
від дня народження Лесі Українки

Світлана Грабовська,
вчитель української мови
і літератури
Житомир

Мета: ознайомити учнів з ідейно-тематичним діапазоном творчості Лесі Українки, допомогти учням зрозуміти красу її поетичних творів, розвивати творче мислення учнів, виховувати активну життєву позицію, сприйняття краси і сили художнього слова.

Хід конференції

Вступне слово вчителя.

Є люди, як свічки, —
Згоряють і відходять у небуття.
Є люди, як зірки, —
Горять і світять все життя.
Та ні, це не зірки холодні, мертві,
Вони — сонця, засвічені у небі,
Які горять й обігривають все
І не згасають, і не згасають...

А горять і горітимуть вічно, залишаючи слід у людській пам'яті назавжди, як залишила ніжним і чистим словом поет-лірик, автор ліро-епічних поем, драматург-новатор, перекладач, публіцист, критик, активний громадський діяч — Леся Українка.

Згадаємо Лесю добрим словом, спробуємо навчитися бачити так, як вона, красу природи, красу людської душі. Дуже влучно сказала про Лесю Українку Людмила Старицька-Черняхівська: "Хто хоче знати життя її серця, хай читає її твори".

Ведучі (дві учениці, одягнені в український національний одяг) звертаються з запитаннями до присутніх у залі десятикласників.

Ведуча 1. Де і коли народилася Леся Українка?

(25 лютого 1871р., у місті Звягелі, тепер Новоград-Волинський)

Ведуча 2. Назвіть справжнє ім'я Лесі Українки.

(Лариса Петрівна Косач)

Ведуча 1. Пригадайте літературний псевдонім матері Лесі Українки. (Олена Пчілка)

Ведуча 2. Ким був батько Лесі Українки?

(Юристом)

Ведуча 1. Де здобувала освіту Леся Українка?

(Вдома)

Ведуча 2. Як називається перша літературна проба майбутньої поетеси? ("Надія")

Ведуча 1. Хто дав Ларисі Косач літературне ім'я?

(Її мати)

Ведуча 2. У якому журналі вперше були опубліковані поезії Лесі Українки? ("Зоря")

Ведуча 1. Яка назва першої поетичної збірки Лесі Українки?

("На крилах пісень")

Ведуча 2. Які твори Лесі Українки ви вивчали в попередніх класах?

("Давня казка", "Конвалія", "Веснянка")

Ведуча 1. Пригадайте, з якої поезії ці рядки?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть думи сумні!

("CONTRA SPEM SPERO!")

Ведуча 2. З якої поезії ці рядки?

Десь, колись, в якісь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люди.

(Поема "Давня казка")

Слово літературознавцям.

Леся Українка і народна пісня

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.

Леся Українка

Рано в життя Лесі ввійшла пісня — її нерозлучний друг на життєвих дорогах, невичерпне і завжди нове джерело натхнення.

Саме інтерес до народної музичної творчості здружив Лесю з Климентом Васильовичем Квіткою, ім'я якого увійшло в історію фольклористики як одного з відомих дослідників українського та всеслов'янського музичного фольклору.

Уже при перших спробах запису пісень Леся наштотхнула на ряд труднощів. Вона слушно вважала, що поширене тоді записування одних пісенних текстів — неповноцінне. Необхідно разом з текстом записувати мелодію — тільки так можна зафіксувати всі грані музично-поетичного змісту пісні.

Але як це зробити? Хоч і вміла Леся грати на фортепіано, знала музичну грамоту, проте виявилось, що цих знань недостатньо для повноцінної фольклористичної праці.

Зі своїми клопотами і сумнівами вона звернулася до Михайла Драгоманова, який перебував тоді в еміграції у Болгарії: "...Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень? Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробую записувати, але то мені трудно, ще й дуже, може, якраз через те, що не знаю методу такого як слід, а літератури про сю річ зовсім не знаю... Записую сама без теорії, та не знаю,

чи буде з того пуття".

Серйозною перешкодою в самостійній фольклористичній праці був стан Лесиноного здоров'я. Хвороба не давала змоги багато ходити, часто приковувала до ліжка.

Але ніщо не могло спинити запал юної ентузіастки! В іншому листі до дядька Леся з радістю пише про своє "часта до етнографії", відзначаючи, що жителі села Колодяжного радо погоджуються проспівувати пісні для запису, з довір'ям і цікавістю ставляться до її етнографічних спроб.

Дуже багато допомагала Лесі вірна подруга Варка, яка ходила до старих людей, вивчала пісні з їх співу, а потім, уже від Варки, їх записувала Леся. "Мене навіть дивує, як я досі не обридла їй зі своїм записуванням", — підкреслює Леся в листі до Михайла Драгоманова доброзичливість і терплячість Варки. За чотири місяці активної праці молода фольклористка збрала багатий ужинок — півторада обрядових пісень, на той час ніким не записаних!

Зі спогадів сучасників можемо скласти собі уявлення про власний спів Лесі Українки — протягом усього життя поетеса дуже любила співати: зверталася у піснях до незабутнього дитинства, юності, черпала в них життєву енергію і творчу наснагу.

Климент Васильович Квітка — чоловік Лесі Українки — згадує, що вона мала звичку зранку співати пісні енергійні, бадьорі, вміла навіть імпровізувати пісні такого характеру. Климент Васильович називає також найулюбленіші пісні, яких найчастіше співала його дружина, — це "Ой на горі пшениченька", "Котиться віночок по полю", "Ой у саду голубець гуде".

Ті, кому пощастило бувати у товаристві Лесі Українки, чути її спів, відзначають, що голос поетеси був не дуже сильний, м'якого меццо-сопранового тембру. Співала Леся Українка так, як співають у народі: при підвищенні мелодії — сильніше, при спаді — тихіше. Зберігала у співі усі мелодичні прикраси, як справжня виконавиця з народу.

Відомо, що обставини життя примушували її до частих мандрівок різними країнами світу. І всюди Леся Українка цікавилась піснями і звичаями різних народів. Одна з подруг поетеси, Оксана Стешенко, згадує, що Леся, розповідаючи після далеких подорожей про свої враження, часто наспівувала друзям мелодії італійських, німецьких, французьких пісень.

Слід згадати також про подорож Лесі Українки в Карпатські гори та на Буковину 1901 року. Подружжя приїхало влітку до мальовничого села Буркут — курортної місцевості, що славилась цілющими мінеральними водами. Тут вони зустрілись з Іваном Франком, який спеціально для цього приїхав у Буркут, та іншими представниками галицької й буковинської прогресивної інтелігенції. У колі друзів часто звучали пісні. Леся Українка і Климент Квітка з інтересом прислухались до незнайомих їм західноукраїнських пісень. Іван Франко наспівав декілька найцікавіших Клименту Васильовичу для запису; Леся Українка, у свою чергу, співала польських пісень та інших, невідомих галичанам. Одна з них особливо сподобалась — її зразу розучили з голосу Лесі Українки:

*Ой не шуми буйним листом,
Зелений катране,
Тяжко-важко на серденьку,
Як вечір настане...*

Протягом усього життя зберігала поетеса в пам'яті безліч пісень. Яскравим свідченням цього є збірки, підготовлені нею спільно з Климентом Васильовичем Квіткою. Та найціннішою пам'яткою про те, як глибоко

любила Лариса Петрівна пісні рідного краю, є скромна на вигляд книжка "Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка".

Ця збірка стала дорогоцінним матеріалом для українських композиторів, учителів, а також для професіональних і самодіяльних хороших колективів.

Дуже цікавим є для нас також опис старовинного народного свята "Купала", який надіслала Леся Українка в 1893 році Іванові Франку до Львова для редактованого ним журналу "Житє і слово".

Ось фрагмент цього тексту: "На Волині ще у многих місцях затримався звичай справляти стародавнє свято Купала..."

У Звягельському повіті хлопці кладуть вогонь, а дівчата вбирають деревце, берізку. Вбирають її вінками, биндами і запаленими свічками. Деревце теє зветься купало. Самі дівчата убираються у великі вінки з різного зілля і з квіток і мають при собі ще по вінку. Вони водять коло біля деревця і співають, хлопці цім часом скачуть через вогонь".

Чудова мальовнича картина! Описуючи народний обряд, Леся Українка фіксує всі його барви та найменші подробиці: плавність дівочих рухів, фантазію та задержуватість парубоцьких ігор.

У 1908 року Леся Українка, вболіваючи за збереження для нащадків неповторних зразків кобзарського мистецтва, організувала фольклорну експедицію для запису українських народних дум та історичних пісень. Незважаючи на складне матеріальне становище, поетеса сама оплачувала витрати експедиції, а свою справжню участь у задуманій справі приховувала під ім'ям неіснуючого "субсидіатора".

Леся Українка продовжила розпочату Лисенком велику справу збереження для нащадків українських народних дум. Разом з Климентом Квіткою вони листовно зверталися до різних наукових установ та окремих діячів культури з проханням узяти участь у цій громадській справі.

На запрошення Лесі Українки відгукнувся ще молодий тоді, але вже відомий вчений фольклорист Філарет Михайлович Колесса.

Леся Українка і Климент Квітка особисто взяли участь у записуванні кобзарських дум. Перебуваючи зимою в 1908 року в Ялті, вони запросили до себе з Севастополя відомого кобзаря Гната Гончаренка.

Леся Українка залишила прекрасний літературний портрет кобзаря Гната Гончаренка, описуючи його по-стать так, як вона вкарбувалася в її пам'ять: "В ньому справді нічого жебрацького немає, починаючи з одержі, пристойної чумарки, які носять пригородні селяни в Харківщині, і смушевої шапки і кінчаючи поведінням, повним гідності, без запобігання, але й без ароганції... все в ньому повне благородної простоти, особливо кидаються в вічі його руки з тонкими артистичними пальцями і велична поза високої, стрункої, зовсім не згорбленої постаті... Він, очевидно, любить свій хист не тільки через те, що він дає йому зарібок, бо дуже часто у вільний час грає сам собі свої музикальні п'єси, без співу".

Філарет Колесса надзвичайно високо оцінив мистецьку вартість репертуару Гната Гончаренка. Записи, що їх надіслали вченому до Львова Леся Українка та Климент Квітка, виявилися найціннішою частиною всіх матеріалів експедиції 1908 року. Письменниці судилось побачити результат своєї чудової ініціативи: у 1910 році вийшов друком перший том підготовленого Філаретом Колесою видання "Мелодії українських дум". Одержавши цінну книгу, Леся Українка з радістю написала вченому: "Тепер уже справді можна сказати:

"Наша пісня, наша дума не вмере, не загине!". Другий том "Мелодій..." вийшов уже після смерті поетеси, у вересні 1913 р.

Публікуючи свої спогади про письменницю, академік Філарет Михайлович Колесса завершує їх такими знаменними словами: "Ім'я Лесі Українки буде назавжди зв'язане з українською народною піснею і думою... Бо ж збереження творів української народної поезії й музики вона вважала важливою частиною в програмі своєї діяльності, своїх життєвих завдань".

Музика — друг, порадиця, розрада

Мій давній друже!...

З тобою звикла я ділитися журбою.

Вповідувать думки веселі і сумні.

(Л.Українка, "До мого фортепіано")

Учениця читає напам'ять вірш Лесі Українки "До мого фортепіано".

Мати помітила вроджену музикальність дівчинки — п'ятирічній Лесі купують фортепіано. Вона починає вчитись грати на ньому і виявляє неабиякі музичні здібності: "Дуже любила Леся музику і була до неї вельми здатна", — згадує сестра поетеси Ольга Косач-Кривинюк. Першою вчителькою Лесі стає її тітка Олександра, яка в 1880 році приїхала до Луцька. Леся любила уроки музики, навчання давалось їй легко, звукові образи збуджували уяву, примушували замислюватись.

Але вже через рік довелося перервати навчання гри на фортепіано. Лише взимку 1882-83 років відновила музичні заняття. Її вчителькою стала професіональна піаністка Ольга Олександрівна О'Конор, перша дружина Миколи Лисенка, славетного українського композитора, близького друга сім'ї Косачів. І цього разу навчання тривало недовго — тільки одну зиму, але завдяки майстерності педагога і яскравим музичним здібностям учениці було досягнуто значних успіхів. Леся, за словами її матері, навчилась грати "з толком і добрим смаком", тобто вчителька зуміла прищепити їй необхідні професійні навички фортепіанної гри, а також спрямувати природну музикальність дівчинки в русло доброго музичного смаку. І хоча хвороба не дала можливості продовжувати систематичні заняття, однак Леся оволоділа технікою гри настільки, що могла вільно читати з листа доволі складні твори класичного репертуару, акомпанувати співу, грі на скрипці, виконувати в колі близьких друзів окремі сонати Бетховена, ноктюрни і вальси Шопена, п'єси Шумана, Шуберта, а з українського репертуару — твори Лисенка, Завадського, фортепіанні транскрипції народних пісень тощо.

Олена Пчілка так характеризувала гру чотирнадцятилітньої Лесі: "Вона дуже добре, не по-аматорському грає на фортепіано, особливо українські речі, грає й інше, причому вона тільки одну зиму брала уроки музики".

Та найважливіше для самої Лесі було те, що вона мала змогу, граючи на фортепіано, ділитися із своїм "давнім другом" всіма тими почуттями, про які не могла, не хотіла розмовляти навіть з найближчими людьми.

Леся "грала свої власні, дуже хороші імпровізації-композиції", — згадувала її сестра Ольга, а близька подруга Оксана Стешенко писала у своїх спогадах: "Леся сама любила імпровізувати, і її імпровізації завжди були сумні і ніжні. Я дуже любила її слухати, але грала Леся лише в інтимному оточенні, коли слухали її я або хтось з найближчих осіб. На людях же Леся ніколи не грала".

"Музичні розмови" з інструментом були для поетеси духовною потребою. В листах до друзів, рідних вона

часто запитує, чи привезли фортепіано до її домівки, сумує, коли немає інструмента, або ж радіє, коли є на чому грати.

Поетеса з раннього дитинства глибоко її тонко розуміла "мову звуків". Музика була для неї додатковим джерелом духовної сили, творчого натхнення, неочікуваним засобом вираження особистих переживань.

Леся Українка постійно прагнула збагачувати свої музичні враження — хотіла знати якомога більше музичних творів, знайомитись з якнайширшим колом композиторів, виконавців і використовувала для цього кожен нагоду.

У Відні вона відвідувала старовинний кафедральний собор св. Стефана спеціально для того, щоб послухати концерти органістів-виртуозів. До глибини душі хвилювали поетесу могутні, величні, "неосяжні" у своєму діапазоні звукових барв, динамічних відтінків образи органної музики. Вона довго згадуватиме ці концерти як "райську музику".

Леся Українка мала нагоду слухати органні твори великих композиторів-поліфоністів Йоганна-Себастьяна Баха та Георга-Фрідріха Генделя також в естонському місті Дерпті (нині Тарту), куди вона приїхала провідати брата Михайла. "Сьогодні велике лютеранське свято Bussetag (день покути) і в церкві лютеранській буде великий релігійний концерт на органі з акомпанементом оркестру, гратимуть Баха, Генделя і т. ін., я такого не чула ще і взагалі дуже люблю орган, отже, хочеться послухати", — читаємо в листі Лариси Петрівни до сестри Ольги.

У листуванні Лесі Українки натрапляємо ще на такий цікавий факт: поетеса була ініціатором, учасником і організатором літературно-музичного вечора, який відбувся в Києві 23 березня 1900 року і був присвячений 100-річчю від дня народження великого німецького поета Генріха Гейне.

Відомо, що Гейне належав до найулюбленіших поетів Лесі Українки. Ще в юності вона захоплювалася тонким ліризмом, дещо іронічною дотепністю, викривальною спрямованістю його творів. Генріх Гейне нещадно висміював німецьке бюргерство, задушливу атмосферу кайзерівської Німеччини першої половини XIX століття. Леся Українка у співавторстві переклала на українську мову й видала книгу поезій Гейне. Деякі з цих віршів у її перекладах надихнули М. Лисенка на створення чудових солоспівів.

До творчості Гейне, особливо його прекрасного юнацького циклу "Любов поета" зверталось багато композиторів, але чи не найкраще розкрив гейнівські образи Роберт Шуман — великий німецький композитор-романтик. Музика Шумана, як і поезія Гейне, була дуже близькою Лесі Українці.

Незважаючи на слабе здоров'я, забувши втому, поетеса з великим запалом поринула в організацію святкового вечора, присвяченого Гейне. Турботи, пов'язані з підготовкою концертної частини вечора, Лариса Петрівна у листі до своєї сестри Ольги описала так: "Тож 23-го ми із дядиною (дружиною М. П. Драгоманова. — Л.Я.) обидві виступали на естраді, я читала реферат і ще акомпаніувала одній співачці, а дядина теж акомпаніувала дуету. Вечір той одібрав у мене масу часу і енергії, а все ж вийшов не так, як мені хотілось: мало співців було, хоч біганини за ними було без кінця, всього тільки троє знайшлося, і ті співали небагато, бо в їх репертуарі з Гейне нічого не було, а багато нового лінувались розучувать..."

Тут ще раз показалося, як трудно робити щось на певний строк серед нашої київської обстановки: без-

конечні гості, зібрання і т. і., в переривах репетиції з співцями (все мусила розучувати з ними сама, бо ніхто в ньому не помагав)..."

Самовіддано переборювала Лариса Петрівна всі труднощі, щоб довести до кінця свій намір — вона вважала громадським обов'язком українського літератора сприяти прилюдному відзначенню в Києві ювілею одного з найвидатніших поетів світу.

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР в архіві Лесі Українки зберігається цікавий документ — список вокальних творів на слова Генріха Гейне. Найширше репрезентований в ньому Роберт Шуман: Леся позначила хрестиками його романси, написані на вірші відомого циклу Гейне "Любов поета". Список складений німецькою мовою. Поряд з творами Шумана знаходимо тут солоспіви Франца Шуберта, Фелікса Мендельсона, Петра Ілліча Чайковського, а також маловідомого російського композитора Вільгельма Гартевельда.

Цілком можливо, що, готуючи музичну частину гейнівського вечора, Леся Українка заздалегідь намітила, які твори могли б увійти до програми. Нелегко було поетесі знайти серед тодішніх київських виконавців ентузіастів, подібних до неї самої. Тільки незначна кількість романсів прозвучала тоді на вечорі, а в списку їх було чимало — 40 назв!

Гра на фортепіано також викликала в душі Лесі цілу гаму почуттів. Часто у розмові моєї вона вживала музичні вирази, терміни, порівняння, які, здавалось їй, краще можуть передати те, що вона відчувала. Змалку Леся була надзвичайно чутливою до краси природи. Яюсь, зачарована картиною нічного неба, вона сказала: "Хмарки пливли і пливли кризь місяць одна за одною піцикато". А іншим разом: "В садку стояла така співоча тишина, ніби грали піаніссимо в найніжнішому адажіо..." Слово "піцикато" (італ. *righeciato*) у музичній термінології означає такий спосіб гри на смичковому музичному інструменті, наприклад, на скрипці, коли звук видобувається не смичком, а щипком, і тому звучання виходить уривисте, немов "поштовхами". Можливо, саме тому й виникло це музичне порівняння -хмарки, підштовхувані вітром, пропливали піцикато. А який чудовий, глибокомузикальний вислів "співоча тишина"! Справді, хіба буває у світі, що нас оточує, абсолютна тиша? У полі, в лісі, в горах до схід сонця? Ні! Така тиша зовсім беззвучна й мертва, і можлива вона хіба що у штучно створеному вакуумі або в безмежжі космосу. Жива природа тим і прекрасна, що сповнена звучань, які передають внутрішній зміст її життя. Це і легіт весняної ночі, і шум морських хвиль, і шелестіння трав, і віддалений гуркіт мотора, і "симфонія" сучасного індустріального міста.

Настрій зачарування "співочою тишею", яка м'яким серпанком оповивала дерева, кущі й квіти в садочку, маленька Леся порівняла до повільного, задумливого адажіо і тихесенького звучання музики — піаніссимо. Нахил сприймати картини природи через музичні уявлення й паралелі буде характерним і для поетеси Лесі Українки.

Дуже широким було коло "музичних друзів" Лесі Українки. Серед них — великі композитори минулого — Йоганн-Себастьян Бах, Георг-Фрідріх Гендель, Людвіг ван Бетховен, Фридерік Шопен, Роберт Шуман...

Все життя стежила Леся Українка за творчістю класика української музики — Миколи Лисенка, була його ученицею і послідовницею у великій справі збереження для нащадків пісенних скарбів рідного народу.

Леся Українка любила музику активно, шукала "музичних зустрічей" на концертах, в оперному театрі, вдома — за інструментом, граючи невідомі раніше тво-

ри, поглиблюючи музичні знання. В міру своїх сил і можливостей вона виступала як пропагандист музичного мистецтва — учасник і організатор концертів, оперних вистав.

Такий багатогранний "музичний світ" Лесі Українки не міг не вплинути на її поетичну творчість.

Образ струн у поезії Лесі Українки

*Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла згряя красних мрій...*

Леся Українка

Образ струн проходить через усю поезію Лесі Українки не випадково. Адже в такий спосіб, за допомогою музики, вона уміла майстерно відтворювати внутрішні болі та переживання. На думку німецького філософа А. Шопенгауера, тільки музика — найвище з мистецтв — здатна найточніше передати справжні людські пориви та почуття: "Музика... представляє собою велике й прекрасне мистецтво, яке так сильно впливає на душу людини й так повно й глибоко розуміється... в якості загальної мови, яка своєю зрозумілістю переважає навіть мову наочного світу. Вона стосується внутрішньої сутності світу і нашого я".

Поетеса прекрасно розуміла, що саме музика дає змогу передати найскладніші стани та настрої: самотності, тривоги, туги, а то й відчаю чи зневіри. У вірші "До мого фортепіано" метафори "смуток свій на струни клала" засвідчує стан душі ліричної героїні, за якою виразно постає сама авторка, бо для неї музика — спроба вийти із важких психологічних станів, знайти розраду й придушити негативні емоції:

*Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла згряя красних мрій,
Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.*

У творах Лесі Українки струни символізують шлях до внутрішнього заспокоєння, до гармонії, до злагоди з собою та оточенням:

Учениця читає напам'ять вірш Л.Українки "Ти, дівчино, життям розбита, грай! "

Поетеса стверджує, що за допомогою музики можна зобразити ті найпотаємніші почуття людини, які важко передати словами!

*Співай мені пісню, ту пісню, що спить в моїм серці.
Торкни ту струну в своїй арфі, що досі іще не бриніла.*

("Ave Regina!")

Зворушливі порівняння поезій, присвячених Сергію Мержинському, покликани передати тяжкі жіночі страждання. Струни в цих віршах нагадують поетесі про кохану людину, а постійно вживаний епітет *вічно тремтяча* та дієслово *тремтить* засвідчує трепетні почуття до неї (вірші "Не всі мої квітки пішли з тобою", "Порвалася нескінчена розмова").

Проте в поезії "Де тії струни, де голос потужний", яку вперше було надруковано в журналі "Молода Україна" за 1902 рік, функція образу струн інша: письменниця прагне передати не стільки внутрішні переживання, скільки болючі проблеми тогочасної дійсності:

*Де тії струни, де голос потужний,
де теє слово крилате,
щоб заспівати про се лихоліття,
щастя і горем багате?*

Улюблений образ поетеса перенесла із поезії в

прозу. У психологічній замальовці "Голосні струни" (1897), яка, за слушним зауваженням Т.Г. Третяченко, є прозовим відповідником вірша "Ти, дівчино, життям розбита, грай!" (1897), цей образ має символічне звучання. У згаданому прозовому творі, який авторка назвала нарисом, йдеться про музично обдаровану, з прекрасним і багатим духовним світом горбату дівчину. Образ струн, винесений у заголовок, є своєрідним символом духовного багатства та людської шляхетності.

В образній системі Лесиних віршів цей музичний образ, витворений уже в ранній період творчості, відіграє значну роль. Яскраві й точні епітети, вжиті з іменником "струна", порівняння й виразні метафори змальовують цілий настроєвий спектр її почуттів та

вражень.

За допомогою слова та музики поетесі вдалося передати й глибинно відтворити не лише громадянські почуття. Авторка "Семи струн" виспівала сумні й найщасливіші пісні свого серця, змалювала найсокровенніші почуття й переживання.

Як у першій ("До"), так і в останній поезії циклу "Сім струн" — "Si (Settina)", думки авторки звернені до України.

Учениця читає напам'ять вірш Л.Українки "Si (Settina)".

Література

1. Леся Українка. Вірші та поеми: — К.: ВЕЛЕС, 2009.
2. Л.Яросевич. Леся Українка і музика: — К.: Музична Україна, 1978.

Студентський лекторій як активна форма позакласної роботи з української літератури у педагогічному коледжі*

Тамара Бабійчук,

кандидат педагогічних наук

Бердичів

Матеріали для лекції "Шевченко-художник"

Ще в дитинстві Тарас починає малювати... Пристрасть до малювання була всепоглинаючою. Спочатку навчався художніх премудростей у дяка; ставши козаком, змальовував у панських покоях картини, в юності брав уроки у художника Яна Рустема, у Петербурзі у Літньому саду білими ночами малював статуї. Знайомство з Карлом Брюлловим — нова сторінка у біографії Шевченка-художника. Тарас був улюбленим учнем Брюллова. Після звільнення з кріпацтва Шевченко стає студентом Академії мистецтв. У класах Академії він одержав ґрунтовні фахові знання з історії світового мистецтва, набув високої культури рисунка, опанував техніку живопису аквареллю та олією. В Академії Шевченко тричі нагороджувався срібними медалями — за рисунок з натури, за картину "Хлопчик-жебрак, що ділиться милостинею з собакою", за полотно "Циганка, що ворожить українській дівчині".

Приїхавши в 1843 р. в Україну, Шевченко працює над серією офортів "Мальовнича Україна" (на жаль, було видано лише один збірник). Тарас показує дивну красу рідної землі, її звичаїв, її славу історію. Олівцем, аквареллю, олією Шевченко вносив у альбом види місцевості, знакові в українській історії, вцілілі від руйнації пам'ятні храми, старосвітські будівлі, урочища, могили, що були свідками колишньої слави ("Вознесенський собор у Переяславі", "Мотрин монастир", "Богданова церква у Суботіві", "Почаївська лавра з півдня").

Шевченко виконав 32 ілюстрації-фрагменти з життя Суворова, 12 портретів російських полководців, ілюстрації до "Короля Ліра" В.Шекспіра, "Полтави" О.Пушкіна, "Тараса Бульби" М.Гоголя. В Аральській експедиції О.Бутакова (1848-1849 рр.) Шевченко створив близько 200 акварелей. Це краєвиди Аральського моря, степові пейзажі, портрети друзів та козаків.

Відомий мистецтвознавець М.Бурачек про Шевченка: *"Його акварелі, що не поступаються перед творами кращих англійських акварелістів, є перлами в акварельному живопису його часу — стільки там повітря, гарячого сонця, спеки і прозорості"*.

Влітку 1851 р. Шевченко був зарахований до складу експедиції, що досліджувала поклади кам'яного вугілля в горах Каратау. За три місяці Шевченко створив близько 70 малюнків: гірські пейзажі, замальовки старовинних пам'яток, жанрові композиції, автопортрети. Головними персонажами багатьох творів стали казахські діти.

Шевченка вважають основоположником казахського національного живопису.

На Мангишлаку Шевченко створив дві серії сепій — "Сюїта самотності" та "Притча про блудного сина".

В основу малюнків серії "Сюїта самотності" Шевченко поклав античні та біблійні мотиви. Кожен герой, скривджений долею, переживає трагічне почуття самотності (Телемак, Робінзон, Нарцис, святий Себастьян).

Використовуючи євангельську притчу про блудного сина, Шевченко творчо її переосмислив і розповів у своїх малюнках про жорстоке реальне життя. Шевченко створив політичну сатиру на рекрутчину. Найдосконаліші малюнки — "У в'язниці", "Кара колодкою".

Шевченко-художник володів досконало різними жанрами і різною технікою, проте за життя був найбільш поцінований як майстер гравюри. Перша гравюра Шевченка — "Король Лір" (1843). Найбільш відомі офорти — "Дари в Чигрині 1649 року", "Старості", "Судна рада", "Солдат і смерть".

Після повернення до Петербурга в 1857р. Шевченко обладнав гравірувальну майстерню, придбав необхідні інструменти і заходився працювати над офортами. Чіткість зображення у глибоких тінях, творча технічна винахідливість викликали захоплення (офорти

* Продовження. Початок див.у №2, 2011

"Дві дівчини", "Вірсавія", "Притча про робітників на винограднику"). 2 вересня 1860 р. Рада Петербурзької академії мистецтв присвоїла Шевченку звання академіка гравюри. Корнілов (мистецтвознавець): "Офорт Шейченка вошли в сокровищницу русского гравирования как золотой фонд реалистического искусства...".

Шевченко у "Щоденнику": "Быть хорошим гравёром — значит быть распространителем прекрасного и поучительного в обществе. Значит быть распространителем света истины. Значит быть полезным людям и угодным Богу. Прекраснейшее, благороднейшее призвание гравёра. Сколько изящнейших произведений, доступных только богачам, коптились бы в мрачных галереях без твоего чудотворного резца? Божественное произведение — гравюра!"

Серед портретів Шевченка — відомі автопортрети, а також портрети Ганни Закревської, Євгена Гребінки, Наталі Ускової, Айрі Олдріджа, Михайла Щепкіна.

Серед друзів Шевченка — художники Карл Брюллов, О. Венеціанов, Іван Сошенко, Василь Штернберг, Аполлон Мокрицький, М. Башилов.

Шевченко прекрасно і професійно коментував полотна Ван Дейка, Рубенса, Веласкеса, Гвідо, Аннібала Пуссена, Вандермейера, Рюїсдела та інших.

Образ художника — головний в однойменній повісті Кобзаря.

Ілюстрації до творів Шевченка створили В. Штернберг, М. Башилов, Яків де Бальмен, М. Самокиш, М. Устиянович, М. Божій, М. Пимоненко, Ф. Красицький. В Седляр. С. Адамович, І. Марчук. Так, наприклад, Ілля Рєпін створив малюнок до поеми "Кавказ", Опанас Сластьон — малюнок до балади "Причинна", Іван Іжакевич — малюнок до поеми "Катерина", малюнок до поеми "Наймичка", малюнок до вірша "І золотої, й дорогої", Василь Касіян — "Перебендя", малюнок до поеми "Юродивий", малюнок до вірша "Сон", "Тарас Шевченко біля Золотих воріт у Києві", малюнок до вірша "Садок вишневий коло хати".

Найкращі портрети Шевченка належать пензлю І. Крамського, І. Рєпіна. Увічнили Шевченка на картинах художника І. Іжакевич ("Тарас-пастух"), Г. Мєліхов ("Шевченко у майстерні К. П. Брюллова"), М. Божій ("Думи мої, думи..."), Є. Горбач ("Обшук у Т. Шевченка в Оренбурзі"), П. Сулименко ("Вручення відпускної Т. Г. Шевченкові"), В. Касіян ("Шевченко серед селян", "Шевченко на Україні"), І. Шульга ("Зустріч Тараса Шевченка з І. Сошенком у Літньому саду"), К. Трутовський ("Т. Г. Шевченко з кобзою над Дніпром"), В. Мироненко ("Зустріч Шевченка з сестрою Яриною"), М. Дерєгус ("Тарас слухає кобзаря", "Тарас у дяка в науці"), К. Трохименко ("Поміщик Енгельгардт карає Тараса за малювання"), Ю. Киянченко ("Т. Г. Шевченко на березі Аральського моря"), С. Кириченко ("Зустріч Т. Г. Шевченка з Марком Вовчком"), М. Самокиш ("Т. Шевченка везуть на заслання").

Матеріали для лекції "Шевченко і музика"

Ще з дитинства Шевченко знав багато пісень. Усе своє життя він співав, спів був професійний, слухачі не залишались байдужими до співу Тараса. Численні сучасники поета згадують про це. Голос — баритон. Співав Шевченко навіть по дорозі на заслання.

У багатьох творах Шевченка герої співають ("Гайдамаки", "Перебендя", "Слепая").

Шевченко записував пісні і думи, подорожуючи Україною, дав високу оцінку думам.

У повістях Шевченка — екскурси в історію української музичної культури. "Щоденник" і повісті рясніють коментарями до опер Глінки, Моцарта, Гайдна, Ліста, Мендельсона, Верді, Шопена, Бетховена, Вебера, Обера, Белліні, Доніцетті, Мейєрбера.

Серед знайомих Шевченка — композитори С. Гулак-Артемівський, М. Балакирев, М. Мусоргський, мистецтвознавець В. Стасов.

"Кобзар" став для українського народу своєрідним пісенником (серед найпопулярніших — пісні "Думи мої", "Зоре моя вечірняя", "Реве та стогне Дніпр широкий" "Нащо мені чорні брови"). Створено більше двох тисяч музичних композицій на слова Шевченка (а всього у "Кобзарі" 227 творів). До поетичної спадщини Шевченка зверталися майже 50 композиторів, з-поміж них М. Лисенко, М. Вербицький, Г. Гладкий, К. Стеценко, Л. Рєвущий, Б. Лятошинський, Р. Глієр, С. Прокоф'єв, Я. Степовий, П. Чайковський, С. Рахманінов, О. Колєса, П. Сокальський, С. Людкевич, А. Кос-Анатольський, М. Скорик, А. Штогаренко.

Тільки Микола Лисенко створив 87 різних жанрів і форм до "Кобзаря" (з роботи над Шевченковою поезією він почав і закінчив своє життя). С. Людкевич писав, що без Шевченка він не став би композитором.

Твори великих жанрів — музично-хореографічна картина "Вечорниці" до драми "Назар Стодоля" П. Ніщинського, опери "Марина" Г. Жуковського, "Сотник", "Наймичка" М. Вериківського, "Гайдамаки" Ю. Мейтуса, балети "Лілея" С. Данькевича, "Оксана" (за поемою "Слепая") В. Гамольяна, "Відьма" В. Кирейка, симфонія "Кобзар" С. Людкевича.

Матеріали для лекції

"Повісті Шевченка російською мовою"

Трагедія народних талантів стала основою повістей Т. Шевченка "Художник" і "Музикант". Тарас Федорович — головний герой повісті "Музикант" — талановитий скрипаль та віолончеліст-віртуоз. Він натхненно виконує складні твори багатьох композиторів, його гра дістає високу оцінку самого Глінки. Однак трагедія Тараса Федоровича в тому, що він — кріпак, він слуга, якого можна безборонно принижувати. Трагічна доля і знайомої музиканта — актриси Тарасевич. Прекрасна співачка, красуня, освічена, вона прагне потрапити із домашнього кріпосного театру на петербурзьку сцену, платить високу ціну за це, однак передчасно помирає на чужині — самотньою, ошуканою.

У центрі повісті "Близнець" — доля двох братів-близнят, що виховуються у сім'ї сотника Сокири. Умови домашнього виховання були однакові, однак надалі у братів формуються різні характери, вони стають антиподами. Це результат виховання. Саватій навчається у Полтавській гімназії, де його наставником був І. Котляревський, згодом — у університеті. Хлопець багато читає, цікавиться мистецтвом, стає лікарем-професіоналом, одружується, повертається до глибоко шанованої ним матері.

Зосим навчається в кадетському корпусі. Він, потрапивши в коло аморальної і розпусної воєнщини,

одразу змінює своє прізвище, веде розпутне життя, п'ячить, стає авантюристом, постійно вимагає у батьків гроші, згодом перестає навіть листуватися зі своїми старенькими благодійниками. Спочатку Зосима позбавили офіцерського чину, а далі вигнали з армії. Він загинув у п'яній бійці, перед цим завдавши багато душевних мук матері.

Текст відеофрагмента за повістю "Музикант"

I сцена

Рассказчик: Кто вы? Неужели вы, тот, кто только что гениально исполнял "Бурю" Мендельсона, "Прециозу" Вебера, мазурки Шопена, сонаты Бетховена и Моцарта... Вы, настоящий артист...

Музикант: Всего лишь слуга у господина... Во время обеда я с рукой, обёрнутой салфеткой, стою за стулом самого хозяина...

Рассказчик: Боже! Этого не может быть! (пауза) Где вы учились?

Музикант: Я рано потерял мать... Потом встретил слепого кобзаря, стал его поводитирём... Кобзарь дал первые уроки... Вскоре меня увидела барыня и взяла в пажи. Я стал крепостным музыкантом. Играю на виолончели и скрипке...

Рассказчик: Что же вы намерены теперь с собой делать? Ведь вы настоящий великий артист!

Музикант: А что мне с собою делать? Повеситься, ничего больше... Прошлым летом приезжал к нам из Качановки Глинка, слушал мою игру на скрипке и виолончели, хвалил меня и просил барина отпустить на волю... Барин обещал ему, но...

Рассказчик: Не унывайте, молитесь Богу, даст Бог, всё устроится... А пока что... Напишите письмо Глинке. Напомните ему о себе... Сейчас и напишите...

Музикант: Написать-то я напишу, но как же я перешлю письмо? Ведь я и адреса не знаю.

Рассказчик: Я знаю. Вы передайте письмо мне.

Музикант: Не сыграть ли вам ещё что-нибудь?

Рассказчик: Весьма вам благодарен. Но вы сегодня очень устали, отдохните хоть немного.

Музикант: Вы так ко мне милостивы...

Рассказчик: Тарас Фёдорович, мы завтра расстаемся надолго, может, и навсегда, но время, проведённое с вами, так дорого моему сердцу, что для меня были бы величайшим подарком хоть коротенькие письма. Прошу вас, извещайте меня изредка.

Музикант: Конечно, конечно... Я вас полюбил, как родного брата...

II сцена

Лікарняний дворик. На лавці він і вона, вона тяжко зітхає

Музикант: О чем вы так грустите?

Артистка: О том, я думаю, о чем и вы: о здоровье.

Музикант: Здоровье ваше возобновляется, да о здоровье так и не грустят, как вы грустите.

Артистка: Да, это правда (закриває обличчя руками).

Музикант: Вы, должно быть, страшно несчастны?

Артистка: А вы счастливы? Неужели вы меня не узнаете? Всмотритесь в меня...

Музикант: Не знаю...

Артистка: Так, я должно быть, страшно переменялась? Вспомните Качановку, крепосной театр Арновского...

Музикант: Боже мой, неужели это вы, мадмуазель Тарасевич?

Артистка: Я (плаче, він обережно гладить її по голові).

Музикант: Как вы сюда попали?

Артистка: Я, как вы знаете, всегда бредила петербургской сценой. Домашняя для меня была тесна. А после того, как в нашей Качановке побывал Глинка... Михайло Иванович выбирал в Малороссии певчих для придворной капеллы...

Музикант: Я знаю... Мы с ним тоже знакомы.

Артистка: Увидев меня на сцене и услышав мой голос и игру на фортепиано, Глинка решил, что я великая артистка... А я... о горе! Мое горе! Я простосердечно ему поверила. Да и кто бы не поверил на моем месте? Но господин Арновский меня не отпускал.

Музикант: Вы были его крепостной?

Артистка: Нет, только сироткой из благородной обнищавшей семьи, которую Арновский взял на воспитание, исполняя волю своей бездетной жены... Спустя два года господин Арновский начал собираться в Петербург на зиму. Я стала проситься с ним. Он долго не соглашался. Наконец согласился. Но с условием... но с каким условием! Вы понимаете меня? Да, понимаете...

Музикант: Понимаю, лучше бы не понимать.

Артистка: И я... согласилась! Согласилась, будь я проклята! Я забыла все для искусства, я всем пожертвовала! И вот результат моей жертвы!.. Приехала я в Петербург уже беременной, родила мертвого ребенка. После родов заболела горячкой. А господин Арновский спешил в свою Качановку. Меня он отправил в больницу под именем крепостной... Я, наверное, скоро умру...

Музикант: Нет, вы будете жить, потому что молоды...

Артистка: А вы? Вы как здесь?

Музикант: Я приехал сюда с госпожой в надежде встретить Михаила Ивановича, но когда узнал, что он за границей... Заболел лихорадкой; а потом — горячкой... Скоро меня должны выписать. Я возвращаюсь домой в Украину. Господа вызывают. Ведь я — крепостной. Хотя крепостным меня тоже сделали...

Артистка: Крепостной...

Текст відеофрагмента за повістю "Близнецы"

I сцена (надворі)

Рассказчик (входит): Пословица гласит: "Каков из колыбельки — таков и в могилку". А вот мы и увидим, в какой степени эта пословица справедлива. А ещё говорят, что детские впечатления так живучи, что умирают только с нами, и что детство, проведённое на лоне божественной природы и любящей прекрасной матери и христианина-отца, — что такие впечатления необоротимой стеной станут вокруг человека и защитят его на дороге жизни от всех мерзостей коловратного света. Посмотрим, в какой степени можно верить и сей непреложной истине.

Карл (входит): Сотник Никифор Фёдорович Сокира и его жена Прасковья Тарасовна искренне и дол-

го благодарили Бога милосердного за то, что наградили их на старости лет двумя мальчиками-подкидышами.

Рассказчик: Их окрестили и назвали на честь чудотворцев — святых заступников и покровителей пчеловодства Зосимом и Савватием.

Карл: Мальчики росли быстро, как сказочные богатыри, не по дням, а по часам. И так между собой были похожи друг на друга, что только одна мать могла различить их.

Рассказчик: И это сходство не ограничивалось одною наружностью, они походили друг на друга всем существом своим.

Карл: В шесть лет они начали учёбу дома — и довольно прилежно учились.

Рассказчик: А на пятнадцатом году их жизни родители кинули жребий: кому быть офицером, а кому — семинаристом. Офицером выпало Зосиму. Савватий должен был сперва идти в семинарию.

Карл: И стали отец с матерью получать письма.

II сцена

Сидят за столом

Мать: Зося писал всегда довольно лаконично и однообразно: что он почти нищий между воспитанниками и что по фронту он из числа первых.

Отец: А Ватя писал пространнее: о своих успехах говорил скромно, о нищете никогда не вспоминал, зато о добром и благородном своём покровителе Иване Петровиче Котляревском исписывал целые страницы.

Мать: А через четыре года от Зосима пришло письмо: "Дражайшие родители. Выпускной экзамен я сдал прекрасно. Меня посылают в дворянский полк в Петербург. А потому и прошу прислать мне сколько можете на первый раз денег на непредвиденные расходы. Ваш покорный сын Зосим Сокирин".

Карл (выходит на авансцену): Эта фамилия "Сокирин" вместо "Сокира" повергла в глубокое уныние отца. Никифор Фёдорович считал перемену фамилии худым знаком (повертаётся назад).

Отец: Письмо от Вати было иное: "Мои нежные, мои милые родители. Бог благословил ваше обо мне попечение и мои посильные труды. Я сдал свой экзамен. Ректор публично объявил, что я удостоился быть посланным в университет, который я сам изберу, на казённый счёт, по медицинскому факультету. И я теперь прошу вашего родительского благословения и совета, какой именно избрать мне университет: Харьковский или ближайший — Киевский? Я желал бы последний потому, чтобы быть ближе к вам, мои бесценные, мои милые родители! Жду вашего благословения и совета и целую ваши родительские руки. Остаюсь любящий и благодарный ваш сын Савватий Сокира". Ну, слава Богу, хоть один походит на человека.

Карл: Да ещё на какого человека! Я вам предсказываю, что из него выйдет доктор, магистр, профессор — знаменитый профессор медицины и хирургии! А вдобавок ещё член многих учёных обществ!

Мать: А из Зоси, вы думаете, ничего путного не выйдет?

Карл: Боже меня сохрани так думать. Из него может выйти хороший офицер, полковник, генерал и даже фельдмаршал. Но это будет зависеть только от него самого...

III сцена (на подвір'ї)

Отец: Жду не дождусь Ватю на каникулы.

Мать: Дождёмся. Он всегда приезжает.

Отец: И станем вместе пасечничовать. Он, Прасковья Тарасовна, не только мне первый помощник, но и учёный. Эксперименты проводит...

Мать: Он этими экспериментами и в университете занимается. Всегда в Киев возвращается с портфелем, набитым местной фауной.

Отец: И несколькими ящиками мотыльков и разных букашек...

Мать (пауза): А Зося опять пишет, что денег нет ни копейки.

Отец: А ты хоть знаешь, куда идут твои деньги? Мне думается, на очередную пьянку для офицерской компании.

Мать: Ты не прав, Никифор Фёдорович. Ведь он такой же сын, как и Ватя. Зосю, сыну мой единственный!

IV сцена

(батько лежить, мати сидить коло нього)

Отец: Ватя далеко. В Оренбурге. Интересные у него письма о горцах. Это он так подробно пишет, чтобы мы не скучали...

Мать: Ты, Никифор Фёдорович, всё о Вате. А про Зосю ты забыл.

Отец: Я не забыл. Это он нас забыл. Сколько лет молчал. Ни единой весточки (гірко).

Мать: Потому что мы скупые, у нас сундуки трещат от золота... (плаче)

Отец: А ты не думала, почему его сначала перевели из гвардии в армию, потом разжаловали в рядовые? А я думал! За разные противозаконные и безнравственные поступки... За пьянство, разврат, разбой...

Мать: Ты, Никифор Фёдорович, не горячись, я ведь тоже умом всё понимаю, а вот сердце плачет...

V сцена (надворі)

Рассказчик (входит): Бедный Никифор Фёдорович умер, так и не увидев больше сыновей. А Прасковья Тарасовна дождалась.

Карл (входит): Блудный сын Зосим явился на хуторок, завёл в доме кабак, игорное сборище, потом выгнал из дома мать. И бедная старушка четыре года ютилась в школе и слушала неистовые песни пьяных картёжников, друзей сына. Эта компания безбожно пропивала её имение.

Рассказчик: Наконец моё терпение лопнуло, и я написал Савватию, чтобы тот непременно возвращался, если хочет успокоить последние дни своей матери и сохранить хоть малую часть своего наследия.

Карл: Савватий тотчас приехал. Зосим с позором был изгнан; вскоре его зарезали в пьяной драке...

Рассказчик: Отчего же это так премудро, Господи, Боже мой милосердный, ты устроил всё на свете? В один день и даже, может быть, и час они узрели свет Божий и животворящий. Так отчего же вышла такая противоположность между родными единокровными братьями?

Літературознавчий проект у дзеркалі "філософії свідомості"

Микола Корпанюк,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української та зарубіжної літератури і методики навчання
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди"

(Філатова О. *Український роман 20-30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості: Монографія.* — Миколаїв: Іліон, 2010. — 483 с.)

Сучасне українське літературознавство, активно осмислюючи досягнення української романістики перших пореволюційних десятиліть, демонструє широкий спектр проблем дослідження та аспектів їх ґрунтовного висвітлення. Провідний вектор наукових пошуків здебільшого спрямований на експлікацію тематичних, образних, композиційних рівнів роману, моделювання типології конфліктів, аналіз наративної структури, осмислення інтертекстуального поля, ритуально-міфологічної семантики тексту, на жанрово-стильову модифікацію, літературне експериментування тощо.

Монографія Оксани Філатової "Український роман 20-30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості" логічно вклинюється в наукову дискусію й прикметно оприявнює нові підходи до вивчення проблемних явищ. Дослідниця вперше репрезентує українську романістику 1920-1930-х років під кутом зору комплексної концептуальної рецепції "модусів буття" авторської свідомості. Експлікацію феномену свідомості та форм її об'єктивації авторка здійснила шляхом текстуального аналізу як найбільш відомих і досліджених, зарахованих до національної класики, так і найменш знаних та вивчених романів хронологічно означеного періоду. До наукового аналізу залучила значний корпус літературознавчих і літературно-критичних статей, тогочасну періодику, маніфести, програми організацій та угруповань.

Препозицією до осмислення специфіки ментальних актів творця та об'єктивації його літературних інтенцій як на рівні семантики й прагматики, так і на формально-структурному рівні романного тексту стала у книжці О.Філатової аргументовано й переконливо відрефлектована в теоретико-літературному рецептивному полі проблема автора, окреслені інтердисциплінарні принципи моделювання авторської свідомості. Характерно, що свої теоретико-літературні виклади, з одного боку, дослідниця освоює на здобутках класиків української та зарубіжної естетичної думки (О. Потебні, І. Франка, О. Білецького, М. Бахтіна, В. Виноградова та ін.), з іншого — розглядає в координатах парадигмальних категорій постмодернізму, деконструктивізму, герменевтики, феноменології тощо. Цілком очевидно, що їй вдалося запропонувати новаторський підхід до експлікації такої важливої проблеми, як проблема автора та пов'язаного з нею питання про авторську свідомість. Маємо на увазі, здійснене О. Філатовою переакцентування категоріального виміру вказаного феномену, вмотивоване сучасною епістемологічною ситуацією (власне, тими положеннями, які склалися в феноменології та культурно-історичній психології). Точніше, його ідентифікацію в інтерсуб'єктивній експлікативності — на

рівні відношення до світу, соціуму, власного "я", до "Іншого як іншого "я".

Поєднання сучасних філософських ідей із філологічним інструментарієм аналізу текстової репрезентації свідомості дало змогу авторці не лише розглянути з нової точки зору смислові параметри феномену як літературознавчої категорії, але й виокремити та ґрунтовно осмислити механізми "функціонування", динаміку "розвитку" та логіку "трансформації" ментальних актів творця роману в контексті соціальної реальності 20-30-х років ХХ століття. Результатом наукової обсервації стала запропонована дослідницею парадигма "модусів буття" авторської свідомості, яка в межах зазначеного періоду оприявнює три типи романістичного дискурсу — дискурс відповідальності, дискурс свободи і "дискурс влади".

З метою логічної аргументації системи художньо-образного оприявнення "конвергентної" свідомості О. Філатова звертається безпосередньо до корпусу романів, у яких семантичне поле зближення (конвергенції) "людини з людиною" і "взаємного визнання один одного" на тому чи іншому рівні взаємозв'язку стає проблемою індивідуально-авторської інтерпретації. Дослідниця свідомо обирає перспективу літературознавчого аналізу романістичного доробку не лише визнаних майстрів словесно-образного мистецтва (В. Домонтовича, В. Підмогильного, О. Слісаренка, М. Хвильового та ін.), але й авторів так званого "другого ряду" (Г. Брасюка, М. Івченка, М. Могілянського), результат творчості яких, на її думку, поглиблює естетичний діалог як у контексті художньої експлікації соціокультурного клімату постреволюційної епохи, так і в контексті творчої обсервації екзистенційно-психологічного буття людини.

Визначаючи в романному тексті сфери осмислення людини в її "діалогіці, у здатності до буття удвох", дослідниця акцентує на тому, що в умовах партійної експансії художньої свідомості, митцеві доводилося вдаватися до ідеологічного маркування. "У результаті конструювання художньої картини світу, — доводить автор книжки, — українські романісти репрезентували поліваріантні авторські стратегії та технології, які ефективно кодували / шифрували / маскували (перекладаючи ідею твору на мову універсальних символів чи апелюючи до системи постулатів, прийнятої в марксистському каноні, чи послуговуючись більшовицькими мовними кодами і т. п.) концептуально-протилежну до регламентованої догмами комуністичного проекту позицію" (с. 145). Шляхом системного декодування текстової структури романів "Робітні сили", "Чорне озеро", "Чорний ангел", "Вальдшнепи", "Честь", "Донна Анна", "Недуга", "Дівчинка з ведмедиком" та ін. О. Філатовій вдалося з'ясувати ключові моменти авторської рефлексії сфери художньої комунікації, об'єктивованої у площині інтертекстуального діалогу,

міжсуб'єктних стосунків, в діалозі матеріалізованої свідомості між "я" і "не-я в мені", на рівні "спів-буття" фемінного / маскулінного тощо.

Дивергентний тип свідомості, на думку авторки, в основному репрезентований у текстах представників "формальної методи". Апельюючи до романів А. Чужого ("Ведмідь полює за сонцем"), Г. Коляди ("Арсенал сил"), Л. Скрипника ("Інтелігент"), Г. Шкурупія ("Двері в день", "Жанна батальонерка"), Д. Бузька ("Голяндія"), Ю. Шпола ("Золоті лисенята") та ін., вона доводить, що екзистенційна дивергенція естетичного суб'єкта сфокусована на відверте іронічне відмежування шляхом маніфестації внутрішньої маргінальності чи фальшиво-маскованої позиції. Ґрунтовна система аргументації в логічних міркуваннях дослідниці оприявнюється у процесі осмислення ключового фактору авангардистського дискурсу свободи — комунікативної стратегії (анти)тексту, постульованої ідеологами нової парадигми та апробованої в літературній практиці творців експериментального прозописма. Інакше кажучи, у процесі аналізу найбільш прикметних, реалізованих у художній площині "лівого" роману способів і форм (на рівнях композиційному, образному, поетики), що окреслюють семантичне поле самоствердження автора.

Наступним кроком до осмислення "дивергентної" свідомості творця роману став у монографії скрупульозний аналіз стратегії авторської нарації. Заглиблюючись у художню площину роману "Голяндія", дослідниця висвітлює авторську технологію процесу fiction-творення "роману про роман", верифікує форми втілення фіктивного суб'єкта у внутрішньотекстовій реальності, осмислює специфіку художньої комунікації з "наївним" читачем. У координатах наративного дискурсу єдиного великого епічного твору Ю. Шпола ("Золоті лисенята") виокремлює специфічно взаємопов'язані та взаємообумовлені "діалогічні наративні монологи" без експліцитних ознак чи то намірів встановлення на вербальному рівні комунікативного контакту з естетичним адресатом. Між іншим, модель взаємовідносин між продуцентом-творцем і читачем розглядається дослідницею на матеріалі романів "Інтелігент", "Пригоди Мак-Лейстера, Гаррі Руперта та інших", "Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобжанську Швайцарію", "Двері в день". У результаті системних спостережень, О. Філатова приходиться до важливого концептуального висновку: стратегія нарації в деструктивній практиці творців "лівого" роману виразно спроектована не стільки на художній діалог, що передбачає спілкування рівноправних учасників комунікації, скільки на гру в діалог, у якій виразно превалює роль творця.

Логічним звершенням аналізу дивергентного типу свідомості став останній параграф третього розділу, у якому дослідниця вдається до осмислення демонстративно провокаційної ролі гри автора з використанням епетажно-іронічної маски імпульсивного блазня. У процесі аналізу художнього експерименту М. Йогансена (матеріалом осмислення проблеми став його роман "Подорож ученого доктора Леонардо ...") вектор уваги спрямовувався не на композиційно-сюжетні колізії, образну й стилістичну організацію тексту чи на стратегію нарації, а на дію автора-актора, механізм гри в ролі, у гримі, масці.

У цілому, деталізовані й виважені аргументи дають право дослідниці зробити висновок, що в художній площині авангардного роману актуалізується формування не рівноправного суб'єкт-суб'єктного діалогу, а взаємовідносини за суб'єктно-об'єктною схемою, у яких домінує "принцип безмежного самоствердження" естетичного суб'єкта. Для естетичного суб'єкта "дивергентної" я свідомості, як стверджує авторка книжки, не менш

— якщо не більш — важливим, є не просто порушення усталених законів, анігіляція "загальнообов'язкових" норм творчості, а усвідомлення, власне, самого себе нормою і законом (с. 330).

Вакуум фрагментарної інтерпретації із вже традиційно нігілістичним підходом категоричного й однозначного заперечення художньої повноцінності соцреалістичних творів заповнює об'єктивне наукове прочитання й осмислення дослідницею романістики 30-х років. Літературний продукт, створений у добу канонізації політико-естетичного конструкту радянської влади, з точки зору О. Філатової, чи не найповніше об'єктивує прояви "авторитарної" свідомості його творця. Тому цілком логічним у книжці є дослідження механізмів "програмування" письменника, які призводили до руйнації його традиційних поведінково-комунікативних матриць, до психічної мімікрії та редукції креативно-особистісного начала. Виходячи з мотивації, що типова модель "авторитарної" я свідомості, детермінована ідеологічним диктатом і жорсткою політичною регламентацією, функціонує насамперед у тому величезному корпусі романів, у якому семантичне поле соціальної та матеріальної практики стає темою індивідуально-творчого осмислення, О. Філатова вдається до вивчення т. зв. "трудового епосу" тридцятих років. Індивідуальне прочитання романів про індустріалізацію та "радянську колективізацію" у книжці здійснювалося за схарактеризовану І. Дзюбою установкою: відрізняючи об'єктивне від кон'юнктурного, тобто, враховуючи "коефіцієнт викривлення", беручи "від супротивного".

Глибоке знання історії, вільне оперування фактографічним матеріалом дало змогу авторці не лише запропонувати читачеві широкий спектр подій, фактів, постатей, але й можливість розглянути літературознавчу проблему в широкому контекстуальному ракурсі соціально-політичної реальності 30-х років. Так, скажімо, розглядаючи "виробничий" і "колгоспний" роман, дослідниця уважно аналізує механізми творення й функціонування означеного жанру в межах офіційного дискурсу. Вона доводить, що "моделювання автором схеми елементів фабули типового виробничого роману відбувалося за сталінським технократичним проектом "інженерії людської душі", сфокусованим на творення раціонально-обґрунтованої, внутрішньо несуперечливої моделі соціальної дійсності" (с. 366)." Витримані в чітких межах ідеологічного канону політично інспіровані тексти, що скрупульозно репрезентували різні етапи переходу села на колективні методи господарювання, дослідниця ідентифікує політико-естетичним "хронографом" державних кампаній на селі.

Рецензуючи книжку О. Філатової, не можна не виокремити вміння авторки аргументовано й переконливо формулювати думку, чітко й конкретно вибудувати дослідницьку лінію, яка забезпечує реалізацію поставленої мети. Звертають на себе увагу системність аналізу, ґрунтовна теоретико-літературна база (часом навіть із надмірним заглибленням в теоретичні схеми), новаторський підхід до розв'язання проблемних питань, значний обсяг художнього матеріалу, широкий бібліографічний матеріал тощо.

Загалом, монографія Оксани Філатової "Український роман 20-30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості" — новаторська й оригінальна наукова студія на актуальну літературознавчу тему, в якій вперше кризь призму авторської свідомості осмислюється українська романістика 1920-1930-х років. Запропонована типологічна парадигма "модусів буття" свідомості творця роману перших пореволюційних десятиліть не є однозначно завершеним проектом, позаяк відкриває нові перспективи

Поняття про стійкі сполуки і вирази, фразеологізми. Прислів'я, приказки, афоризми

10 клас

О. Пилипенко,

Національний авіаційний університет
Київ

Тема уроку: Фразеологія. Поняття про стійкі сполуки і вирази, фразеологізми. Прислів'я, приказки, афоризми.

Мета уроку: повторити навчальний матеріал, поглибити знання слухачів з теми, розвивати мовленнєві та граматичні навички та вміння слухачів, виховувати любов до художнього слова, до усної народної творчості.

Обладнання:

1. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. — К.: Наук. думка, 1993
2. Короткий словник найскладніших фразеологічних зворотів.
3. Тестові завдання.

Хід заняття

I. Оголошення теми та мети уроку

II. Лекція

Фразеологія — це розділ мовознавства, в якому вивчається фразеологічний склад мови — фразеологічні одиниці, їх ознаки, закономірності функціонування у мовленні та процесі творення.

Слово "фразеологія" означає також сукупність фразеологічних одиниць мови.

Об'єктом вивчення фразеології є фразеологічні одиниці, або фразеологізми. **Фразеологічною одиницею** (фразеологізмом) називається лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення або речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється в мовленні за традицією, автоматично, наприклад: *брати бика за роги, шкребти душу, льоду серед зими не випросиш*.

Фразеологізми мають певні ознаки, які визначають спільне і відмінне між ними та іншими мовними одиницями.

Фразеологізми подібні до слів і мають із ними такі спільні ознаки:

— слово і фразеологізм відтворюються у мовленні автоматично;

— слово і фразеологізм співвідносяться з одним, а не кількома поняттями. Наприклад, стан досягнення перемоги над кимось або чимось називається словом тожні. Фразеологізм, називаючи певне поняття, образно характеризує його, "перемога" і фразеологізмом *брати гору*. Проте значення слова і фразеологізма не порівняйте: *дрімати* — *кльовати носом*, *перешкода* — *камінь спотикання*. Значення фразеологізму не завжди може бути передане одним словом, як-от: *не ликом шитий* — про тих, хто вміє гідно поводитись за будь-яких обставин, *розібратись у чомусь складному*; *спочивати на лаврах* — заспокоюватись на досягнутому.

— і слово, і фразеологізм вступають у синонімічні і антонімічні відношення. Акт мовлення може, наприклад, бути виражений синонімічними рядами: *говорити, казати, гомоніти, щebetати, варнякати... і лясати точити, теревені правити, дурниці молоти*.

Приклади антонімії: *добрий* — *лихий* і *останнє віддасть* — *з батька рідного здере*; *далеко* — *близько* і *не близький світ* — *рукою подати*.

Відмінність між словом і фразеологізмом наявна насамперед у їх будові. Слово є цілісно оформленою одиницею, фразеологізм — нарізно оформленою. Слово складається з морфем, більшість яких у мові самостійно не вживається, фразеологізм складається зі слів, які вживаються і поза фразеологізмом.

За будовою фразеологізми подібні до словосполучень (*ні пари з уст, чудеса в решеті, горобина ніч*) або до речень різної структури (*стригти під одну гребінку; слово — не горобець: вилетить — не впіймаєш*). Трапляються фразеологізми, що складаються з одного слова (*Еврика! Едем*) або повнозначного слова зі службовим (*аж гуде; до крихти*) чи кількох неповнозначних (*та де там!*).

Фразеологізми у словниках реєструються нарівні зі словами; у лексичному, граматичному розборі слів не членуються.

Класифікацію фразеологізмів здійснюють учені на основі різних ознак. Найбільшого поширення у курсах мовознавства для вищих навчальних закладів набула класифікація, виконана В.В. Виноградовим на семантичній основі. Він виокремлює три типи фразеологізмів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення.

Фразеологічне зрощення, або ідіома, — це стійке, семантично неподільне сполучення слів, загальне значення якого зовсім не пов'язане зі значенням його компонентів, наприклад: *бити байдики* (нічого не робити), *точити лясати, правити теревені* (вести пусті, безпредметні розмови), *глас випіючого в пустині* (марні заклики, що залишаються без відповіді, без увагу).

До складу фразеологічних зрощень входять застарілі слова (*ходором, байдики*), застарілі граматичні форми (*глас вопіючого*).

Фразеологічні зрощення зазвичай іншою мовою не перекладаються — в іншій мові добираються відповідники з її фразеологічного складу. Фразеологічна єдність — це семантично неподільний фразеологізм, цілісне значення якого вмотивоване значенням компонентів, наприклад: *ні пари з уст, тримати язик за зубами* (мовчати), *накивати п'ятами* (втікати), *міряти воду решетом* (безрезультатно працювати).

Фразеологічні сполучення — це фразеологічна одиниця, яка, маючи цілісне значення, складається зі слів із вільним та фразеологічно зв'язним значенням. Слова із фразеологічно пов'язаним значенням у них можуть бути замінені відповідно до контексту іншими сло-

вами, але значення фразеологічного сполучення при цьому не змінюється. Наприклад: *зачепити чийсь інтереси* (честь, почуття, гордість), *відвести очі* (погляд), *чиста совість* (душа), *піддавати жару* (пару).

Поза трьома групами фразеологізмів, виділеними акад. В.В.Виноградовим, залишилися народні прислів'я, приказки, примовки, крилаті вислови, термінологічні словосполучення.

Прислів'я — це виражений структурою речення народний вислів повчального змісту, який формулює певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатовікових спостережень народу, його суспільного досвіду. Наприклад: *добрий початок — половина справи; Громада — великий чоловік; Друга шукай, а знайдеш — тримай; Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі.*

Приказка — народний вислів, близький до прислів'я, але позбавлений узагальнювального, повчального характеру, наприклад: *Проти віку нема ліку; Шкода, та невігода; Ні до ладу, ні до прикладу; Не така лінь, як не хочеться.*

Народні примовки — жартівливі, переважно римовані вислови, що вставляються в розмову відповідно до ситуації або у відповідний контекст. Наприклад: *Ні пуху ні пера! Яким вітром? Здорові були! Хліб та сіль!*

Крилаті вислови — влучні вислови видатних людей: письменників, учених, державних і політичних діячів: *І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь* (Т.Шевченко); *Голодна воля* (Панас Мирний); *Бути чи не бути?* (В.Шекспір).

Окрему групу фразеологізмів становлять **складені терміни** на зразок: *неозначена форма дієслова, капітан далекого плавання, атомна енергія, волосський горіх, коротке замикання*. Такі фразеологізми відрізняються тим, що не мають емоційно-експресивних відтінків.

У процесі використання фразеологізмів у мовленні протягом тривалого часу фразеологічні одиниці можуть змінювати свою форму. Так, деякі фразеологізми вживаються у скороченому вигляді: *Попаста, як пальцем у небо* — як пальцем у небо; *порохом піде за вітром* — за вітром піде, за вітром.

Виникають варіанти фразеологізмів і внаслідок заміни одного з компонентів синонімічними словами. Фразеологізм сім мішків гречаної вовни вживається у варіантах: *сім кіп гречаної вовни, три мішки гречаної вовни*. Кожен із них може бути продовжений словами і всі неповні або чотири копії гречки — отже, виникають нові варіанти фразеологізму.

В українській мові вживаються фразеологізми: *лягти головою* — *полягти головою, лягти кістками; кісткою в горлі стати* — *поперек горла стати, кістка в горлі, як кістка в горлі; оскому зігнати* — *оскому збити* й багато інших, що міняють свою форму, не змінюючи значення.

Вживані в сучасній українській літературній мові фразеологізми різні за часом виникнення та походження. Серед них є такі, що виникли в період спільнослов'янської мови (*мати зуб, водити за носа*), виникли на власне українському ґрунті (*передати куті меду, піймати облизня*); є фразеологізми, засвоєні з інших мов (*синя панчоха* — з англійської, *папір не червоніє* — з латинської, *живий труп* — з російської, друге *Я* — з грецької, *Дон Кіхот* — з іспанської).

Джерела українських фразеологізмів різні. Найбільша частина походить з усної народної творчості — це народні прислів'я, приказки, примовки на зразок: *Казав пан: "Кожух дам", — та слово його тепле; Чесне діло роби сміло; Ой, мамо, люди хвалять нас: ви мене, а я — вас.*

Стали фразеологізмами чимало влучних висловів із мовлення людей різних спеціальностей, зокрема:

стригти під одну гребінку — з мовлення перукарів; *шкурка вичинки не варта* — із мовлення шевців; *куй залізо, поки гаряче* — з мовлення ковалів; *без сьомої клепки в голові* — з мовлення бондарів; *ні пуху ні пера* — з мовлення мисливців.

Є фразеологізми, що виникли на основі наукових термінів: *для круглого числа, ставити знак рівності, зрушити з мертвої точки, бурхлива реакція; з різних галузей техніки: підкручувати гайки, знімати стружку, ставити на рейки, натискати на всі педалі.*

Поповнювали українську фразеологію також влучні вислови окремих визначних державних, політичних, наукових діячів та письменників.

Стародавня Греція славилася своїми мислителями. І до наших часів не втратили значення їх праці, не втратили популярності й їх окремі вислови. Серед усіх давньогрецьких філософів найвідомішим є Аристотель. В його творах відображено всі галузі тогочасних знань: логіка, психологія, природознавство, історія, політика, етика, естетика. Багато його висловлень стали крилатими. Найпопулярніший з них — філософський: *людина — істота суспільна з твору "Політика"*. Аристотелю приписують слова, що виражають людську безкомпромісність: *Платон мій друг, а істина — ще більший друг*. Вислів відстоює право заперечувати твердження авторитетів, якщо його вимагає істина.

— *Платон мій друг, а істина — ще більший друг, — сказав мудрий грек. І він, безумовно, мав рацію* (С.Добровольський).

На Аристотеля посилаються, коли кажуть вибрати менше зло. У праці Цицерона "Про обов'язки" сказано: "Слід не лише вибирати із зол найменше, але й добувати з них самих те, що може в них бути хорошого".

Одним з видатних представників античної діалектики був грецький філософ-матеріаліст Геракліт з Ефесу. Уславився він думкою, яка дійшла до нас у переказі Платона "Геракліт говорить, що все рухається і ніщо не стоїть, і, уподібнюючи існуюче течії річки, додає, що двічі в одну і ту ж річку увійти не можливо".

Часто можна почути: треба їсти, щоб жити, а не жити, щоб їсти. У цій короткій формулі викладено два життєві принципи: активне, багате життя на користь і радість людям і життя для задоволення власних споживацьких потреб. Приписуються слова давньогрецькому філософу Сократу. Ще він любив повторювати: "Я знаю тільки те, що нічого не знаю". Це афоризм людей мудрих і скромних, які знають, що невеличка частинка відомостей, яку людина збере за життя, в порівнянні з океаном пізнаного і ще не пізнаного людиною — дуже мала.

Античний світ залишив нам і крилатий вислів на сьомому небі. Грецький філософ Аристотель у праці "Про небо" вживає цей вислів при поясненні будови неба. За його уявленням, небо складається з семи нерухомих кристалевих сфер, до яких прикріплені зірки і планети. Про сім небес згадується також у різних місцях Корану — священної книги мусульман.

В образному значенні *на сьомому небі* — найвища радість, щастя, блаженство.

З числом сім пов'язано і кілька біблійних міфів.

До сьомого коліна — тобто до сьомого покоління — мститься добрий "християнський" бог за гріхи і непослух людей. Вживається в значенні жорстокої і довготривалої помсти.

Книга за сімома печатями — теж вислів з Біблії, де так названо книгу, яку "ніхто не міг ні на небі, ні на землі, ні під землею розкрити, щоб подивитися в неї". Вживається у значенні щось незрозуміле, приховане, недоступне.

Число сім вживається не випадково. Існує науково доведене твердження, що для того, щоб якесь оголо-

шення, реклама, анонс виконали своє призначення, треба, щоб вони публікувались не менше семи разів: за першим разом їх просто не помічають, за сьомим активно реагують на них. Саме число сім є тією кількістю одиниць для сприймання і запам'ятовування, яке "вкладається" у пам'ять людини найкраще; коли цих одиниць більше, запам'ятовування одразу ж погіршується.

Отже, фразеологізми збагачують мову, вони є одним із засобів надання їй образності, виразності. У фразеологічних зворотах виражено всі сторони життя, тому її цілком справедливо можна назвати дзеркалом життя народу.

III. Виконання практичних тренувальних завдань

— Робота зі словником найскладніших фразеологічних зворотів.

Тестові завдання

1. Визначте, у якому рядку словосполучення є фразеологізмами?

а) Хотіти їсти, швидко втекти, говорити навмисне, уважно дивитися.

б) Дотепний чоловік, покірна людина, балакуча жінка, вродлива дівчина.

в) Пропустити повз вуха, писана красуня, кипіти від злості, хапати дрижаки.

г) Надокучати товаришеві, дорога річ, повісити пальто, кипить вода.

д) Гнути залізо, піймати рибу, дбайливо доглядати, зазнати поразки.

2. Визначте, у якому рядку фразеологізми становлять синонімічний ряд.

а) Зачепити за живе, зривати маску, розплющити очі, перемивати кісточки.

б) Очей не відірвати, ні в казці сказати ні пером описати, хоч з лица воду пий, писана красуня.

в) Брати на себе, укривати ганьбою, врізати дуба, допікати до живо-го.

г) Обливати брудом, гав ловити, розкривати рота, собаку з'їсти.

д) Пекти раків, пасти задніх, зуб на зуб не попадає, правити теревені.

3. Виберіть фразеологізми, до складу яких входять антоніми.

а) Близький світ.

б) Ближче до діла.

в) Близенько видати, та далеко стрибати.

г) Близько лікоть, але не вкусиш.

д) Більше, ніж ока в лобі.

4. Який із фразеологізмів має значення "затіяти якусь неприємну копітку справу"?

а) Забігати вперед.

б) Забігати на вогник.

в) Лишатися за бортом.

г) Заблукати межі хатою і комо-рою.

д) Заблудла вівця.

5. Який із фразеологізмів має значення "дуже сильно, гучно, потужно"?

а) За тридев'ять земель.

б) Хоч під землею знайти.

в) Земля горить під ногами.

г) Земля тікає з-під ніг.

д) Аж земля трясеться.

6. Який із фразеологізмів має значення "говорити марно"?

а) Показувати зуби.

б) Гострий на язик.

в) Плескати язиком.

г) Ламати голову.

д) Дивитися в зуби.

7. У якому рядку подано синонім до фразеологічного звороту "вільна пташка"?

а) Ворона вороні ока не виклює.

б) Горобина ніч.

в) Жалів яструб курку.

г) Сам собі пан.

д) Ворона на хвості принесла.

8. У якому рядку подано синонім до фразеологічного звороту "ні те ні се"?

а) Ні за які скарби, ні за цапову душу, ні за які блага.

б) Ні світ ні зоря, ні сват ні брат, ні пір'я ні луски.

в) Не вчи рибу плавати, не при ділі, немає клепки в голові.

г) Ні риба ні м'ясо, ні рак, ні риба, ні сич ні сова.

д) Ні в казці сказати ні пером описати.

9. У якому рядку подано синонім до фразеологічного звороту стявши голову, за волосся не плачуть?

— Виконання вправ.

Вправа 1. Пригадайте і запишіть відомі вам фразеологізми, що мають у своєму складі такі слова і похідні від них.

Голова, рука, сім, язик, вовк, собака, кіт, рак, око, слово, ноги.

Вправа 2. Замість поданих слів і словосполучень запишіть синонімічні їм фразеологічні звороти.

Швидко втекти, соромитися, здивуватися, старанно працювати, ніяковіти, дуже повільно, не задумуючись (щось зробити), готовий заплакати, зазнати поразки, суворо покарати, дбайливо доглядати, майстер своєї справи, щосили, провчити, відкласти справу, втрачати авторитет, просити пощади, піти не вибираючи дороги, дуже вродливий, ніякий не родич.

а) Головою лягти; на голову ви-щий.

б) Чуб дарма, як голови нема; пропав кінь, і вузлу кінь.

в) Покласти голову; прото-рохтіти голову.

г) Голова тріщить; голова обер-том.

д) Головою важити; голова як решето.

10. Правильним є тлумачення фразеологізмів:

1. Блошині укуси

А) болючі місця на тілі

Б) несуттєві зауваження

В) набридливі розмови

Г) прихована насмішка

2. Дрижаків хапати

А) бути у незвичній ситуації

Б) отримувати догану

В) мерзнути

Г) здійснити щось несподіване

3. В кулак трубити

А) тремтіти від страху

Б) вести нікому не потрібні роз-мови

В) бідувати, терпіти нестатки

Г) нічого не робити

IV. Домашнє завдання. 1. Опрацювати поданий учителем теоретичний матеріал. 2. Користуючись фразеологічним словником української мови, пояснити значення поданих нижче фразеологічних зворотів:

на вагу золота, варитися у власному соку, вбиватися в колодочки, взяти за роги, висіти на язиці, вискочити як Пилип з конопель, на всю губу, збити з пантелику, десята вода на киселі, бити в литаври, лити воду на млин, каїнова печать, нашому тинові двоюрідний пліт, очей у Сірка позичати, руки загребуші, сім п'ятниць на тиждень, собака на сні, лити крокодилячі сльози.